

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
DİN EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMAM HATİP ORTAOKULU ÖĞRENCİLERİNDE
ALLAH TASAVVURU: İSTANBUL/ ESENLER
İLÇESİ ÖRNEĞİ

SEMRA AYAZ YILMAZ

2501121302

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA İSMAİL BAĞDATLI

İSTANBUL, 2019



T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SEMRA AYAZ YILMAZ Numarası : 2501121302
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA İSMAİL BAĞDATLI
Tez Savunma Tarihi : 22.07.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "İMAM HATİP ORTAOKULU ÖĞRENCİLERİNDE ALLAH TASAVVURU: İSTANBUL-
ESENLER İLÇESİ ÖRNEĞİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / **OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HAMİT ER		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA İSMAİL BAĞDATLI		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ EMİNE KESKİNER		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ ZARİFE ŞEYMA ALTIN		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET AYHAN		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru:

İstanbul/ Esenler Örneği

Semra Ayaz Yılmaz

Bu çalışmada imam hatip ortaokullarında öğrenim gören 11-13 yaş aralığındaki çocukların Allah hakkındaki düşünce ve tasavvurları incelenmiştir. Toplam 395 öğrenciye anket bilgi formu uygulanmıştır. Öğrencilerin verdiği cevaplar yaş ve cinsiyet faktörüne göre ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin Allah tasavvuru ile yaş faktörü arasında pozitif yönde ilişkinin olduğu tespit edilmiş, öğrencilerin Allah hakkındaki düşüncelerinin bilişsel gelişimlerine göre şekillendiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca cinsiyet faktörü ile Allah tasavvuru arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvur, Allah tasavvuru, Bilişsel gelişim, Yaş, Cinsiyet

ABSTRACT

God Thought Of Imam Hatip Secondary School Students: Istanbul/ Esenler Example

Semra AYAZ YILMAZ

In this study, the thoughts and imaginations about God among the 11- 13 years old children studying in imam hatip secondary schools were examined. A total of 395 studens were conducted a poll. The answers of the students were evaluated separately according to age and gender factor.

As a result of the analyzes, it was found that there is a positive relationship between the children's imagination of God and age factor of the students and it was concluded that the students' thoughts about God were shaped according to their cognitive development. Also, no significant relationship was found between the gender factor and the concept of God.

Key words: Imagination, God Imagination, Cognitive Development, Age, Gender

ÖNSÖZ

İnsan akıl sahibi olması yönü ile diğer varlıklardan ayrılır. Bu özellik insana dinî, hukukî, içtimaî bakımdan bir takım sorumluluklar yükler. İslam inancında akıllı her birey Allah'a karşı sorumludur, bu sorumluluk dinî kuralların bilinip uygulanmasını gerektirir. Edinilen dinî bilgiler ise zihinsel anlamda doğru bir Allah tasavvurunun oluşmasında önemli bir etkidir. Çocuklarda Allah tasavvurunun nasıl bir gelişim içinde olduğunu bilmek, Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayalı bir Allah tasavvurunun geliştirilebilmesi için gereklidir.

Bilişsel psikolojide Piaget'ye göre (0-2 yaş) duyuşsal motor dönemi, (2-7 yaş) işlem-öncesi dönem, (7-12 yaş) somut işlemler dönemi ve (12 yaş ve üzeri) soyut işlemler dönemi olmak üzere dört temel dönem bulunmaktadır. Gelişim dönemleri içerisinde, somut dönemden soyut döneme geçişin yaşanmaya başladığı 11-13 yaş aralığı dinî gelişim açısından da önemli bir yaş evresidir.

Araştırmada, din algısının şekillenmesinde büyük bir öneme sahip olan Allah tasavvuru incelenmektedir. Araştırma, somut dönemde bulunan ve aynı zamanda soyut döneme geçişin yaşandığı 11-13 yaş aralığındaki kişiler ile sınırlı tutulmuştur. Bu sınırlandırma çalışmanın hedef kitlesi olan imam hatip ortaokulu 5. 6. ve 7. sınıflarda okuyan öğrencilerin yaş aralığıdır. 2015-2016 eğitim öğretim yılında henüz 8. sınıf öğrencileri bulunmadığından araştırmaya bu yaş grubu dahil edilmemiştir.

Çalışma giriş ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, araştırmanın problemleri, araştırmanın hipotezleri yer almaktadır. Birinci bölümde kavramsal ve kuramsal çerçeve ve yaşlara göre Allah tasavvuru, ikinci bölümde yöntem ve verilerin toplama araçları ve istatistiksel analizler hakkında bilgi verilmiştir, üçüncü bölümde ise yapılan anket çalışmasının bulguları ve yorumları yer almaktadır. Sonuç ve değerlendirmede ise araştırmada elde edilen sonuçlara değinilmiştir.

Bu çalışmanın başından sonuna kadar her evresinde benden yardımını her türlü ilgi ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım sayın Mustafa İsmail Bağdatlı' ya teşekkürü bir borç bilirim. Anketi uygulama noktasında bana yardımcı olan değerli

okul müdürüm Cavit Coşkun'a, çalışmamıza katkı sağlayan sevgili öğrencilerime ve tabi ki maddi manevi desteklerini her zaman hissettiğim sevgili eşim ve aileme çok teşekkür ederim.

SEMRA AYAZ YILMAZ

Haziran, 2019



İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Tasavvur (Düşünme)	7
1.2. Allah Tasavvuru	16
1.3. Yaşlara Göre Allah Tasavvuru	19
1.3.1. Sıfır-İki Yaş	19
1.3.2. İki-Yedi Yaş	21
1.3.4. Yedi-On İki Yaş	25
1.3.5. On İki Yaş ve Üzeri	27
1.4. Allah Tasavvurunda Fıtrat ve Diğer Etkenler	31
1.5. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Diğer Din Derslerinin Allah Tasavvuruna Etkisi	34

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli	38
--------------------------------	----

2.2. Evren ve Örneklem.....	38
2.3. Veri Toplama Araçları.....	38
2.3.1. Anket Bilgi Formu.....	38
2.4. Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi	39
2.5. Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri	39
2.5.1. Katılımcıların Cinsiyetlere Göre Dağılımı	39
2.5.2. Katılımcıların Yaşlara Göre Dağılımı	40
2.5.3. Kız Öğrencilerin Yaş Dağılımı.....	40
2.5.4. Erkek Katılımcıların Yaş Dağılımı.....	41
2.5.5. Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Okullara Göre Dağılımı.....	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Allah'ı Gökte İnsanimsı Bir Figür Olarak Düşünüp Düşünmemeleri.....	43
3.2. Allah'ı Görmek İstediklerinde Gökyüzüne Bakıp Bakmadıkları.....	46
3.3. Allah'ı Babaya Benzetip Benzetmedikleri	48
3.4. Allah Hakkında Bilgi Verilmeseydi O'nun Var Olduğu Bilgisine Ulaşıp Ulaşılmaması	51
3.5. Allah'ın Sadece Kendi Dualarını Kabul Etmesini İsteyip İstememeleri..	54
3.6. Allah'ın Her Şeye Kadir Olması Hakkında Şüphe Edip Etmemeleri	55
3.7. Allah'ın İnsanları ve Tüm Varlığı Ne İçin Yarattığı.....	57
3.8. Allah'ın Bütün Varlığın Var Edicisi, Ezeli ve Ebedi, Sonsuz Olup Olmaması	59
3.9. Allah'a İnanç Konusunda Şüphe Edip Etmeme	60

3.10. Ahirete İnançla İlgili Şüphe Edip Etmeme	62
3.11. Allah'ın Cezalandırıcı Olup Olmaması	64
3.12. Allah'ın Affedici Olup Olmaması	66
3.13. İslamî Tanrı Tasavvuru Hakkında	68
3.14. Allah'a İnanç Hakkında	70
3.15. Allah'a İnanma Sebepleri	72
3.16. Allah'ın Sıfatları	73
3.17. Allah'a Karşı Sorumluluk Sahibi Olup Olmadıkları	75
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	77
KAYNAKÇA	81
EKLER	88

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: “Allah’ı daha çok gökte insanımsı bir figür olarak düşünmekteyim.” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı	43
Tablo 2: “Allah’ı görmek istediğimde gökyüzüne bakarım, çünkü O oradadır.” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı	46
Tablo 3: “Allah’ı babanıza benzetir misiniz?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı.....	48
Tablo 4: “Allah hakkında kimse bilgi vermeseydi dahi insanlar O’nun varlığını ve tek olduğunu anlayıp kavrayabilirlerdi” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı	51
Tablo 5: “Allah’ın sadece benim dualarımı kabul etmesini isterdim.” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı	54
Tablo 6: “Allah’ın her şeye gücünün yetmesi, her şeyi bilmesi, her şeyi yaratması konularında çoğu zaman şüpheyne düşüyorum” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı	55
Tablo 7: “Allah insanları ve bütün varlığı ne için yaratmıştır? gibi sorular zaman zaman zihnime gelmekte ve bu sorulara cevap bulmakta güçlük çekmekteyim.” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı	57
Tablo 8: “Allah’ın bütün varlığın var edicisi, ezeli ve ebedi, sonsuz olduğu konusunda en küçük bir şüphem ya da tereddüdüm yoktur.” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı	59
Tablo 9: “Allah’a inançla ilgili olarak en küçük bir şüphem bulunmamaktadır” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı.....	60
Tablo 10: “Ahirete inançla ilgili zaman zaman şüphe ve tereddüte düşmekteyim” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı	62
Tablo 11: “Allah hakkında düşündüğüm ilk şey O’nun cezalandırıcı olmasıdır” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı.....	64

Tablo 12: “Allah hakkında düşündüğüm ilk şey O’nun affedici, bağışlayıcı olmasıdır” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı.....	66
Tablo 13: “Sizce aşağıdaki cümlelerden hangisi İslami Tanrı tasavvurunu en iyi şekilde yansıtmaktadır” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı	68
Tablo 14: “Annem, babam, arkadaşlarım Allah’a inanıyorlar ben de onlar inandığı için inanıyorum” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı	70
Tablo 15: “Aşağıdaki seçeneklerden hangisi Allah’a inanma sebebinizi en iyi açıklar?” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı	72
Tablo 16: “Allah hakkında daha çok hangi seçeneklerde verilen sıfatlar aklınıza geliyor” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı	73
Tablo 17: “Seçeneklerden hangisi veya hangileri sizce doğrudur?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı	75

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Katılımcıların Cinsiyetlere Göre Dağılımı	39
Şekil 2: Katılımcıların Yaşlara Göre Dağılımı	40
Şekil 3: Kız Öğrencilerin Yaş Dağılımı.....	40
Şekil 4: Erkek Katılımcıların Yaş Dağılımı.....	41
Şekil 5: Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Okullara Göre Dağılımı.....	42

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
N.	: Kişi Sayısı

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmanın konusu imam hatip ortaokullarında öğrenim gören öğrencilerde Allah tasavvurunun incelenmesidir. Çalışmada imam hatip ortaokulu öğrencilerinin Allah kavramını nasıl algıladıkları tespit edilerek konu hakkında değerlendirmeler yapılacak ve öneriler sunulacaktır.

İmam hatip ortaokullarında zorunlu din dersi saati, diğer ortaokullara göre fazladır. 2014-2015 eğitim öğretim yılında imam hatip ortaokullarında 5. 6. 7. ve 8. sınıflarda Kur'ân'ı Kerîm, Hz. Muhammed'in Hayatı, Arapça dersleri haftada ikişer saat, Temel Dini Bilgiler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi haftada bir saat zorunlu ders olarak belirlenmiştir.¹ Diğer ortaokullarda ise 5.sınıf, 6.sınıf, 7.sınıf ve 8.sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi haftada ikişer saat zorunlu olarak görülürken, Kur'ân'ı Kerîm, Hz. Muhammed'in Hayatı, Temel Dini Bilgiler dersleri zorunlu olmayıp, haftada ikişer saat seçmeli ders olarak öğrencilere sunulmuştur.²

İmam hatip ortaokulu öğrencilerinin din eğitimi ders saatlerinden dolayı, dinî konulara karşı farkındalıklarının yüksek olduğu varsayılmaktadır. Çalışmada, konuya ilişkin yapılacak değerlendirmelerde bu durum dikkate alınacak, yorumlama bu çerçevede yapılacaktır.

Bu çalışma ile imam hatip ortaokullarında öğrenim gören öğrencilerin Allah tasavvurunun incelenmesi, tespit edilen yaş grupları temel alındığında eğitim süreci içinde Allah tasavvuru hususunda bir değişim gözlenip gözlenmediğinin ele alınması ayrıca öğrencilerde oluşan Allah tasavvurunun hangi etkenlere bağlı olarak

¹http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_12/06020448_imam_hatip_ortaokulu_hdc_2016.pdf. (01.05.2019)

²http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_04/01092806_haftalikderscizelgesi_ilkorta.pdf. (10.09.2018)

değiştığının belirlenmesi ve alınan din eğitiminin Allah tasavvuru üzerinde bir etkisinin olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen verilerin yaş ve cinsiyet değişkenleri göz önünde bulundurularak incelenmesi hedeflenmiştir.

İmam hatip okullarında verilen din eğitimi temel bir basamak oluşturması bakımından büyük öneme sahiptir. Bu okullarda öğretilen dinî içerikli derslerin dinî uyanışa, dinî etkilenece katkı sağladığı düşünülmektedir. Araştırmanın alanının İmam hatip ortaokullarını kapsaması bu açıdan önemlidir.

Araştırmada ele alınan grup imam hatip ortaokulu 5, 6 ve 7.sınıflarda öğrenim gören 11, 12 ve 13 yaşlarındaki öğrencilerdir. 4+4+4 eğitimin modeli 2012-2013 eğitim öğretim yılında uygulanmaya başlanmıştır bu sebeple 2015-2016 eğitim öğretim yılında henüz 8. sınıf öğrencileri bulunmadığından araştırmaya dahil edilmemiştir. Belirtilen bu yaşlar soyut düşünmenin geliştiği yaşlardır. Aynı zamanda ergenlik öncesi son çocukluk evresidir. Geçiş dönemi niteliği taşıması bakımından hassas bir yaş aralığıdır. Konuya ilişkin yapılan literatür tarama çalışması ile makale, tez ve kitaplar incelenmiş, çalışmanın konusuna benzer özelliklere sahip, Allah tasavvurunun oluşumunu konu edinmiş bazı çalışmalar tespit edilmiştir. Daha önce yapılmış bu çalışmaların arasında imam hatip ortaokulu öğrencilerini hedef kitle olarak belirlemiş bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma alanında önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Aynı zamanda 2012-2013 eğitim-öğretim yılı ile birlikte hayata geçen 4+4+4 sistemi neticesinde açılan ilk imam hatip ortaokullarından birinin araştırma alanı olarak tespit edilmiş olması önemli görülmektedir.

2. Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri

Araştırmanın ana problemini 11-13 yaş arası çocukların bilişsel gelişim seviyesi ile Allah tasavvurları arasında ilişki var mıdır? sorusu oluşturmaktadır. Bu yaş dönemindeki çocuklar Allah'ı soyut düşünebiliyor mu? Öğrencilerin yaş, cinsiyet gibi özellikleri, onların Allah'ı farklı tasavvur etmesine neden olmakta mıdır? Soruları da araştırmanın alt problemlerini oluşturmaktadır.

Yapılan araştırma sonucu imam hatip ortaokulları özelinde bu muhtevada bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Fakat farklı okul türlerini ve seviyelerini kapsayan aynı konuda çalışmalar mevcuttur. Bu araştırmalar hakkında bilgi verilecek ve yapılacak çalışmanın önemi vurgulanacaktır.

3. Araştırmanın Hipotezleri

1. 11-13 yaş arası çocukların bilişsel gelişim seviyesi ile Allah tasavvurları arasında ilişki vardır.
2. 11-13 yaş grubu çocuklarında Allah tasavvurunun somuttan soyuta geçişi önemli ölçüde tamamlanmıştır. Allah inancı daha soyut/ruhanî bir hal almıştır.
3. Çocukların Allah tasavvurunda okulda yapılan din öğretiminin etkisi bulunmaktadır.
4. 11-13 yaş arası çocukların Allah tasavvurunda benmerkezci düşünce kısmen zayıflamıştır, çocuklar daha sosyal bir düşünce şeklini geliştirmişlerdir.
5. Ergenliğin başlangıç dönemine denk gelen bu yaşlarda çocuklarda, dinî bir şüphe oluşur, daha çok sorgulama gereği hissederler, bu yaş döneminde Allah düşüncesi sorgulanır.
6. 11-13 yaş arasındaki çocuklar ahiret inancı ile ilgili zaman zaman şüphe ve tereddütler taşımaktadırlar.
7. 11-13 yaşlarından daha önce çok sorgulamadan inandığı, kabul ettiği bir Allah inancı varken bu yaşlarla birlikte şuurlu bir Allah inancı geliştirir.
8. 11-13 yaşları sorumluluk bilincinin daha fazla geliştiği yaşlardır. Bu yaş grubu çocuklarında sorumluluk düşüncesi Allah tasavvuru ile doğrudan irtibatlıdır.
9. Ailelerin çocuklarına karşı tutumları onların Allah tasavvurlarına da yansımıştır.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Söz konusu araştırma sadece 11, 12 ve 13 yaşlarındaki imam hatip ortaokulu öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Araştırmadaki örneklem grup İstanbul'un Esenler ilçesindeki 5 imam hatip ortaokulu öğrencileri ile sınırlı kalmıştır. Çalışma 2015-2016 eğitim öğretim yılı içerisinde yapılmış olup bu zaman diliminde Esenler'de belirtilen okullarda öğrenim gören öğrencilerle sınırlı tutulmuştur.

5. Araştırmanın Kaynakları ve İlgili Literatür

Bu alanda yapılmış yüksek lisans ve doktora çalışmaları incelenmiş, din eğitimi, din psikolojisi, din sosyolojisi ve benzer alanlarda yapılan araştırma ve bulgulardan yararlanılmıştır.

Bu alanda yapılan ve çalışmamızda yararlandığımız yüksek lisans çalışmaları şu şekildedir; Çiğdem Yıldıoğan'ın 2012 yılında yapmış olduğu “7-12 Yaş Arası Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Kırşehir/Çiçekdağı Örneği” adlı çalışması iki farklı ilköğretim okulunda öğrenim gören 7-12 yaş aralığındaki toplam 150 öğrenciyi kapsamaktadır. Çalışmada mülakat ve katılımcı gözlem metotları kullanılmıştır. Allah tasavvuru, yaş, cinsiyet, anne-babanın öğrenim düzeyi gibi değişkenlere göre ele alınmıştır. Tanrı tasavvuru ile bilişsel gelişim arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu, somut işlem dönemindeki bir çocuğun Tanrı tasavvurunun onun bilişsel gelişim dönemi özelliğine göre şekillendiği, ailenin eğitim düzeyinin yanı sıra çocuğun aldığı din eğitimi düzeyinin de tanrı tasavvuru üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.³

Abdulselam Taluk'un 2014 yılında yapmış olduğu “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Allah Tasavvuru”adlı çalışmasında, 13-18 yaş aralığında olan Iğdır İmam Hatip Lisesi ve Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde eğitim öğretim gören 166

³ Çiğdem Yıldıoğan, “7-12 Yaş Arası Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Kırşehir/Çiçekdağı İlçesiÖrneği”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 201

öğrencinin yaş, cinsiyet gibi değişkenler göz önünde bulundurularak Allah tasavvuru ele alınmıştır.⁴

Züleyha Akyüz'ün 2010 yılında yapmış olduğu “*Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru*” adlı yüksek lisans çalışmasında 13-20 yaş aralığında olan 266 gençte benlik saygısı ve Tanrı tasavvuru arasındaki ilişki ele alınmıştır. Ebeveynlerin, gençlerin tanrı tasavvurları ve benlik saygıları üzerinde etkileri olduğu saptanmış, gençlerin tanrı tasavvurunun pozitif durumda olduğu ve benlik saygılarının yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.⁵

Konu ile alakalı bir diğer çalışma ise Şükran Demirci'nin 2009 yılında yapmış olduğu “*Yetiştirme Yurdu Ergenlerinde Allah Tasavvuru*” adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Demirci çalışmasında 13-18 yaş aralığında bulunan yetiştirme yurdunda kalan 88 gencin Allah tasavvurunu ele almıştır. Çalışmada anket, mülakat ve gözlem metotları uygulanmıştır. Yaş, cinsiyet, eğitim düzeyleri, yurttan kalma nedenleri ve süreleri gibi değişkenler göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılmıştır. Çalışma sonucunda aile ortamından uzak olup, yetiştirme yurdunda kalmanın Allah tasavvurunun şekillenmesinde etkili olduğu gözlenmiştir. Bu yurtlarda kalan gençlerin kader inançlarında teslimiyetçi bir yaklaşıma sahip oldukları tespit edilmiştir. Yaşadıkları olumsuzlukları, kader inançları gereği telafi etme eğiliminde oldukları saptanmıştır.⁶

Ayşe Koç'un 2011 yılında yaptığı “*Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı*” adlı yüksek lisans çalışmasında, üniversite öğrencilerinin Tanrı algıları ile benlik algısı arasındaki ilişki ve her iki değişkenin öğrencilerin yaşadıkları veya yaşayabilecekleri öfke duyguları ile kişilerle ilişkilerindeki öfke yaşantıları ile ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda olumlu Tanrı tasavvuruna sahip olmanın bireylerin benlik saygılarının, ruhsal iyilik

⁴ Abdüsselam Taluk, “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Allah Tasavvuru/ İğdır Örneği”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İğdır, 2014.

⁵ Züleyha Akyüz, “Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2010.

⁶ Şükran Demirci, “Yetiştirme Yurdu Ergenlerinde Allah Tasavvuru Malatya Örneği”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri, 2009.

hallerinin, daha az öfke yaşantılarının olmasının yaşam memnuniyetleri açısından önemli olduğu saptanmıştır. Olumlu bir Tanrı tasavvuruna sahip olmada olumlu bir benlik algısının varlığının önemli etkenlerden olduğu saptanmıştır. Anne-babaya veya onların yerini tutan yakın kişilerle olumlu, sevgiye dayalı ilişki önemli görülmüştür.

Üniversite öğrencilerinde Tanrı tasavvuru, benlik algısı ve öfke arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Katılımcıların Tanrı tasavvurları, benlik algıları ve öfke yaşantıları değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda olumlu (sevgi temelli) bir din eğitimi alan öğrencilerin Tanrı tasavvurlarının, olumsuz (korku temelli) bir din eğitimi alan öğrencilerden daha olumlu olduğu görülmüştür. Ayrıca olumlu Tanrı tasavvuru için benlik algısının ve olumlu din eğitiminin önemli rol üstlendiği saptanmıştır.⁷

Bir başka örnek Zeynep Alçelik'in "*Yaşlılık Döneminde Tanrı Tasavvuru ve Benlik Algısı*" adlı yüksek lisans çalışmasıdır. Çalışmada yaşlılık döneminde bireylerin benlik saygıları ile Tanrı tasavvuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda yaşlılık döneminde bulunan bireylerin psikolojik ihtiyaçlarına uygun Tanrı tasavvuru oluşturdıkları ve pozitif Tanrı tasavvurları ile yüksek benlik saygısı arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.⁸

Bu alanda yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri dışında, din psikolojisi, din sosyolojisi, din felsefesi, tasavvuf ve benzeri alanlarda yapılan araştırma ve bulgulardan da yararlanılmıştır.

⁷ Ayşe Koç, "Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2011.

⁸ Zeynep Alçelik, "Yaşlılık Döneminde Tanrı Tasavvuru ve Benlik Algısı", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2013.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde araştırmanın ana konusunu oluşturan kavramlara ve bu kavramlarla ilgili konulara yer verilecektir. Öncelikle tasavvur ve Allah tasavvuru kavramları irdelenecek ve ardından Piaget'in bilişsel kurumamına göre sınıflandırılan yaş gruplarında bulunan çocukların Allah'a dair tasavvurları hakkında bilgi verilecektir.

1.1. Tasavvur (Düşünme)

Tasavvur önceden bilinen, algılanan eşyanın zihinde canlandırılmasıdır.⁹ Herhangi bir varlık hakkında bilgi edinme sürecinin ilk aşamasını oluşturur.¹⁰ Bilgi ya tasavvur ya da tasdikten ibarettir, eğer bilgi kavram ve tasarım düzeyinde ise olumlu veya olumsuz bir hüküm de içermiyorsa tasavvur ismini alır.¹¹

Tasavvur etme, bilinç dışı bir hadise değildir; aksine istendik bir zihin olayıdır. Önceden gözlemlenmiş bir şeyin bilinçli ve istenerek tekrar canlandırılmasıdır. Fakat tasavvur edilen her ne ise o, gerçeğin aynısı değildir.¹² Tasavvur edilen gerçeğin yansıması niteliğindedir. Bu konu ile ilgili Hume, kişilerin fikirlerinin, düşüncelerinin algılarının birer kopya olduğunu ifade eder. Duyular ile algılanan, hissedilen, hoşlanılan şeylerin daha sonra zihinde canlandırılan, düşünülen ilk şekli gibi olmadığını belirtir. Hume bu sebeple her fikrin ve düşüncenin daha önceki bir izlenimin kopyası olduğunu iddia eder.¹³

⁹ Yavuz Kerim, **Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.159.

¹⁰ Mahmut Kaya, "Tasavvur", **DİA**, 2011, C. 40, s.126.

¹¹ Kaya, "a.g.m", s. 126.

¹² Yavuz, **a.g.e**, s. 159.

¹³ David Hume, **İnsan Zihni**, Çev. Selmin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945, s. 22-26.

Diğer yandan tasavvur düşünme eylemidir ve insanî bir çaba gerektirir. Kur'an-ı Kerim'de düşünmeye çokça önem verilmiş¹⁴, verilen mesajların düşünülmesi istenmiştir.¹⁵ Ayetlerin düşünülmesinden maksat, verilen mesajlardan faydalı sonuçlara ulaşılmasıdır.

Öte yandan akıl sahibi olması yönüyle diğer canlılardan ayrılan insan, İslam felsefe geleneğinde düşünen canlı olarak ifade edilir. Gazali (ö.505/1111)¹⁶ düşünmeyi, aklın iç idrak yeteneklerinden olan hayal etme ve tefekkür etme ile ilişkilendirerek açıklar. Akıl ise dört şekilde açıklar: ilki kişiyi diğer insanlardan ayırt edensanat öğrenmesini sağlayan niteliğidir. İkincisi zaruri bilgilerin bilinmesidir, üçüncüsü tecrübeler sonucu elde edilen bilgilerdir, dördüncüsü ise işlerin sonucunu anlayabilmesi ve kendisinde bulunan şehveti yenmesidir. Bu dört tanımın ilk iki kısmı insanın yaratılışında bulunur buna garizî akıl, son iki tanımda belirtilen akıl ise sonradan kazanılan akıldır; buna mükteseb akıl denir.¹⁷

Tasavvufta ise düşünme, ruhi arınma anlamında kullanılmıştır. İnsanın kendi hali üzerine düşünmesi, Kur'ân-ı Kerîm okuyarak mesajların derinliği hakkında düşünmesi, dış dünyadan uzaklaşarak her şeyin yaratılış amacını düşünmesi, Allah'ın nimetleri üzerinde düşünmesi gibi hususlar tasavvufun temel amaçları arasında yer almıştır.¹⁸

Diğer yandan düşünmeyi ve anlamayı sağlayan akıl; insanı sorumlu tutan ve ayırt etmeyi sağlayan bir melekedir. Sözlükte akıl (el-akl) men etmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak gibi anlamlara gelir. Akıl insanın iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırt edebilmesini sağlar; ahlaki, siyasi ve estetik değerleri belirlemede önemli bir fonksiyondur.¹⁹ İlmi kabul etmeye hazır olan güce akıl denir, bu güç ile

¹⁴ Bakara 2/164, Enfâl 8/22.

¹⁵ Bakara 2/242.

¹⁶ İslam düşünürüdür. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Çağrı, "Gazzâlî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazzali#1>. (15.05.2019)

¹⁷ Hülya Alper, **İmamMaturidi'de Akıl-Vahiy İlişkisi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 53.

¹⁸ İlhan Kutluer, "Düşünme", **DİA**, 1994, s. 56-57.

¹⁹ Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", **DİA**, C. 2, s. 238.

elde edilen ilme yine akıl denmiştir.²⁰ Hz. Ali bir rivayetinde iki çeşit akıldan bahsetmiştir. Birinci akıl doğuştan elde edilen, ikinci tür ise işitilerek elde edilen akıldır.²¹ Kur’ân-ı Kerîm’de inkârcıların sağır, dilsiz ve kör oldukları belirtilip düşünemedikleri ifade edilir; buradaki düşünememe fiili, ikinci akıl şekline örnek teşkil eder. İlahî emirlerden sorumlu tutulmayan akılsız kulların birinci akıl türünden yoksun olduğu belirtilmiştir.²²

Kur’ân-ı Kerîm’de akıl kelimesinin geçtiği bazı ayet-i kerime mealleri şöyledir: “(Ey bilginler!) Sizler Kitab’ı (Tevrat’ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”²³, “Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da İncil de şüphesiz ondan sonra indirilmiştir. Akletmiyor musunuz?”²⁴, “Muhakkak ki Biz, O’nu Arapça Kur’ân olarak indirdik. Böylece siz akıl edersiniz.”²⁵, “Apaçık Kitap’a and olsun ki, akledesiniz diye Kur’an-ı Arapçaokunan bir Kitap kılınmıştır.”²⁶, “...Bunda akıl sahipleri için ayetler vardır.”²⁷, “...Bütün bunlarda akıllarını isabetle ve dirayetle kullanabilenler için ibret ve öğüt vardır.”²⁸ Akıl kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de fiil olarak geçmesi, kelimenin fonksiyonel bir uygulama alanına sahip olduğunu göstermektedir.²⁹

Yukarıda geçen bazı ayet meallerine bakıldığında genel olarak akletme fiili, düşünmek anlamında kullanılmış, akli kullanıp iyinin kötünden ayrılması istenmiş, aklını kullanmayanlar ise Kur’ân’da yerilmiştir. Sıklıkla geçen “Akletmiyor

²⁰ Ragıp El-İsfahani, **Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü**, Çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, s. 715.

²¹ El-İsfahani, **a.g.e.**, s. 716.

²² El-İsfahani, **a.g.e.**, s. 176.

²³ Bakara 2/44.

²⁴ Al’i İmran 3/65.

²⁵ Yusuf 12/2.

²⁶ Zuhuruf 43/2-3.

²⁷ Tâhâ 20/54.

²⁸ Zümer 39/21.

²⁹ Ramazan Altıntaş, **İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 37.

musunuz?” ifadesi “*Düşünmüyor musunuz?*” şeklinde anlaşılmaktadır ama buradaki düşünme salt bir şeyi düşünmeyi değil, insanlara verilmiş akli kullanıp kendi yararına olan şeyi tercih edebilmeyi düşünme şeklinde algılanmalıdır. Allah’ın inkârcılar için kullandığı “*düşünmüyor musunuz, akletmiyor musunuz?*” soruları inanmaları için düşünceleri ve akletmelerinin gerekliliğini göstermektedir.

Yukarıda verilen ayet meallerinde geçen “*Düşünmüyorlar mı?*” ifadesi Maturidi’ye göre ilk etapta anlaşılmayabilir fakat tezekkür ve tedebbür edildiğinde hitap anlaşılabilir. Vahyin doğrudan ya da düşünme fiilleri ile anlaşılamadığı durumlarda ise, anlaşılması için Peygambere sorulması istenmektedir. “Şayet bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.”, “Bunu bir bilene sor.” ayetleri buna örnektir.³⁰ Yine başka ayette geçen “kalpleri perdeli”³¹ ifadesi insanların işlevsel aklını kullanmaması, tedebbür ve tefekkürü terk etmesi şeklinde anlaşılmaktadır.³²

Kur’an-ı Kerim aklını kullanmayanlar için, mecazî anlamda sağır, dilsiz ve kör nitelendirmesi yapar. Hatta onları hayvandan daha aşağıda görür; çünkü insanları hayvandan ayıran temel özellik insanın akıl edebilmesi ve düşünebilmesidir.³³ Nitekim ayet-i kerimde “Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten dinleyeceğini yahut düşüneneğini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar daha da sapıktırlar.”³⁴ buyrulmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de akıllı kimse ise, Allah ile arasında bir bağ kuran kimsedir. Akıllı kimse her durumda nefsinin yenen, onun kötü emirlerini yerine getirmeyen; aksine Allah’tan korkan, O’nun emir ve yasaklarını yerine getiren kişidir.³⁵ Düşünmeye, akletmeye teşvik eden Kur’an-ı Kerim akli kullanmaya oldukça önem verir. Vahiy, muhatap aldığı insanda akli şart koşar; akıl yetisini kullanamayan kişi dinî anlamda sorumlu tutulmaz. Bu bağlamda vahiy ile akıl arasında bir bağın

³⁰ Alper, **İmam Maturidi’de Akıl-Vahiy İlişkisi**, s. 175.

³¹ Bakara 2/88.

³² Alper, **a.g.e.**, s. 56.

³³ Altıntaş, **İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl**, s. 40.

³⁴ Furkan, 25/44.

³⁵ Altıntaş, **İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl**, s. 35.

olduğusöylenebilir. Örneğin Maturidi'ye göre akıl vahye ihtiyaç duyar, akıl tevhidi anlama kapasitesine sahip olsa da nefis sahibi insan akli, günah işlemeye, doğru yoldan sapmaya da meyyaldir. Bu sebeple ilahi mesaja ihtiyaç duyar.³⁶ Maturidi, insanın vahyi anlayabilecek akla sahip olduğunu belirtir ve akli sayesinde vahiydeki manaları tedebbür ve tefekkür ile anlayabileceğini söyler.³⁷

Zihinsel bir eylem olan akletmek, tasavvur edebilme yeteneği için gerekli olan bir kavramdır. Bahsedildiği gibi zihinde bir tasavvur oluşabilmesi için ona dair bir bilgi olmalıdır. Bilginin olabilmesi için onun algılanmış olması gereklidir. Algılamayı ise akıl sahibi kişiler yapabilir. O halde; tasavvur edebilmek için akıl sahibi olmak gerekir.Yani kişinin bir şeye dair tasavvuru, akıl ettiği; düşündüğü kadarıyla gelişecektir.

Bunun yanında tasavvur ve düşünme kavramları ile irtibatlı bulunan kalp, tefekkür, tezekkür ve tedebbür kavramlarına değinmek yerinde olacaktır.

Kalb kelimesi sözlükte bir şeyin içini dışına çevirmek, altını üstüne getirmek, değiştirmek, dönüştürmek gibi anlamlara gelmektedir.³⁸ Din ve tasavvuf açısından kalp kelimesi, bilgi ve düşüncenin kaynağı ya da aracı anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde fuâd, sadr, lûb, nühâ ve rû gibi kelimeler çoğunlukla kalb mânasında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de fuâd kelimesi üç yerde geçmektedir. "Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül bunların hepsi ondan sorumludur."³⁹ "Musa'nın anasının yüreğinde yalnızca çocuğunun tasası kaldı..."⁴⁰ "Gözleriyle gördüğünü kalbi yalanlamadı."⁴¹ Fuâd kelimesi Kur'an-ı Kerim'de mealen üç yerde gönül, yürek ve kalp anlamlarında kullanılmıştır. Gönül, yürek kelimeleri kalp kelimesi ile eş anlamlı kelimelerdir.

³⁶ Hülya Alper, **İmam Maturidi'de Akıl Vahiy İlişkisi**,s. 162.

³⁷ Alper, **a.g.e.s.** 177.

³⁸ Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**,Dağarcık Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 724.

³⁹ İsrâ 17/36.

⁴⁰ Kasas 28/10.

⁴¹ Necm 53/11.

Kalb manasında kullanılan diğer kelime sadr kelimesidir. Kur'an-ı Kerim'de geçen ayet mealleri şöyledir; "...De ki: kininizden ölün! Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir."⁴² "...Fakat Allah (sizi bundan) kurtardı. Şüphesiz O, kalplerin özünü bilir."⁴³ "Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları rezil etsin, sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın."⁴⁴

Kalb manasında kullanılan lûb kelimesinin çoğulu olan ulûl elbâb kelimesi Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla geçmektedir.⁴⁵ "Ey akıl sahipleri! Kısasta sizim için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız."⁴⁶ "Göklerin ve yerin yaratılışında gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır." "Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır..."⁴⁷ "Sana bu mübarek kitabı ayetlerini düşünsünler ve akıllı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik."⁴⁸

Kelimenin müfredi lûb sözlükte iç, öz, cevher, asıl, kalp, akıl ve zekâ anlamlarında kullanılmıştır.⁴⁹ Lûb kelimesinin çoğulu olan ulûl elbâb ifadesi akıl sahipleri şeklinde tercüme edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de akletme fiili kalbe nispet edilmiştir. Akletme, düşünme kalbin bir işlevi olarak görülmüştür.⁵⁰

⁴² Al-i İmran 3/119.

⁴³ Enfâl 8/ 43.

⁴⁴ Tevbe 9/14.

⁴⁵ Muhammed Fuad Abdülbakî, **el-Mu'cemu'l- Mufehres li-elfazi'l- Kur'ani'l Kerim**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990, s.206

⁴⁶ Bakara 2/179.

⁴⁷ Yusuf 12/111.

⁴⁸ Sâd 38/29.

⁴⁹ Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, s.784.

⁵⁰ Süleyman Uludağ, "Kalb", **DİA**, c.24, s.230

Kalp manasında kullanılan diğer bir kelime de nühâkelimesidir. Kur'an-ı Kerim'de nühâ kelimesi iki yerde geçmektedir.⁵¹ "...Şüphesiz bunda akıl sahipleri için işaretler vardır."⁵² "...Bunda elbette ki akıl sahipleri için nice ibretler vardır."⁵³

Kur'an-ı Kerim'de geçen kalp kelimesi ve onun yerine kullanılan diğer kelimeler insanın anlama, kavrama, düşünme ve şeylerin hakikatini bilme yönünü ifade etmektedir. Kalp ilim, marifet ve düşünme görevinin aracı kabul edilir.⁵⁴ Bilginin kaynağı kalptir; ancak kalb akla muhalif değildir. Aksine akletme, kalbin bir işlevi olarak görülür.⁵⁵

Arapça'da düşünmeyi ifade eden kelimelerin başlıcaları tefekkür, tezekkür, tedebbür ve taakkuldur. Tefekkür Arapça düşünmek demektir.⁵⁶ İnsana has bir kuvvet olan tefekkür fikir yürütme aracıdır.⁵⁷ Sufilere göre iki türlü tefekkür vardır: Biri iman ve tasdikten doğup istidlal sahiplerine, diğeri ashab-ı şuhuda mahsustur. Her iki halde de sufi Allah'ın zatını değil, nimet ve kudretini düşünür. Tefekkür, hikmeti yakalayan bir ağ olarak da tanımlanmıştır.⁵⁸

Tefekkürden yoksun bir akıl, Kur'an-ı Kerim'in istediği akıl değildir. Genel anlamda tefekkür kelimesi, düşünmek anlamında kullanılmış, bunun yanı sıra tedebbür, tezekkür, akıl etme gibi kavramlarla da eş anlamda kullanılmıştır. Tefekkür kelimesinin geçtiği ayetlerde insanlardan Allah'ın varlığı, birliği konusunda ve Allah'ın tüm kâinatın yaratıcısı olduğu hususunda düşünmeleri aynı zamanda

⁵¹ Abdülbakî, **el-Mu'cemu'l- Mufehres li-elfazi'l- Kur'ani'l Kerim**, s.234

⁵² Tâhâ 20/54.

⁵³ Tâhâ 20/128.

⁵⁴ Uludağ, "Kalb", **DİA**, C.24, s. 230.

⁵⁵ Uludağ, "a.g.m", s. 231.

⁵⁶ Ethem Cebelioğlu, **Tasavvuf Terimler ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s. 704.

⁵⁷ Altıntaş, **İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl**, s. 76.

⁵⁸ Cebelioğlu, **a.g.e**, s. 704.

insanlardan evreni, yaratılmışları düşünüp bunların arkasındaki hakikati görmeleri istemektedir.⁵⁹

Diğer yandan yaratıcının tefekkür edilmesi, insan aklının O'nun zatı hakkında düşünürken yetersiz kalacağı sebebiyle sakıncalı bulunmuştur. Tefekkür edilirken Yaratıcı'nın yarattıklarını düşünülmesinin daha iyi olacağı kabul edilmiştir.⁶⁰

Tezekkür kelimesi ise sözlükte hatırlama, anma olarak ifade edilmiştir.⁶¹ Depolanan suretlerin akıl gücü ile geri getirilmesi sırasında yaşanan hatırlama tezekkür ile açıklanmıştır.⁶² Yani kulun daha önce sahip olup kaybettiği duygu ya da düşüncenin kalpte vücut bulmasıdır.⁶³ Böylece geçmişe yönelik düşünme eylemi ortaya çıkar bu da tezekkürü ifade eder.⁶⁴ Tezekkür kelimesi arapçada ise zikir kelimesinin mastarı olarak geçmektedir.⁶⁵

Gazali'ye göre tefekkürün olduğu yerde tezekkür olur fakat tezekkürün olduğu her yerde tefekkürün olmayabilir. Gazali tezekkürün faydasını mevcut olan bilginin hatırlanması; tefekkürün faydasını ise bilgiyi çoğaltmak, mevcut olmayan yeni bilgiye ulaşmak olarak görür.⁶⁶

Tezekkür kelimesinin geçtiği birkaç ayet-i kerime meali şöyledir: "...İşte Allah size iyice düşünesiniz diye bunları emretti."⁶⁷, "...Size düşünebilecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi ?"⁶⁸, "...Artık düşünüp öğüt almaz

⁵⁹ Al-i İmran 3/191, Yunus 10/24, Nahl16/11, 12, 44, 69, Rum 30/8, 21.

⁶⁰ Cevdet Kılıç, "Gazzali'de Tefekkür ve Hikmet Kavramları", **Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2001, s.120-122.

⁶¹ Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, s. 295.

⁶² Altıntaş, **İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl**, s.83.

⁶³ Hasan Kamil Yılmaz, "Tefekkür ve Tezekkür", **Altınoluk Dergisi**, 1998 Şubat Sayı:144 s. 5.

⁶⁴ Kutluer, "Düşünme", **DİA**, C. 10, s.53.

⁶⁵ Altıntaş, **a.g.e**, s.82.

⁶⁶ Altıntaş, **a.g.e**, s. 85.

⁶⁷ En'am 6/152.

⁶⁸ Fatır 35/37.

mısınız ?”⁶⁹, “...Ne kadar az düşünüyorsunuz!”⁷⁰, “...Düşünüp Kitab’ı vermişizdir.”⁷¹, “...Bu inceliği ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.”⁷² Tezekkür kelimesinin geçtiği ayetler incelendiğinde, Türkçeye daha çok düşünmek olarak tercüme edildiği görülmektedir.

Tedebbür kelimesi, sözlükte düşünüp taşınma, tefekkür etme olarak kullanılmıştır.⁷³ Bir işin sonucunu başından hesap etme, düşünme anlamında bir terimdir.⁷⁴ Sözlükte dübür kelimesi önün zıddı, arka anlamlarına gelir. Dübür/dübr kelimesinden türeyen tedebbür, işlerin arkası hakkında, yani sonu hakkında düşünme olarak ifade edilmiştir. Derin düşünme olarak da ifade edilen tedebbür bir işin sonucunu önceden düşünmektir. Tedebbürde esas olan sadece bugünü düşünüp anlamak değil, işin nereye varacağını düşünmek; tedbirli olmaktır.⁷⁵

Tedebbür kelimesinin geçtiği ayet-i kerim mealleri de şöyledir: “Hala Kur’ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi?”⁷⁶, “Onlar Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı?”⁷⁷, “Onlar bu sözü (Kur’an-ı Kerim’i) hiç düşünmediler mi?”⁷⁸, “(Resülüm) Sana bu mübarek Kitab’ı ayetlerini düşünsünler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.”⁷⁹ Görüldüğü üzere tedebbür kelimesi Arapçada daha çeşitli kelimelerle açıklanırken, Türkçede daha çok düşünme kavramı ile ifade edilmektedir.

⁶⁹ Secde 32/4.

⁷⁰ Mü’min 40/58.

⁷¹ Kasas 28/43.

⁷² Â-li İmran 3/3.

⁷³ Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, s.257.

⁷⁴ “Tedebbür”, **DİA**, s.261.

⁷⁵ Altıntaş, **İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl**, s. 86

⁷⁶ Nisa 4/82.

⁷⁷ Muhammed 47/24.

⁷⁸ Mü’minun 23/68.

⁷⁹ Sad 38/29.

1.2. Allah Tasavvuru

Allah'ın tasavvur edilmesi O'nun anlaşılması, kavranması ve sınırlı olarak bilinmesidir. Yaratıcının tam olarak bilinmesi mümkün değildir, insanların O'nun hakkındaki bilgisi sınırlıdır. Müslümanlar için Allah'ın tasavvur edilmesi Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kendisini bildirdiği şekli ile mümkün olabilir. Allah'ın isimleri ve sıfatları O'nun hakkındaki düşünceleri şekillendirir.

Allah tasavvurunu kişinin Allah'ı duygusal olarak tecrübe etmesidir.⁸⁰ Allah tasavvuru duygusal temellidir çünkü Allah hakkında ne öğrenildiyse tasavvur o yönde gelişecektir.⁸¹ Dolayısıyla denebilir ki kişi Allah'a dair sahip olduğu bilgiler neticesinde bir tasavvur geliştirir.

Allah'ın tasavvur edilmesinde ve O'nun bilinmesinde yararlanılması gereken en temel kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette O'nun varlığı hakkında bilgiler verilmiştir. İnsana şah damarından daha yakın olan⁸², insanı şekillendirip kendi ruhundan üfleyen bir Allah inancı mevcuttur.⁸³ O'nun tek bir ilah olduğu, her şeyi ve herkesi yaratan, eksiksiz, kimseye muhtaç olmayan, doğmamış ve doğrulmamış olan, hiçbir şeyin O'na denk olmadığı⁸⁴, O'ndan başka tapılacak bir ilah olmadığı ve daima yaşayan bir Allah inancı vardır.⁸⁵

Müslüman vahiy odaklı tasavvur geliştirmeye çalışır. İlâhi dinlerde Allah tasavvuru vahiyle belirlenip akılla şekillenir.⁸⁶ Akıl kişinin bilgi, kültür, tecrübe birikimi ile oluşmuş bir yetenektir. Akıl vasıtasıyla ile ve edindiği tecrübe birikimi

⁸⁰ Mehmedoğlu, **Tanrı'yı Tasavvur Etmek**, s. 29

⁸¹ Mehmedoğlu, **a.g.e**, s. 31

⁸² Kâf 50/16.

⁸³ Secde 32/ 9.

⁸⁴ İhlâs 112/1-4.

⁸⁵ Bakara 2/163,255, Â-li İmran 3/ 2,6,18, En'am 6/102.

⁸⁶ Şaban Ali Düzgün, "Allah Tasavvurlarına Dair Tartışmanın Problematikliği", **X. Kelam Anabilim Dalı Koordinasyonu Toplantısı ve Tanrı Tasavvurları Ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu**, 2005, s.65-67.

ile kişi Allah tasavvuru geliştirir.⁸⁷ Bunun yanında akıl ile vahiy arasında farklar bulunur. Örneğin; akıl sınırlı olduğu için geliştireceği tasavvur alanı da sınırlıdır. Bu sebeple denebilir ki vahiy insan aklından ziyade insan iradesini hedef alır.⁸⁸ Böylece insanın sadece aklını kullanarak değil aynı zamanda duyularını da harekete geçirip iradesini kullanarak oluşturduğu tasavvur önem kazanır.⁸⁹ Öte yandan insan sadece akklı ile Allah'ın zatını kavrayamaz, O'nu yarattıkları vesilesi ile tanıyabilir.⁹⁰ Bununla alakalı Peygamber Efendimiz bir hadis-i şerifinde “Allah'ı tefekkür etmeyin, Allah'ın yarattıklarını tefekkür edin. Çünkü siz Allah'ı gereği gibi takdir edemezsiniz.” buyurmuştur.⁹¹ Kişi aklının idrak edemediği yerde peygambere başvurur. Çünkü insanın O'nu bilme arzusu neticesinde Allah, peygamberi aracılığıyla insana kendi zatı hakkında bilgi vermiştir.⁹²

Allah'ı bilme aynı zamanda O'nun eserlerinin tedebbür ile bilinmesidir.⁹³ Zira Allah'ın mahiyeti tam olarak bilinemez. Ulutürk'e göre Allah üç yol ile tasavvur edilebilir bunlar sırasıyla; varlıklar, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberdir. Bu üç yol vasıtasıyla insan duyu ve akklı ile birlikte bu mesajları değerlendirir ve Allah hakkında bilgi sahibi olur.⁹⁴ Kur'an-ı Kerim'de geçen Allah'ın isim ve sıfatlarının Allah tasavvuru geliştirmede önemli bir yeri vardır.⁹⁵ Zira İşlam akidesine uygun Allah inancı, Allah'a ait bütün isim ve sıfatların öğrenilmesi ile mümkün olur.⁹⁶ Fakat Kur'an'a göre insan, Allah'ı O'nun fiilleri ve sıfatları ile bir dereceye kadar tasavvur

⁸⁷ Düzgün, **a.g.m**, s. 65-67.

⁸⁸ Düzgün, **a.g.m**, s. 65-67.

⁸⁹ Düzgün, **a.g.m**, s. 65-67.

⁹⁰ Altıntaş, **İşlam Düşüncesinde İşlevsel Akıl**, s.100-101, Abdülganî Nabkusî, **Gerçek Varlık**, Çev.Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.260

⁹¹ Muhammed Gazali, **Muhtasar İhyaü Ulumid-Din**, Çev. Ali Aslan, şura Yayınları, İstanbul, 2002, s.395.

⁹² Altıntaş, **a.g.e**, s.100-101.

⁹³ Veli Ulutürk, **Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Anlatıyor**, Nil Yayınları, İzmir, 1994, s.248.

⁹⁴ Ulutürk, **a.g.e.**, s.250.

⁹⁵ Düzgün, “Allah Tasavvurlarına Dair Tartışmanın Problematiği” s. 95-96.

⁹⁶ İbrahim Canan, **Kur'an'da Çocuk**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011, s.78.

eder.⁹⁷ Gazali de Allah'ı isim ve sıfatları ile bilmenin O'nun zatının hakikatini kavrayabilmek için yeterli olmadığını da ifade eder.⁹⁸

Öte yandan Allah tasavvuru kişiden kişiye farklılık gösterir. Allah'ın mahiyeti değişmeyecek olsa da insanlardaki tasavvur farklılaşabilir.⁹⁹ Herkesin edindiği tecrübe, yaşadığı ortam, hisleri, duyguları farklılık arz ettiği gibi Allah hakkındaki fikirleri ve kabulleri de değişkenlik arz edebilir.¹⁰⁰ Düzgün göre Allah tasavvurunun oluşumu vahiy ile birlikte geliştiği için vahiyden uzaklaşınca insanların Allah anlayışlarında makul olmayan düşünceler ortaya çıkar. Allah'ın mahiyeti nasıl olursa olsun her kişinin kendi zamanının bilgisine göre bir Allah tasavvuru geliştirir.¹⁰¹

Diğer yandan kişilerin duygu durumlarına göre de Allah'a dair algılarında farklılıkların olabileceği söz konusudur. Bu konu ile ilgili Mehmedoğlu, kişilerde Allah tasavvurunun iki yönde bulunduğunu ifade eder. Bunlar, pozitif Allah tasavvuru ve negatif Allah tasavvurudur. Pozitif tasavvura sahip olan kişilerin ruhsal anlamda kendilerini iyi hissettikleri görülürken, negatif tasavvura sahip kişilerin ruh sağlığının bozuk olduğu tespit edilmiştir.¹⁰² Pozitif Allah tasavvuruna sahip kişi, başına gelen olumsuz durumlarda kendisini yaratan yaratıcıyı, ahireti düşünüp bu dünyanın geçiciliğini benimseyip kendini huzurlu, mutlu hissederken, negatif Allah tasavvuruna sahip kişilerde endişe, asabiyet daha çok görülür; kendini ve diğer insanları kıyasladığında bir adaletsizlik görebilir. Bu da kendisini kötü, huzursuz hissetmesine sebep olur. Halbuki Allah adildir, herkesin imkân ölçüsü imtihan dahilindedir. Bu bilinçten yoksun kişi ruhsal açıdan huzursuzluk yaşayabilir.¹⁰³

⁹⁷ Ulutürk, **a.g.e.**, s.257.

⁹⁸ Mehmet Sait Reçber, **Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti** Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2004, s.59.

⁹⁹ Hüseyin Aydın, "İbn Teymiye'de Allah Tasavvuru", s.40-43.

¹⁰⁰ Aydın, "a.g.m", s.40-43.

¹⁰¹ Düzgün, "Allah Tasavvurlarına Dair Tartışmanın Problematikliği", s.65-67.

¹⁰² Mehmedoğlu, **Tanrı'yı Tasavvur Etmek**, s.42-43.

¹⁰³ Mehmedoğlu, **a.g.e.**, s.42-43.

Tüm bu değerlendirmeler sonucunda şunlar söylenebilir, insanoğlu vahiyle Allah tasavvuru geliştirmeye çalışır; bu tasavvurunu akılla şekillendirir. Sınırlı olan akıl ebedi ve sonsuz olan Allah'ı bilmekte yetersiz kalır. Bu sebeple insanoğlu Yaraticının kendisini bildirdikleri ve yarattıkları ile O'nun hakkında bir tasavvur oluşturmaya çalışır. Allah'ın isim ve sıfatları, kişinin sahip olduğu dinî bilgiler, Yaraticının bilinmesinde insana yol gösterir.

1.3. Yaşlara Göre Allah Tasavvuru

Yaşlara göre Allah tasavvurunun incelendiği bu çalışmada yaş grupları, Piaget'in bilişsel kuramına göre şu şekilde sınıflandırılmıştır; 0-2 yaş duyuşal-motor dönemi, 2-7 yaşışlem öncesi dönem, 7-12 yaş somut işlemler dönemi ve 12 yaş ve üzeri soyut işlemler dönemi.¹⁰⁴ Belirtilen yaş dönemlerinde bulunan çocukların fiziksel, bilişsel gelişimlerine dair bilgi verilecek aynı zamanda çocukların Allah'a dair algılarından bahsedilecektir. Çalışmamızın hedef kitlesi olan 11-13 yaş grubu bu sınıflandırma içinde değerlendirilecektir.

1.3.1. Sıfır-İki Yaş

0-2 yaş aralığındaki bebekler, bilgiyi, çevreyle olan fiziksel yaşantıları yoluyla elde ederler. Henüz gerçek bir düşünceleri yoktur, ön planda duyuşal izlenimleri ve motor etkinlikleri vardır. Akıl yürütme ve mantıksal işlemleri henüz yoktur.¹⁰⁵ Bu yaş aralığının sonuna doğru zihin yapısı somut ve karmaşık olaylara tepki vermeye yetenekli hale gelir.¹⁰⁶ Bebeğin bu dönemde duyu organları gelişir ve bebek 5 duyusunun farkına varır.¹⁰⁷ Bu dönemdeki bebekler henüz düşünme ve akıl yürütme fonksiyonu gösteremediklerinden Allah hakkında bir tasavvurdan henüz bahsedilemez.¹⁰⁸ Dinî gelişimleri ise duygularla sınırlıdır.¹⁰⁹ 0-2 yaşlarında bulunan

¹⁰⁴ Mehmedoğlu, **Tanrı'yı Tasavvur Etmek**, s. 34-35.

¹⁰⁵ Ziya Selçuk, **Eğitim Psikolojisi**, Nobel Yayınları, 2004, Ankara, s.90.

¹⁰⁶ Yurdagül Mehmedoğlu, **Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 70.

¹⁰⁷ Şaban Karaköse, “Çocukluk Dönemi Din Öğretimi”, **Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu**, s.25.

¹⁰⁸ Karaköse, “a.g.m”, s. 25.

bebeklerindinî gelişimleri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı psikologlar bebeğin dünyaya din duygusu ile gelmediği ve din duygusunun öğrenme yoluyla gelişeceği görüşündeyken¹¹⁰, bir kısmı ise bebek dünyaya dindar olarak gelmemiş olsa da bebekte dinî eğilimin olduğu ve bebeğin ruhunda dinî inancın tohumları olduğu görüşündedir.¹¹¹

Öte yandan 0-2 yaş dönemi bilinçsiz etkilenme çağı olarak nitelendirilmiştir. Buna göre bebek bu dönemde anne babasından, bakıcısından dinî birtakım ibadetleri görmüş ya da duymuş ise onda dinî açıdan bir etkilenme olabilir. Bu etkilenme bilinçsizce gerçekleşir.¹¹² Örneğin yeni doğan bebeğe ailesi ya da bakımını üstlenen kişiler tarafından dua edilmesi, kulağına ezan okunması, ezanla birlikte Allah'ın büyüklüğünün telkin edilmiş olması gibi “sünnet” olduğu bilinen birtakım ritüeller uygulanmak istenebilir, bu uygulamalar da bebek için bilinçsizce etkilenmeye sebep olur.¹¹³ Her ne kadar bu bilinçsiz etkilenmeler çocukta dinî belirti olarak kabul edilmese de, her doğan birey İslam fitratı üzere doğar hadis-i şerifi neticesinde bazı Müslüman psikologlar çocuğun Allah'ın varlığına inanmaya hazır durumda olduğu görüşündedir.¹¹⁴

Tüm bu görüşler değerlendirildiğinde 0-2 yaş döneminde bebekte inanma ihtiyacından söz edilebilir. Bebek her ne kadar dindar doğmasa da kendisine öğretilmek istenen dinî bilgileri anlamasa da ya da henüz bebekte bir Allah tasavvuru oluşmasa da bu yaş aralığında bir etkilenmeden bahsedilebilir. Bebekte Allah'a inanma, bir dinî kabul etme eğilimi mevcuttur denilebilir. Şöyle ki doğumla birlikte bebeğin güven, sevgi, sığınma ihtiyacına sahip olması, Hz. İbrahim'in Yaratıcısını

¹⁰⁹ Mustafa Köylü, **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, Nobel YayınDağıtım, Ankara, 2010, s. 30.

¹¹⁰ Clark Walter Houston, “Çocukluk Dönemi Dini”, Çev. Neda Armaner, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXIV, s. 178-182.

¹¹¹ Hökelekli, **Din Psikolojisi** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, s. 252, Ali Baz Bilici, “Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 14, Sayı: 1, s.192-193.

¹¹² Abdurrahman Dodurgalı, **Ailede Din Eğitimi**, s. 246-249.

¹¹³ Dodurgalı, **a.g.e**, s. 251.

¹¹⁴ Bilici, “Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü” s. 192-193, Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 252.

arayarak bulması,¹¹⁵ Allah'ın insanları, bilmezken yaratıp yaşantı tecrübeleriyle bilir hale getirmesi¹¹⁶ gibi örnekler bireylerin Allah'a inanma eğiliminde olduğunun göstergeleridir. Fakat düşünme ve akıl etme fonksiyonlarını kullanamayan 0-2 yaş bebekleri için bu dönemde Allah tasavvurundan bahsedilemez.

1.3.2. İki-Yedi Yaş

Piaget'in bilişsel gelişim kuramına göre 2-7 yaşları işlem öncesi dönem içinde bulunur.¹¹⁷ Bu yaş aralığındaki çocukların bilişsel gelişimlerden bahsedecek olursak; henüz bu evrede mantıksal düşünme gelişmemiştir, çocukların nesneleri sembolleştirdiği görülmüş ve bu sembolleştirmelerin taklide dayalı olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸ Bu yaş döneminde çocuklar göz önünde bulunmayan nesneleri ya da kişileri temsil eden semboller geliştirir, sembolik oyunlar oynarlar. Ayrıca çocuklar nesneleri zihinde canlandırdığı için zaman ve mekân konusunda bir kısıtlamaya gitmezler.¹¹⁹

Bu dönemin önemli özelliklerinden biri de çocuğun benmerkezci olmasıdır. Benmerkezcilik; çocukların bencil olması değildir, çocuğun çevresini kendi bakış açısıyla görmesi, başkalarının duygularını, ihtiyaçlarını fark etmede yetersiz kalmasıdır.¹²⁰ Bu yaş döneminin diğer bir özelliği de çocuklarda animizm düşüncesinin olmasıdır. Animizm; canlı ile cansızın ayırt edilemeyip cansız nesnelerin canlıymış gibi düşünülmesi olarak açıklanmıştır.¹²¹

Bu yaş evresi din psikologları açısından önemli bir yaş dönemidir. Çünkü 0 - 2 yaşlarında çocuklarda henüz Allah tasavvurundan bahsedilemezken, 3 yaş itibari

¹¹⁵ En'am 6/76-79.

¹¹⁶ Alak 96/5.

¹¹⁷ Helen Bee, Denise Boyd, “Çocuk Gelişim Psikolojisi”, Çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayıncılık, 2009, İstanbul, s. 315.

¹¹⁸ Selçuk, **Eğitim Psikolojisi**, s. 92-93.

¹¹⁹ Selçuk, **a.g.e.**, s. 92-93.

¹²⁰ Mary J. Gander, Harry W. Gardiner, “Çocuk ve Ergen Gelişimi”, Çev. Ali Dönmez, Nermin Çelen, Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 259.

¹²¹ Karaköse, “Çocukluk Dönemi Din Öğretimi”, s. 26.

ile çocukların Allah'a dair algılarının olduğu tespit edilmiştir.¹²² Belçika'da yapılan bir araştırmada 3 yaşın altındaki çocukların Allah'ı insani bir şekilde tasavvur ettikleri tespit edilmiştir. Bu araştırmada 3-4 yaş arasındaki çocuklarda ise Allah insanüstü olarak düşünülmüş ve çocuklar Allah'ın gücünün insanlarınkinden farklı olduğu yorumunu yapmıştır.¹²³ Görüldüğü gibi henüz yaş itibari ile soyut düşünme gelişmediğinden çocuklar Allah'ı somut tasavvur etmişlerdir.

2-7 yaş evresinin diğer bir özelliği de; 3 yaşla birlikte çocukta dinî duygu gelişiminin görülmesidir. İslam inancına göre yaratılış itibari ile dine eğilimli olarak doğan kişide, sonraki yıllarda ilahi âleme karşı merak duygusu oluşabilir.¹²⁴ Her ne kadar bu yaşlarda çocuklar tarafından dinî kavramlar tam olarak anlaşılmasa da bu dönemde çocukların dua ve ibadetlere karşı ilgileri ortaya çıkabilir.¹²⁵ Örneğin ebeveynlerinin ya da çevresinde gördüğü kişilerin ibadetlerine şahit olan çocuk onları taklit eder, yetişkinlerin dinî söz ve davranışlarını model alır bu da çocuğu etkilemiş olur, böylece çocukta dinî söz ve davranışlara karşı kutsallık duygusu ortaya çıkabilir.¹²⁶

Bazı araştırmacılara göre 3 yaşla birlikte çocuklarda Allah tasavvuru korku ve saygı ile gelişir. Bu korkunun arka planında ise ebeveyne özellikle babaya duyulan korku ve saygı duygusu vardır ve çocuğun gözünde Allah ebeveyn olarak düşünülebilir.¹²⁷ Bunun aksi olan görüşler de vardır buna göre; çocukta doğuştan Allah korkusu bulunmaz, çocuklara sunulan anlatım biçimi ile bu korku gelişir. Örneğin anne baba ya da çocuğun bakımını üstlenen kişiler, çocuğa dinî tecrübeler kazandırırken kullarını seven, onlara merhamet eden ve kullarına ödülleri veren

¹²² Zeynep Nezahat, Özeri, "Okul Öncesi Çocuklarda Dinî ve Ahlâkî Değer Eğitimi", **Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi**, 2009, sayı. 1, s. 69.

¹²³ Özeri, a.g.m, s. 69.

¹²⁴ Mustafa Öcal, "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, 2004, C. 13, Sayı. 2, 2004 s. 62.

¹²⁵ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.253-256.

¹²⁶ Hökelekli, **a.g.e**, s. 253-256.

¹²⁷ Mehmet Emin Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.86, Antonie Vergote, "Çocuklukta Din", Çev. Erdoğan Fırat, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1978, C. XXII, s. 318.

yaratıcı anlatımıyla çocuğa yaklaşırsa çocuktaki Allah tasavvuru sevgi, bağlılık ve güven ile gelişir.¹²⁸ Çocuğa Allah nasıl tanıtılmışsa çocuk da o yönde bir tasavvur geliştirir. Allah çocuğa sevgi ile tanıtılmışsa çocuk, Allah'ı sevimli, esirgeyen, bağışlayan bir Yaratıcı olarak tasavvur eder; cehenneminde onları yakan bir Yaratıcı olarak anlatılmışsa O'nu öfkeli, asık suratlı olarak tasavvur eder.¹²⁹

Eğitim-öğretimde daha genişletecek olursak hayatın her alanında takınılan üslup oldukça etkilidir. Sevgi ile yaklaşmanın yanı sıra yumuşak bir tavır ile çocuğa yaklaşılmalıdır.¹³⁰ Zira Allah'ın, Hz. Musa ve Hz. Harun'a Firavunla konuşmaya giderken onlardan yumuşak bir şekilde konuşmalarını istemesi¹³¹, Hz. Lokman'ın oğluna tavsiyelerde bulunduğu vakit ona “*oğulcuğum*”¹³² hitabı yumuşak hoş bir üsluba örnektir. Henüz Allah tasavvurunu yeni oluşturacak çocuğa karşı anne babaların, eğitimcilerin yumuşak bir üslup kullanması Allah tasavvurunun gelişimi açısından önemlidir.

Piaget'in bilişsel kuramına bu yaş aralığı ilk çocukluk dönemi olarak da ifade edilir.¹³³ 4-7 yaşlarında çocuklarda Allah düşüncesi duygularla değil daha gerçekçi algılanmaya başlar. 2-4 yaşların bulunan çocukların anne, baba ya da bakımını üstlenen kişilerin tutumlarının çocuğun Allah düşüncesini duygusal olarak etkilediği görüşlerine yer verilmişti. Buna göre çocuktaki Allah tasavvuru korku, saygı ile gelişeceği gibi sevgi, merhamet duyguları ile de gelişir. Fakat 4-7 yaş itibarı ile çocuktaki Allah tasavvuru duygulara dayalı değil, evrensel otorite şeklinde algılanmaya başlar.¹³⁴ Yapılan bir araştırmada 5 ve 7 yaşındaki çocukların aileleri ve Allah arasındaki ayrımı artık anlamaya başladıkları tespit edilmiştir.

¹²⁸Öcal, “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma”, s. 65.

¹²⁹Öcal, “a.g.m”, s. 65

¹³⁰ Celal Kırca, “Kur'an'a Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1996, Sayı. 9, s.43.

¹³¹ Kırca, “a.g.m”, s. 43

¹³² Lokman 31/17.

¹³³ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “**Kişilik ve Din**” Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 85.

¹³⁴ Neda Armaner, **Din Psikolojisine Giriş**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, C. 1, s. 85-86.

Bu yaş döneminin özellikle 4 yaşla birlikte görülen özelliklerinden biri de çocuklarda Allah tasavvurunun antropomorfik (insana benzetme) şekilde düşünülmesidir. Çocuk antropomorfik düşünce ile Allah'ı büyük bir insan gibi tasavvur eder, Allah'ı tasarlamakta güçlük çekmez.¹³⁵ Bu dönemde çocuklarda soyut düşünce gelişmediği için Allah'ı duyduklarından, öğrendiklerinden yola çıkarak basitleştirerek tasavvur ederler.¹³⁶ Örneğin yapılan bir araştırmada 5-6 yaş grubundaki çocuklara “*Allah nerededir?*” sorusu sorulmuş, çocukların %56.81'i Allah'a gözle görülen bir mekan atfetmiştir. “*Allah nasıl işitir?*” sorusuna ise çocukların %25'i “*Bizim gibi kulaklarıyla duyar.*” cevabını vermiştir.¹³⁷Yapılan başka bir araştırmada da 6 yaşındaki kız ve erkek çocuklarına Allah hakkında düşünceleri sorulmuş, çocukların hepsi Allah'ın gökte veya cennete olduğu cevabını vermiştir.¹³⁸ Verilen cevaplar neticesinde çocukların somut düşüncede oldukları görülür; henüz Allah düşüncesi somut niteliktedir.

Bu yaşlarda görülen diğer bir özellik ise 5-6 yaşlarında hayal gücü artan çocuğun taklit ile öğrendiği dinî bir takım bilgileri sorgulamaya başlamasıdır. Böylece zihinle anlaşılan bir dinin kavranması dönemi başlar. 6 yaş ile birlikte bilinçli ve gerçekçi din anlayışı hâkim olur. Bununla birlikte Allah düşüncesi de gerçekçi, ruhanî bir özellik kazanır.¹³⁹ Belçika'da yapılan bir çalışmada bu yaş evresinde olan çocukların, Allah hakkındaki düşüncelerinin O'nun ilahi özellikleri ile beraber algıladığı, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, her yerde ve her zaman hazır olan bir Allah anlayışına sahip oldukları tespit edilmiştir.¹⁴⁰

¹³⁵ Armaner, **a.g.e**, s. 84.

¹³⁶ Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?**, s. 86.

¹³⁷ Yurdagül Mehmedoğlu, **Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**, s. 43-46.

¹³⁸ Özeri, “Okul Öncesi Çocuklarda Dinî ve Ahlâkî Değer Eğitimi”, s. 69.

¹³⁹ Armaner, **Din Psikolojisine Giriş**, s. 85-86.

¹⁴⁰ Özeri, “a.g.m”, s. 70.

1.3.4. Yedi-On İki Yaş

Piaget'in bilişsel gelişim kuramına göre 7-12 yaşları somut işlemler dönemi içinde bulunur.¹⁴¹ Bu yaş itibariyle çocuklarda mantıksal düşünme başlamıştır fakat bu dönemde çocuklara anlatılmak istenen soyut ifadeler somutlaştırılarak anlatılır.¹⁴² Çünkü soyut bilgiler çocuk tarafından bu dönemde kısmen anlaşılmazdır.¹⁴³ Bu dönemin dikkat çeken özelliklerinden bazıları şöyledir: kolay etkilenme, bilgiye ilgi duyma, sorumluluk duygusunun gelişmesidir.¹⁴⁴ Ayrıca çocukta dinî inancın uyanma ve gelişmeye başlaması da 7-9 yaş civarında görülür. Fakat bu dinî uyanış henüz belirgin bir özellik göstermez.¹⁴⁵ 7-9 yaşlarında çocuklarda dinî uygulamalara ve figürlere karşı dikkat artar.¹⁴⁶

Öte yandan 7 yaş İslam inancında Hz. Muhammed'in "Çocuklarınız yedi yaşa ulaştığında onlara namaz kılmalarını öğretiniz" hadisi şerifiyle önemli bir yaş olarak dikkat çeker.¹⁴⁷ 7-9 yaşları ile birlikte çocuğun Allah düşüncesinde gelişmeler gözlenir. 7 yaş öncesinde çocuklarda görülen çocuksu Allah anlayışları 7 yaştan sonra farklılık göstermiş, çocuksu Allah anlayışlarının nazaldığı müşahade edilmiştir.¹⁴⁸ İşlem öncesi dönemde olduğu gibi 7-9 yaşlarında da çocuklarda Allah tasavvuru ben merkezli bir özellik gösterirken, insanımsı Allah tasavvurundan uzaklaştığı görülmüştür. 7 yaşından itibaren çocuk, Allah'ı O'nun yarattığı varlıklar aracılığıyla tasavvur etmeye başlar.

¹⁴¹ Mary J. Gander, Harry W. Gardiner, "Çocuk ve Ergen Gelişimi", s.251.

¹⁴² Selçuk, **Eğitim Psikolojisi**, s. 99-100.

¹⁴³ Gander, **a.g.e**, s. 251.

¹⁴⁴ Mualla Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 95.

¹⁴⁵ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 256-257.

¹⁴⁶ Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XLV (2004) Sayı: 2, s. 141.

¹⁴⁷ Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Öğretelim?**, s. 42.

¹⁴⁸ Köylü, "a.g.m", s. 141.

Yapılan bir araştırmada çocuklara Allah nasıl öğretilmişse çocuğun bunu kabul edip tasavvurlarına da o şekilde yansıttığı sonucunu elde edilmiştir.¹⁴⁹ Aynı araştırmada 7-9 yaş çocuklarına “*Allah nerededir?*” sorusunu yöneltilmiş, çocukların cevaplarına bakıldığı zaman çocukların büyük çoğunluğunun Allah’ı gökte tasavvur ettiği sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁵⁰ Çocukların Allah’ı gökte tasavvur etmesi Allah’a karşı bir yücelik ve değer anlayışından kaynaklanır öyle ki çocuğa göre gök, yüce ve ulu bir yerdir. Çocuk için en yüksek en yüce yerin kelimelerle ifadesi O’nun gökte olmasıdır.¹⁵¹ Aynı araştırmada “*Allah denince aklına neler geliyor?*” sorusuna ise verilen cevaplar 6 grupta toplanmıştır. Bunlar: Allah’ın ilahi bir varlık olarak tasavvur edilmesi, Allah’ın her şeyin yaratıcısı olarak tasavvur edilmesi, Allah’ın yaşatıcı, yardım edici, istekleri karşılayıcı ve koruyucu, gözetici özellikleri ile ifade edilmesi, Allah’ın fiillerinin dile getirilmesi, Allah’ın kişi ve toplum hayatını düzenleyen varlık olması, Allah’ın esirgeyici, bağışlayıcı ve affedici olması şeklindedir. Verilen cevaplar sonucunda Allah düşüncesinin 7 yaş öncesine göre gelişme gösterdiği, Kur’an-ı Kerim’de Allah hangi sıfatlarla kendisini bildirmişse çocuklarında da ona yakın Allah tasavvuru geliştirdiği söylenebilir.¹⁵² “*Allah denince aklına neler geliyor*” sorusuna 7-9 yaşlarındaki öğrenciler; “*Allah büyüktür, eşi benzeri yoktur, birdir, tekdir, kimseye görünmez, Allah kimseye hiç kimseye muhtaç değildir, O bizi yaratmıştır, büyütmiştir, her şeyi yaratmıştır...*” yanıtlarını vermişlerdir.¹⁵³ Cevaplara bakıldığı zaman Allah tasavvurlarının Kur’an-ı Kerim’de anlatılan Allah bilgisi ile örtüştüğü görülür.

7 yaş itibari ile çocuklar Allah kavramını vedinî konuları daha kolay anlamaya ve öğrenmeye başlar, 8-9 yaşlarında ise aynı kavramlar daha soyut anlaşılır.¹⁵⁴ Yaşın ilerlemesi ile birlikte ailesinden veya çevresinden gelen

¹⁴⁹ Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, s. 173-175.

¹⁵⁰ Yavuz, **a.g.e.**, s. 180.

¹⁵¹ Yavuz, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁵² Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, s. 166-167.

¹⁵³ Yavuz, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁵⁴ Hâbil Şentürk, **Din Psikolojisi**, Esra Yayınları, Konya, s. 102-103.

telkinler olmadan da içgüdüsel olarak dine eğilim gerçekleşebilir.¹⁵⁵ Hz. İbrahim'in (as) kendisine peygamberlik gelmeden önce tabiatı izleyerek, düşünerek, akl-ı selimle Allah'a ulaşmış olması buna örnektir.¹⁵⁶ Nahl's üresinde geçtiği üzere insan bir şey bilmezken yaratılmış ve sonra duyular aracılığıyla bilir hale gelmiştir.¹⁵⁷ Bir araştırmada bu konu ile ilgili “*Allah fikrine sahip olmasaydınız yine de Allah'ın var olacağını düşünüp arar mıydınız?*” sorusu sorulmuştur. Çocuklar akıllarını kullanarak iç gözlem yaparak ve Allah'ı eğitim ve öğretim yolu ile arayacaklarını ifade etmişlerdir.¹⁵⁸ Cevaplara göre çocuklar Allah fikri kendilerinde olmadığı varsayıldığında dahi Allah'ı düşünüp bulacakları yönünde cevap vermişlerdir.

12 yaş itibari ile soyut düşünme yeteneği gelişir¹⁵⁹, aynı zamanda dinî inancın uyanma ve gelişmeye başlaması bu yaşlardan önce başlasa da daha belirgin olduğu dönem 10-12 yaş evresidir.¹⁶⁰

1.3.5. On İki Yaş ve Üzeri

Bu yaş dönemi, düşüncenin gelişmeye başladığı zihinsel öğrenme evresidir.¹⁶¹ Piaget'in bilişsel gelişim kuramına göre 12 yaş ve üzeri soyut işlemler dönemini ifade eder. 12 yaşından önce çocukta bulunan benmerkezcilik oranı, bu yaş dilimi ile daha da düşmüştür.¹⁶² Bu dönem sorumluluk bilincinin edinildiği bir dönemdir, dinî konulara da ilginin arttığı ve dinî uygulamaların yapılmaya başlandığı bir dönemdir.¹⁶³

¹⁵⁵ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 252.

¹⁵⁶ Enam 6/76-79.

¹⁵⁷ Fatih Menderes Bilgili, **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, s.6 2, Nahl 16/78.

¹⁵⁸ Kerim Yavuz, **Günümüzde Din Eğitimi**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana, 1998, s. 110.

¹⁵⁹ Mary J. Gander, Harry W. Gardiner, “**Çocuk ve Ergen Gelişimi**”, s.251.

¹⁶⁰ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 256-257.

¹⁶¹ Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, Sayı: 17, s. 148

¹⁶² Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, s. 173-175.

¹⁶³ Şentürk, **Din Psikolojisi**, s. 103.

12 yaş ve üzeri ergenliğin başladığı dönem olarak da kabul edilmiştir. Ergenlik terimi, Latince “*adolescere*” yani büyümek, olgunlaşmak anlamındaki fiilden türetilmiş “*adolescent*” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.¹⁶⁴ Bedensel ve ruhsal gelişim dönemi içinde çocukluğun sona ermesi ile ergenlik başlamış kabul edilir. Kızlarda 12-13 yaş civarında, erkeklerde ise 13-14 yaş civarında ergenlik başlar.¹⁶⁵ Bu dönemde fiziksel ve duygusal değişim ve gelişimler söz konusudur.¹⁶⁶ Zihinsel ilgi ve sosyal ilişkilerde davranış değişimleri olmaktadır. Bu dönemde çocuklar, yetişkin gibi düşünebilme özellikleri kazanır; analiz etme, tündengelim ve tümevarım gibi akıl yürütmeleri yapabildikleri gözlenmiştir.¹⁶⁷ Bunun yanında ergenliğin ilk dönemlerinde karşıt tutum özelliği görülür.¹⁶⁸ Yetişkinlerle arasında sağlıklı bir ilişki görülmez. Daha çok yetişkinlerden kaçma eğilimindedirler. Ergenlikle beraber çocukta yeni ruhsal özellikler ve davranışlar görülür; tedirgin olma hali, kararsızlık, çabuk sinirlenme, zor beğenme bunlardan bazılarıdır.¹⁶⁹ Bunun yanında ergenlik döneminde gençte yeni arayışlar hakîm olur. Önce kendini aramakla başlar, kendi gerçek kimliğine ulaşabilmek için anne babasının etkisinden uzaklaşmak ister. Gencin gözünde eleştirilemeyen, her şeyi bilen anne babası yoktur artık dolayısıyla genç bu dönemde anne babasının inançlarına da kuşku ile bakar.¹⁷⁰

12 yaş ve üzeri dinî ilginin geliştiği bir dönemdir. Öyle ki bu yaş için bazı psikologlar “dinsel gelişim”, “dinî uyanış” tabirlerini kullanmışlardır.¹⁷¹ Zekânın gelişmesi, muhakeme yeteneğinin artması, okulda öğrenilen dinî bilgiler dinî uyanışı sağlayan faktörlerden kabul edilmiştir.¹⁷² 12-13 yaşları için ise dinî şuurun uyandığı

¹⁶⁴ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 262.

¹⁶⁵ Armaner, **Din Psikolojisine Giriş**, s. 91.

¹⁶⁶ Kemal Sayar, Mehmet Dinç, **Psikolojiye Giriş**, Dem Yayınları, 2016, İstanbul, s.122.

¹⁶⁷ Karaköse, “Çocukluk Dönemi Din Öğretimi”, s. 28.

¹⁶⁸ Armaner, **Din Psikolojisine Giriş**, s. 91-98.

¹⁶⁹ Atalay Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, Özgür Yayınevi, 2002, İstanbul, s. 375-378.

¹⁷⁰ Yörükoğlu, **a.g.e**, s. 375-378.

¹⁷¹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 268.

¹⁷² Belma Özbaytar, **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, Baha Matbaası, İstanbul, 1970, s. 42.

yaş tanımlaması yapılmıştır.¹⁷³ Aynı zamanda dinî kuşkuların en çok olduğu ve dinî bilgilerin sorgulandığı, eleştirildiği bir dönemdir. Eleştirirken edindiği bilgiler ile önceden edindiği bilgilerin kıyaslanması ve sorgulanması yolu ile bilinçli bir algının oluştuğu da söylenebilir.¹⁷⁴ Bu yaşlarda anne baba, çocuk için her şeyi bilen kişi olmaktan çıkar, bilgileri ve güçleri sınırlı olan kişiler olarak algılanır. Bu düşünce çocukta, insanın üstünde her şeye gücü yeten bir Allah düşüncesinin oluşmasını sağlar.¹⁷⁵ Ayrıca 12 yaş ve üstü çocukların zihin ve düşünce hayatının derinlik ve kapasite kazandığı bir dönemdir.¹⁷⁶ Bu da Allah tasavvurunu etkiler, bu dönemde çocukların Allah algılarının “*ruhanileştiği*” belirtilmiştir.¹⁷⁷ Bazı psikologlar da 12-13 yaşlarında çocukların Allah tasavvurunun anlam bakımından daha zenginleştiği ifade etmiştir.¹⁷⁸ Örneğin bu dönemde Allah soyut, şekilsiz, cisimsiz, hiç bir şeye benzemeyen olarak tasavvur edilir.¹⁷⁹

Yapılan bir araştırmada çocuklara yöneltilen anket soruları neticesinde 7-12 yaşlarındaki çocukların Allah tasavvurunun, Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara bildirilen sıfatlara yakın ve Kur'an-ı Kerim'deki soyut Allah tasavvuruna paralel olduğu tespit edilmiştir. Örneğin çocuklara “*Allah denince aklına ne geliyor?*” sorusu sorulmuş, öğrenciler: “*Allah çok büyük, çok yüce bir varlıktır. Her şeyi yaratan, her şeyi var eden ve yok eden O'dur. O'ndan başka Tanrı yoktur, eşi benzeri ve ortağı yoktur.*” ve buna benzer cevaplar vermişlerdir.¹⁸⁰ Verilen cevaplar sonucunda çocukların Allah tasavvurunun Kur'an-ı Kerim'de bildirilen soyut Allah tasavvuru ile paralel olduğunu belirtilmiştir.¹⁸¹

¹⁷³ Hökelekli, **a.g.e**, s. 268.

¹⁷⁴ Armaner, **a.g.e**, s. 91-98.

¹⁷⁵ Hökelekli, **a.g.e**, s. 268.

¹⁷⁶ Mustafa Karaçoşkun, **Din Psikolojisi**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, s. 121-122.

¹⁷⁷ Hökelekli, **a.g.e**, s. 269.

¹⁷⁸ Yavuz, **Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, s. 169.

¹⁷⁹ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 265-269.

¹⁸⁰ Yavuz, **a.g.e**, s. 162-163.

¹⁸¹ Yavuz, **a.g.e**, s. 168.

Öte yandan çocuklardaki Allah düşüncesi yetiştikleri çevre ve kültüre bağlı olarak farklılık gösterebilir örneğin dinî yönden gelişmiş bir çevrede yetişmiş bir çocukta dinî duygu ve düşünce gelişimi hızlı olurken dinî yönden zayıf bir çevrede yetişmiş bir çocukta bunun aksi gözlenir, dinî duygu ve gelişimi yavaş olur.¹⁸² Çocukların yetiştiği çevrenin ve içinde bulunduğu kültürün onların dinî duygu gelişimlerine olan etkisini araştıran psikologların bu konuda farklı görüşleri bulunur. Köyde yetişmiş çocukların şehirde yetişmiş çocuklara oranla dinî duygularının daha güçlü olduğunu savunan görüşe karşı bir başka araştırmacı; yüksek sosyo-ekonomik seviyede eğitim almış çocukların dinî duygularının daha kuvvetli olduğunu iddia eder.¹⁸³

Ayrıca bazı araştırmacılara göre ergenlik döneminin başlangıç yaşı olan 12-13 yaşlarda çocuklarda dini şüphe bulunur.¹⁸⁴ Şüphe; inanç ve inançsızlık arasındaki ruh hali¹⁸⁵, şuur genişlemesinin başlangıcı olarak ifade edilmiştir.¹⁸⁶ Ergenlik dönemi dinî uyanış dönemi olarak nitelendirildiği gibi dinî şüphelerin başladığı dönem olarak da ifade edilmiştir. Çocukluğun ilk dönemlerinde sorgulama, analiz etme gibi bilişsel özellikler tam gelişmediği için dinî inançlar sorgulanmadan kabul edilir, ergenlikte ise bilişsel açıdan gelişen çocukta dinî şüphe ve tereddütler oluşur.¹⁸⁷ Ergenlikte görülen şüpheler bilişsel gelişmeye bağlı şüpheler, bağımsız ve özgür olma isteği ile oluşan şüpheler, dinî ve ahlaki konulardan kaynaklanan şüpheler olarak sınıflandırılmıştır.¹⁸⁸ Dini şüphenin; yetersiz ve yanlış din eğitimi, aşırı baskı, dinî korku ve yasaklar, bağımsızlık duygusuyla birlikte isyankâr eğilimin görülmesi,

¹⁸² Pnevmatikos Dimitris, “İlkokul Çağındaki Çocukların Dini Kavramlarındaki Kavramsal Değişimler: Tanrı’nın Yaşadığı Ev Örneği”, Çev. Recep Kaymakcan Abdülkadir Çekin, **Dini Araştırmalar**, 2005, C. VIII, Sayı: 22, s. 316.

¹⁸³ Mustafa Öcal, “Okul Öncesi Ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvuru”, s.77-78.

¹⁸⁴ Celal Çayır, “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, **Bilimname:Düşünce Platformu**, 2004, Sayı. 27, s.63, Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 195, Dodurgalı, **Ailede Din Eğitimi**, s. 373, Vergote, “Ergenlikte Din”, s. 125, Abdülkerim Bahadır, “ErgenlikDöneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa, 1994, s. 35.

¹⁸⁵ Çayır, “a.g.m”, s. 63.

¹⁸⁶ Hökelekli, **a.g.e**, s. 197-198.

¹⁸⁷ Celal Çayır, “a.g.m”, s. 64.

¹⁸⁸ Çayır, “a.g.m”, s. 73.

yetişkinlere karşı duyulan güvenin zedelenmesi, olumsuz dinî sosyalleşmenin ortaya çıkması, çocukluk döneminde sorulan soruların ebeveynler tarafından samimi olarak cevaplanmaması gibi sebeplerle ortaya çıktığı belirtilmiştir.¹⁸⁹

1.4. Allah Tasavvurunda Fıtrat ve Diğer Etkenler

Allah tasavvuru açısından değinilmesini gerekli gördüğümüz fıtrat, yaratılışla birlikte insanoğlunda var olan dine yatkınlık durumudur. Dine yatkınlık, bireylerde Allah tasavvurunun oluşmasına yardımcı olur. Fıtrat kavramı “*yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş*”, “*İslam*” ve “*Hakkı kabule yatkınlık*” olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁰

“Her doğan İslam fıtratı üzerine doğar. Sonra anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.” hadis-i şerifinde insanların asli dinlerinin İslamiyet olduğu kabul edilir, dışarıdan gelen tesirlerle farklı dinlere yönelme ise fıtrattan sapma olarak değerlendirilir.¹⁹¹ Çünkü sonradan kazanılmış alışkanlıklar ilk yaratılıştaki özellikler gibi olmaz.¹⁹² Fıtrat hadisinde geçen Yahudileştirme, Hristiyanlaştırma ve Mecusileştirme bu dinlerin mensuplarının çocuklarını kendi terbiye sistemleri ile gelenek, görenek ve inanışlarına uygun bir biçimde yetiştirmeleri şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹³ Hadiste dinî gelişimde çevrenin etkisi vurgulanmıştır şöyle ki çocuğun ailesi veya bakımını üstlenen kişiler dinî inanca karşı tutum konusunda çocuklar üzerinde büyük etkiye sahiptir.¹⁹⁴ Böylece çocuk dışarıdan bir etkiyle, kendisine öğretildiği şekliyle Allah tasavvuru geliştirir. Öte yandan fıtratın geliştirilmesi veya bozulması da söz konusudur. Fıtrat çocuğun ebeveynlerinin tutumlarına, içinde bulundukları sosyo-kültürel çevreye göre geliştirilebilir veya

¹⁸⁹ Çayır, “a.g.m”, s. 73, Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 272-273, Dodurgalı, **Ailede Din Eğitimi**, s. 373.

¹⁹⁰ Hayati Hökelekli, “Fıtrat”, **DİA**, C.13, s. 47-48.

¹⁹¹ Yavuz, **Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, s.247.

¹⁹² Beyza Bilgin, **İslam ve Çocuk**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1997, s.17-21.

¹⁹³ Bilgin, **a.g.e**, s. 17-21.

¹⁹⁴ Habil Şentürk, “Çocukta Dini Bilginin Uyanışı ve Gelişmesi Açısından Çevre Faktörü”, **Diyanet Dergisi**, 1998, C. XXIV, Sayı: 3, s.56.

bozulabilir.¹⁹⁵ Fıtrata müdahale edilmediği ve çevre etkisiyle başka bir dine veya ideolojiye yönlendirilmediği sürece kişi hak dine yönelir.¹⁹⁶

Bazı psikologlar çocuğun dinî bakımdan yetenekli olduğu belirli psikolojik şartlar oluştuğunda dinî inancın çocuğun kendisinde erkenden ortaya çıkacağı ve dinî inancın gelişeceği görüşündedir.¹⁹⁷ Öte yandan dine meyilli bir yaratılışa olmak ve inanç ihtiyacı içinde olmak bireyi dine yöneltirken; dinî bilgileri öğrenme fırsatı bulamamış kişilerde, dine karşı bir soğuma olabilir.¹⁹⁸ Ailesinde, çevresinde etkili bir dinî ortam oluşmuşsa çocukta dinî uyanış ortaya çıkar.¹⁹⁹

Fıtratın yanı sıra çocukta Allah kavramı yaş faktörü, ailenin tutumu ve yetiştiği çevrenin etkileriyle gelişmektedir. Örneğin ailenin küçük yaştan itibaren çocuğa verdiği din eğitimi, çocuğun tanık olduğu dinî merasimler, dinî ritüeller, çocuğun aile bireyleriyle camiye gitmesi, bayram kültürünü tecrübe etmesi, ramazan ayında aile ile birlikte iftar ve sahurun yapılması, ailenin çocuğun yanında ibadetleri yapması ve okulda verilen din eğitimi hepsi çocukta Allah tasavvurunun oluşmasında, Allah inancının gelişmesinde ve dinî uyanışın gerçekleşmesinde etki eden önemli faktörlerdir.²⁰⁰ Ayrıca dinî uyaranlarla ve dinî yaşayış örnekleriyle karşılaşan çocuklarda dinî gelişim daha canlı olur.²⁰¹ Çocuğun Allah hakkında ailesinden öğrendiklerini tecrübe etmesi, öğrendikleri ile deneyimlerinin uyum içinde olduğunu görmesi, sağlam bir Allah tasavvurunun oluşmasında etkilidir.²⁰² Yapılan bir araştırmada bu konu ile ilgili 7-12 yaşlarındaki öğrencilere “*Allah’ın varlığına, birliğine inanmaya nasıl başladın?*” sorusu sorulmuştur, gelen cevaplar neticesinde

¹⁹⁵ Mehmedoğlu, **Tanrı’yı Tasavvur Etmek**, s. 37.

¹⁹⁶ Bilici, “Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü”, s.194.

¹⁹⁷ Vergote Antonie: “Çocuklukta Din”, Çev. Erdoğan Fırat, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1978, C.XXII, s.315-329, Yavuz, **Günümüzde İncanın Psikolojisi**, s. 132.

¹⁹⁸ Bilgili, **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, s.75.

¹⁹⁹ Yavuz, **Günümüzde İncanın Psikolojisi**, s. 134.

²⁰⁰ Dodurgalı, **Ailede Din Eğitimi**, s. 301, Armaner, **Din Psikolojisine Giriş**, s. 89-90, Yavuz, **Günümüzde İncanın Psikolojisi**, s. 141-142.

²⁰¹ Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, s.152-153.

²⁰² Mehmedoğlu, **Tanrı’yı Tasavvur Etmek**, s. 50.

iki tür inanca değinilmiştir. Birincisi; çocuğun çevrenin etkisiyle geliştirdiği ya da toplumda yaşanan dinin, dış etkenlerle, örneğin eğitim yolu ile aktarılması sonucunda ortaya çıkan dinî inanç; ikincisi ise iç uyarılarla oluşan ve dış etkilerle beslenen dinî inanç.²⁰³ Çocuğun karşılaştığı dinî anlam ifade eden bilgi, deneyim, davranış onda etki bırakmakta ona göre bir inanç gelişmektedir.

Bunun aksi durumlar da söz konusudur çocuğun ailesinde veya bulunduğu çevrede dinî bir takım uygulamaları görmemiş, tecrübe etmemiş ise veya ailenin ve çevrenin dine karşı ilgisizliği varsa, çocuk ilk din bilgisi edinene kadar dinden uzaklaşabilir.²⁰⁴

Diğer yandandini duyguya kaynaklık eden duygular vardır. Bunların birkaçı; sevgi, korku ve bağlanmadır. Bir insanın dinî inancının temelinde Allah sevgisi ve Allah korkusu bulunur. Allah korkusunun çocuklara yansıtılması onların ruh sağlığını ve gelişimlerini olumsuz yönde etkilediği yapılan araştırmalar neticesinde tespit edilmiştir.²⁰⁵ Dinî duygu ve düşüncelerin sağlıklı gelişimi, sevgi duygusunun yansıtılmasına bağlıdır. Eğitimde kullanılan korkutma yöntemi özellikle dinî eğitimde Allah ile korkutma, en zararlı eğitim modelidir.²⁰⁶ Bunun yanı sıra ailenin izlediği olumsuz tutumlar çocukta bazı sorunlara yol açabilir. Örneğin aşırı baskıcı, yasaklayıcı ve çocuğun seviyesine uygun olmayan bir din eğitimi, çocuklarda ruhsal hastalıklara ve olumsuz kişilik özelliklerine sebep olmaktadır.²⁰⁷

Tüm bu bilgilerin ışığında denebilir ki inanma eğilimi ile dünyaya gelen her birey, ailesinin ya da bakımını üstlenenler tarafından verilen din eğitimi,akabinde okul ve çevrenin yönlendirmesi ile dinî tecrübe kazanır. Ailede ve çevrede edindiği dinîbilgi ve tecrübeler, kişide dinî inancın oluşmasını sağlar.

²⁰³ Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Gelişimi**, s. 61-62.

²⁰⁴ Yavuz, **Günümüzde İncanın Psikolojisi**,s. 134.

²⁰⁵ Bilici, “Çocukta Dini Duygunun Teşekkülü”, s.204-210.

²⁰⁶ Bilici, “a.g.m”, s.204-210.

²⁰⁷ Ahmet Koç, “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, s. 158.

1.5. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Diğer Din Derslerinin Allah Tasavvuruna Etkisi

Çalışmamızın hedef kitlesi daha önce belirtildiği gibi imam hatip ortaokulu 5. 6. ve 7. sınıflarında öğrenim gören öğrencilerdir. Öğrencilerde Allah tasavvurunu incelediğimiz bu çalışmamızda öğrencilerin yaşlarına göre Allah tasavvurları ele alınırken aynı zamanda okulda yapılan din öğretiminin de öğrencilerin Allah tasavvuruna etkisi sorgulanacaktır. İmam hatip ortaokullarının eğitim öğretim müfredatında zorunlu ders olarak yer alan din kültürü ve ahlak bilgisi ve temel dini bilgiler derslerinin konuları itibari ile öğrencilerin Allah tasavvuruna olan etkisi öngörülmektedir. Kuran-ı Kerim'i güzel okuma ve anlamayı amaçlayan Kuran-ı Kerim dersi ve peygamberimizin hayatı ile örnekliliğinin anlatıldığı Hz. Muhammed'in Hayatı dersi müfredatlarına doğrudan Allah tasavvuruna etkileri olmadığı düşünülerek yer verilmemiştir.

Daha önce belirtildiği gibi bireylerin Allah tasavvuru dinî anlamda elde ettiği tüm bilgiler, edindiği tecrübeler ve yaşadığı deneyimlerle gelişmektedir. Dolayısıyla çocuğun okulda öğrendiği bilgiler de çocukta Allah tasavvurunun oluşmasına katkı sağlayacaktır. İmam hatip ortaokullarında diğer ortaokullardan farklı olarak zorunlu Temel Dini Bilgiler, Kuran-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı ve Arapça dersleri müfredat programında yer almaktadır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ise tüm ortaokullarda zorunlu ders olarak yer almaktadır.

Din kültürü ve ahlak bilgisi ve temel dini bilgiler derslerinin ünitelerinde bulunan bazı konuların çocuklarda Allah tasavvurunun oluşmasına etki ettiği düşünülmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde yer alan bazı ünite başlıkları şu şekildedir; Allah İnancı (5.sınıf ünitesi), Peygamberlere ve İlahi Kitaplara İnanç (6.sınıf ünitesi), Kuran-ı Kerim'in Ana Konuları (6.sınıf ünitesi), Melek ve Ahiret İnancı (7.sınıf ünitesi), Temel Dini Bilgiler derslerinde yer alan bazı ünite başlıkları ise şu şekildedir; İslama Giriş (5.sınıf ünitesi), İslama Göre Yaratılış (5.sınıf ünitesi), İmanın Şartları (5. Sınıf ünitesi), İslama Göre Sorumluluklarımız (5.sınıf ünitesi), İman Esasları (6.sınıf ünitesi), İslamda İbadetler (6.sınıf ünitesi), İnsanın Ruhsal Yönü (6.sınıf ünitesi), İslama Göre Sorumluluklarımız (7.sınıf

ünitesi) verilen üniteler öğrencilerin Allah'a dair algılarında onlara olumlu yönde etki ettiğini düşündüğümüz ünitelerdir, diğer ünitelere Allah tasavvuru ile ilişkisi bulunmadığı için yer verimemiştir.

Belirtilen ünitelerin kazanımlarına bakılacak olursa 5.sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi dersi “Allah İnancı” ünite kazanımlarından bazıları; “Evrendeki düzenden hareketle Yaraticının varlığını kavrar.”, “Allah’ın bizi ve her şeyi yarattığının farkında olur.”, “Allah’ın eşi ve benzeri olmadığını kavrar.”, “Allah’ın her şeyi işittiği, bildiği, gördüğü ve her an bizimle beraber olduğunun bilincine varır.”, “Çalışmanın Allah tarafından karşılıksız bırakılmayacağı bilinci ile iyi işler yapmaya istekli olur.”

6.sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi dersi “Peygamberlere ve İlahi Kitaplara İnanç” ünite kazanımlarından bazıları; “Allah’ın insanlara niçin vahiy gönderdiğini temellendirir.”

7.sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi dersi “Melek ve Ahiret İnancı” ünitesi kazanımlarından bazıları; “Meleklerin özellikleri ve görevlerinin neler olduğunu belirtir.”, “Ahiret, kıyamet, yeniden dirilme gibi kavramların anlamlarını açıklar.”, “Hesap, mizan, cennet ve cehennem gibi kavramların anlamlarını açıklar.”, “Ahiretin varlığını Kur’an’dan örneklerle açıklar.”, “Allah’ın adil, merhametli ve affedici olması ile ahiret inancı arasındaki ilişkiyi fark eder.”, “Ahiret inancının bireyin hayatı anlamlandırmasına nasıl katkı sağladığının farkında olur.”, “İnsanın dünya hayatında yaptıklarının karşılığı olduğunu günlük hayattan örneklerle açıklayarak iyi davranışlarda bulunmaya, kötü davranışlardan sakınmaya istekli olur.”

5.sınıf temel dini bilgiler dersi “İslama Giriş” ünitesi kazanımlarından bazıları; “Tevhid inancını kavrar.”, “İslam’ın akla ve ilme önem veren bir din olduğunu kavrar.”, “İslam’ın insanlar arasında barış, kardeşlik ve sevgiyi esas aldığını kavrar.”, “İslam’ın her türlü aşırılıktan uzak, anlaşılması ve yaşanması kolay bir din olduğunu fark eder.”, “İslam’ın dünya ve ahiret dengesini gözetten bir din olduğunu kavrar.”, “İslam’ın insanın yaratılış özelliklerine en uygun din olduğunu kavrar.”, “İslam’ın her zaman ve ortamda, herkes tarafından yaşanabileceğini fark

eder.”, “İslam’ın evren ve evrendeki varlıklar hakkındaki görüşünü kavrar.”, “İslam’ın insan hayatını düzenleyen kuralları olduğunu kavrar.”

5.sınıf temel dini bilgiler dersi “İslama Göre Yaratılış” ünitesi kazanımlarından bazıları şöyledir; “İslam’a göre evrenin yaratılışını kavrar.”, “Evrende bulunan tüm varlıkların yaratıcısının Allah olduğu gerçeğini fark eder.”, “İlk insan Hz. Adem’in yaratılışını açıklar.”, “İlk insandan sonraki insanların yaratılış evrelerini kavrar.” “İnsanın yaratılış amacının Allah’a kulluk etmek olduğunu ve kul olmanın sorumluluklar getirdiğini fark eder.”, “Yaratılıştaki uyum ve güzelliği kavrar.”, “Hiçbir şeyin tesadüf eseri ve nedensiz yaratılmadığına örnekler verir.”

5. sınıf temel dini bilgiler dersi “İmanın Şartları” ünitesi kazanımlarından bazıları şöyledir; “ Allah inancının önemini kavrar.”, “Meleklerle inanmanın önemini kavrar.”, “Kutsal kitaplara imanın önemini kavrar.”, “Peygamberlere imanın önemini kavrar.”, “Ahirete imanın önemini kavrar.”, “Kadere imanın önemini ve yararlarını kavrar.”

5.sınıf temel dini bilgiler dersi “İslama Göre Sorumluluklarımız” ünitesi kazanımlarından bazıları şöyledir; “İslam’a göre sorumluluklarının ne olduğunu fark eder.”, “Allah’a karşı temel sorumluluklarını idrak eder.”, “Peygamberimize karşı temel sorumluluklarını kavrar.”, “Kendisine karşı sorumluluklarını fark eder.”, “Aile ve yakın çevresine karşı sorumluluklarını algılar.”

6. sınıf temel dini bilgiler dersi “İman Esasları” ünitesi kazanımlarından bazıları şöyledir; “Allah’ın birliğini, ilgili bazı ayetler ve kâinattan örneklerle açıklar.”, “İsim ve sıfatlarıyla Allah’ı tanır.”, “Meleklerin isim ve görevlerini tanır.”, “Meleklerle inanmanın birey ve toplum hayatına sağladığı faydaları kavrar.”, “Cin ve şeytanın yaratılış özelliklerini açıklar.”, “İlahi kitaplara inanmanın önemini kavrar.”, “Peygamberlere inanmanın önemini kavrar.”, “Peygamberliğin özelliklerini kavrar.”, “Ahirete inanmanın gerekli olduğunu ifade eder.”, “Ahiret hayatının evrelerini ifade eder.”, “Ahirete inanmanın davranışlara olan etkisine örnek verir.”, “Kader ile ilgili temel kavramları açıklar.”, “Kadere inanmanın insana sağladığı yararları kavrar.”

6.sınıf temel dini bilgiler dersi “İslamda İbadetler” ünitesi kazanımlarından bazıları şöyledir; “Namazın Allah’a kulluğun en önemli temellerinden biri olduğunu fark eder.”, “Namazın farzları, vacipleri ve sünnetleriyle birlikte kılınışını kavrar.”, “Zekât ibadetinin toplumsal dayanışmanın temel araçlarından biri olduğunu fark eder.”, “Zekât’ın kimler tarafından, kimlere ve nasıl verileceğini açıklar.” “Oruç ibadetinin kişiliğin gelişmesindeki önemini kavrar.”, “Oruç çeşitlerini açıklar.”, “Oruç tutarken dikkat edilmesi gereken kuralları fark eder.”, “Hac ibadetinin birey ve toplum hayatı üzerindeki etkilerini kavrar.”, “Hacla ilgili temel kavramları açıklar.”, “Kurban ibadeti ve yapılış amacını ifade eder.”

6.sınıf temel dini bilgiler dersi “İnsanın Ruhsal Yönü” ünitesi kazanımlarından bazıları şöyledir; “İslam’ın, insanı ruh ve beden bütünlüğü içinde değerlendirdiğini kavrar.”, “İman ve ibadetlerin insanın ruhsal yönünü güçlendirdiğini fark eder.”, “İslam’ın İnsanın ruhsal ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik öğütlerini kavrar.”, “Ruhsal ihtiyaçların karşılanmasında yanlış uygulamaları fark eder.”

7.sınıf temel dini bilgiler dersi “İslama Göre Sorumluluklarımız” ünitesi kazanımlarından bazıları şöyledir; “İslam’a göre sorumluluklarının ne olduğunu fark eder.”, “Allah’a karşı temel sorumluluklarını idrak eder.”, “Kendisine karşı sorumlulukları fark eder.”, “Aile ve yakın çevresine karşı sorumluluklarını algılar.”

Genel olarak belirtilen derslerin kazanımları ile öğrencilerde soyut bir Allah inancı oluşturulması, Allah’ın isim ve sıfatları ile örtüşen bir yaratıcı tasavvurunun geliştirilmesi, ahiret, peygamber ve kader inancının oluşturulması, öğrenciler tarafından peygamberlerin ve meleklerin görevlerinin bilinmesi, islam inancının özelliklerinin bilinmesi, ibadetlerin öğrenilmesi hedeflenmiştir. Özellikle 5.sınıf din kültürü ahlak bilgisi ders ünitelerinden “Allah İnancı” ünitesi ile 5.sınıf temel dini bilgiler ünitelerinden “İslama Göre Yaratılış” üniteleri öğrencilerin soyut bir Allah tasavvuru geliştirmesine, Allah’ın isim ve sıfatlarına uygun bir Allah algısı oluşturmaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren, örneklem, veri toplama araçları ve verilerin istatistiksel analizleri ile araştırmaya katılanlar ve nitelikleri hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Araştırmanın Modeli

İmam hatip ortaokulu öğrencilerinde Allah tasavvurunun incelendiği bu çalışmada iki metot izlenmiştir. Çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesinde dökümantasyon metodu kullanılmıştır. Çalışmanın araştırma bölümünde ise alan araştırması metodu kullanılmış bu yöntem kullanılırken anket tekniğinden yararlanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki tüm imam hatip ortaokullarında öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise İstanbul ili Esenler ilçesinde bulunan Fatih İmam Hatip Ortaokulu, Tacirler Eğitim Vakfı İmam Hatip Ortaokulu, Nene Hatun İmam Hatip Ortaokulu, Kazım Karabekir İmam Hatip Ortaokulu ve Aksoy İmam Hatip Ortaokulunda 2015-2016 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören 11-13 yaş aralığındaki 5, 6 ve 7. sınıf öğrencileri olarak belirlenmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Anket Bilgi Formu

Çalışmanın uygulamalı kısmında bilgi toplama tekniklerinden olan anket tekniği kullanılmıştır. Anket tekniğinin tercih edilme sebebi kısa zamanda çok sayıda katılımcıya ulaşılmış olmasıdır. Çalışmada yaş ve cinsiyet değişkenleri ile ilgili sorulardan oluşan anket bilgi formu oluşturulmuştur. Anket formu oluşturulurken daha önceden yapılan çalışmalar incelenmiş olup, değişkenler açısından benzer nitelikte olan sorular ankete dahil edilmiştir. Uygulama öncesinde anketin son hali

inceletilmiş olup, soru türlerinin araştırmanın amacına uygun olup olmadığı belirlenmiştir.

Anket bilgi formunda toplam 20 soru sorulmuştur. Soruların tamamı çoktan seçmeli şeklinde hazırlanmış, bazı sorularda ise seçilen şıkkın seçilme sebebinin yazılması istenerek sorular kısa cevaplı olarak düzenlenmiştir.

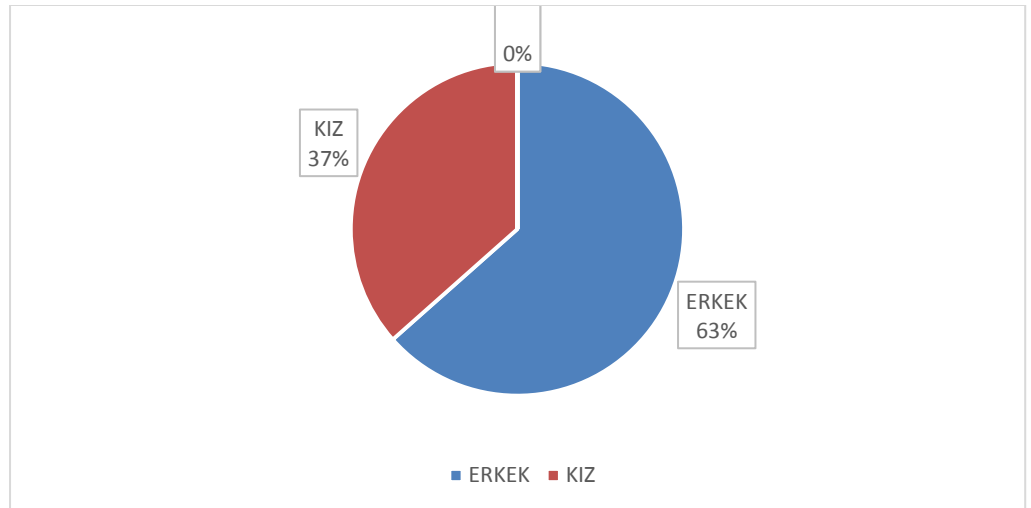
2.4.Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi

Çalışmanın uygulamalı kısmında bilgi toplama tekniklerinden olan anket tekniği kullanılmıştır. Uygulama esnasında herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır. Sorular için 20-30 dakika ayrılmış, istenen sürede anket uygulaması tamamlanmıştır. Verilerin analizinde basit yüzde analizleri, frekans analizleri ve aritmetik tablolardan yararlanılmıştır.Elde edilen verilerin analizi SPSS15 programına girilmiş istatistiksel çözümler bu programdan yararlanılarak yapılmıştır.

2.5. Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri

2.5.1.Katılımcıların Cinsiyetlere Göre Dağılımı

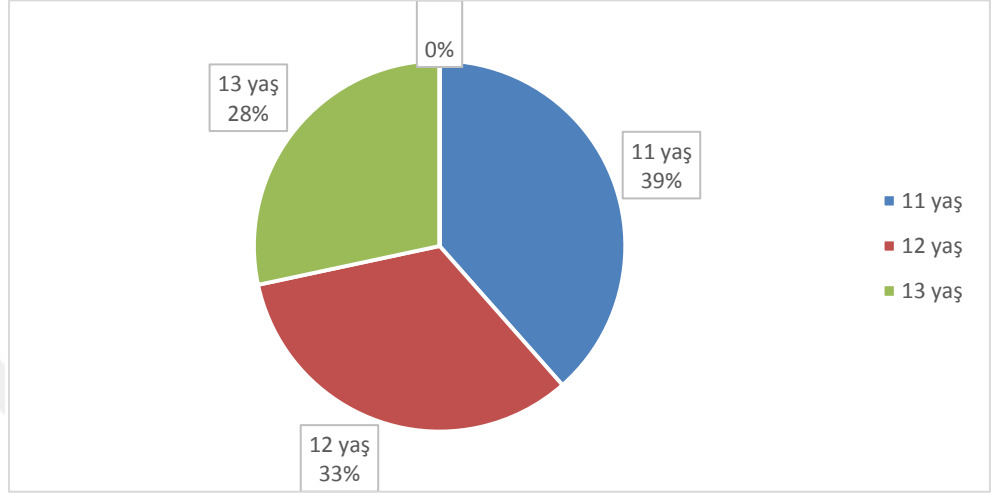
Şekil 1’deki verilere göre araştırmaya katılan 395 öğrencinin 148’i(%37) kız, 247’si (%63) erkektir.



Şekil 1: Katılımcıların Cinsiyetlere Göre Dağılımı

2.5.2. Katılımcıların Yaşlara Göre Dağılımı

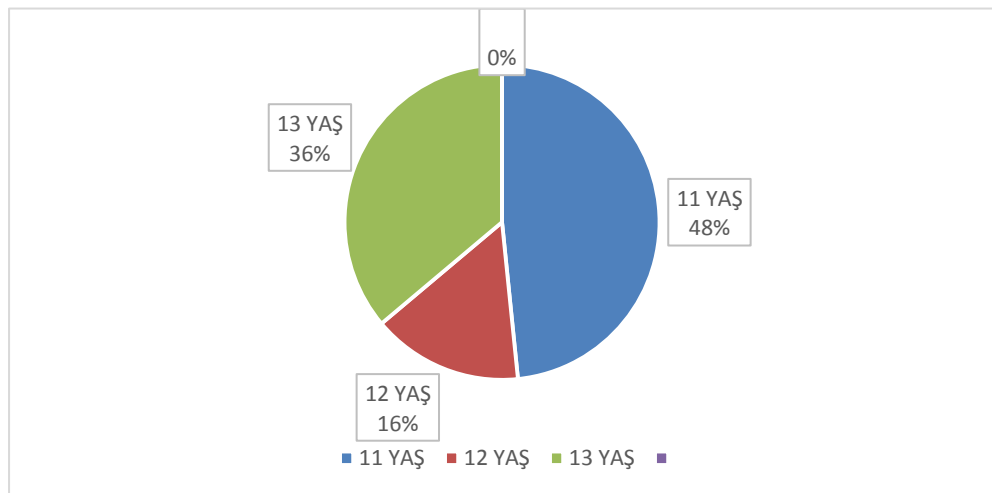
Şekil 2'deki verilere göre 395 öğrencinin 152'si (%39) 11 yaşında, 131'i (%33) 12 yaşında, 122'si (%28) 13 yaşındadır.



Şekil 2: Katılımcıların Yaşlara Göre Dağılımı

2.5.3. Kız Öğrencilerin Yaş Dağılımı

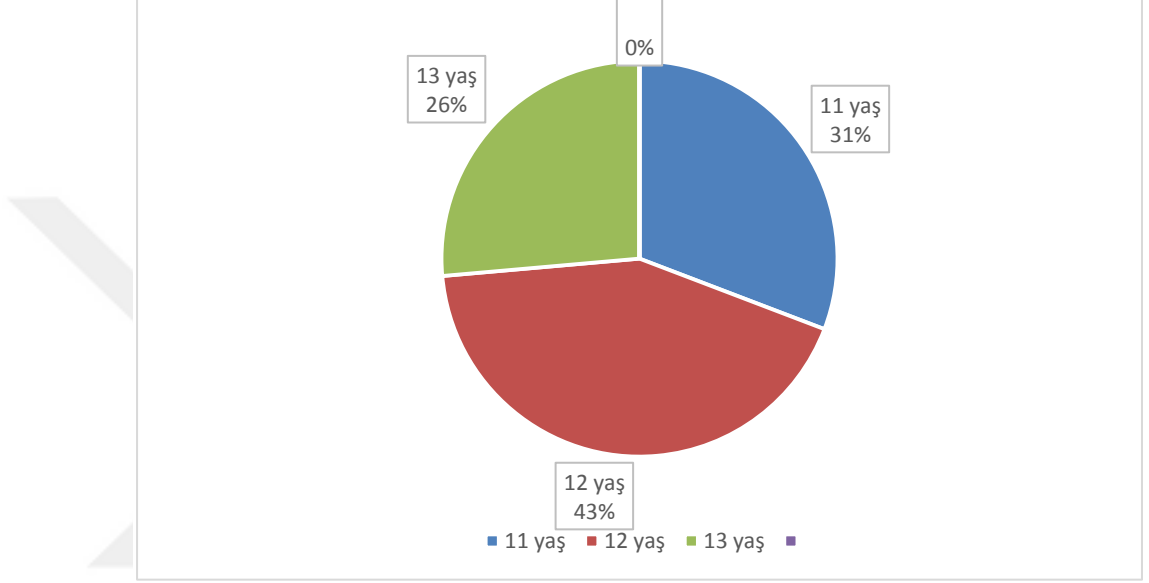
Şekil 3'teki verilere göre katılımcıların 148'ini oluşturan olan kız öğrencilerin 75'i (%48) 11 yaşında, 24'ü (%16) 12 yaşında, 49'u (%36) 13 yaşındadır.



Şekil 3: Kız Öğrencilerin Yaş Dağılımı

2.5.4. Erkek Katılımcıların Yaş Dağılımı

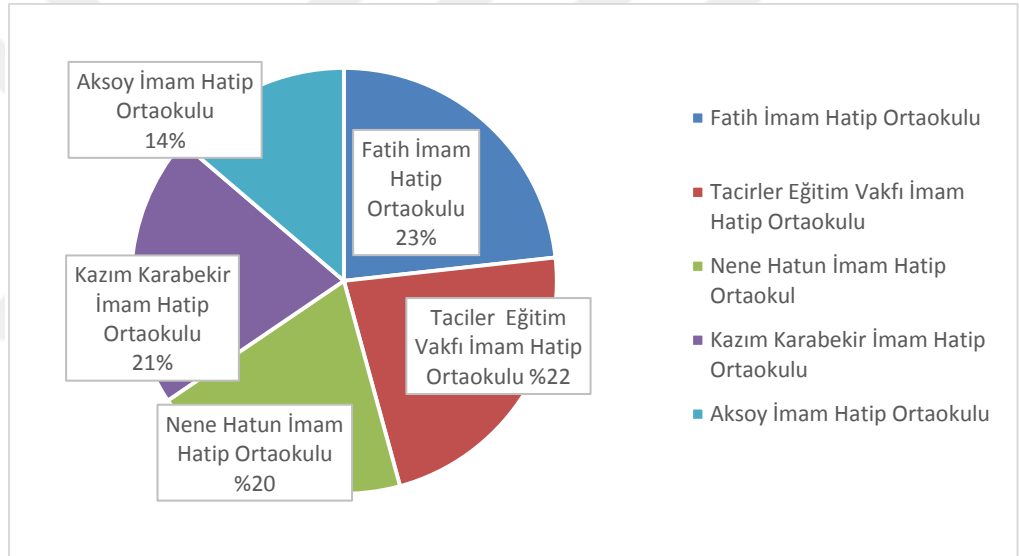
Şekil 4'teki verilere göre toplam 247 erkek katılımcının 77'si (%31) 11 yaşında, 107'si (%43) 12 yaşında, 63'ü (%26) 13 yaşındadır.



Şekil 4: Erkek Katılımcıların Yaş Dağılımı

2.5.5. Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Okullara Göre Dağılımı

Şekil 5'teki verilere göre toplam 395 öğrencinin 93'ü (%23) Fatih İmam Hatip Ortaokulu'nda, 90'ı (%22) Tacirler Eğitim Vakfı İmam Hatip Ortaokulu'nda, 79'u (%20) Nene Hatun İmam Hatip Ortaokulu'nda, 83'ü (%21) Kazım Karabekir İmam Hatip Ortaokulu'nda, 50'si (%14) Aksoy İmam Hatip Ortaokulu'nda öğrenim görmektedir.



Şekil 5: Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Okullara Göre Dağılımı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde uygulanan anket formunun istatistiksel analizi yapılacak, bulgular hakkında bilgi verilecek ve yorumlamalar yapılacaktır.

3.1. Allah'ı Gökte İnsanımı Bir Figür Olarak Düşünüp Düşünmemeleri

Tablo 1: “Allah'ı daha çok gökte insanımı bir figür olarak düşünmekteyim.” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kısmen doğru	Büyük ölçüde doğru	Kesinlikle doğru	Toplam
11 yaş N %	134 88,2	10 6,6	6 3,9	0 0,0	2 1,3	152 100,0
12 yaş N %	82 62,6	37 28,2	8 6,1	2 1,5	2 1,5	131 100,0
13 yaş N %	93 83,0	17 15,2	0 0,0	0 0,0	2 1,8	112 100,0
Total N %	309 78,2	64 16,2	14 3,5	2 0,5	6 1,5	395 100,0

Tablo 1'deki verilere göre “Allah'ı gökte insanımı bir figür olarak düşünmekteyim.” ifadesine 11 yaş grubu %94.8, 12 yaş grubu %90.8, 13 yaş grubu ise 98.2 oranında “Kesinlikle yanlış” ve “Büyük ölçüde yanlış” cevaplarını vermiştir. Allah'ı insanımı bir figür olarak düşünmeyenlerin oranı oldukça yüksektir. Denilebilir ki bu yaşlardaki çocuklarda Allah tasavvuru antropomorfik özellik göstermemekte aksine soyut, ruhanî bir anlayış göstermektedir.

“Allah'ı gökte insanımı bir figür olarak düşünmekteyim.” ifadesi yaş grupları açısından değerlendirildiği zaman görülüyor ki belirtilen ifadeye en çok “Kesinlikle yanlış” ve “Büyük ölçüde yanlış” cevabını veren 13 yaş grubu olmuştur. Bu da yaşın ilerlemesi ile Allah'ı soyut düşünme arasında doğru orantının olduğunu gösterir. Bu sonuç, “13 yaş grubu çocuklarında, Allah tasavvurunun somuttan soyuta

geçişi önemli ölçüde tamamlanmıştır.” ve “Çocukların Allah tasavvurlarında okulda yapılan din öğretiminin etkisi bulunmaktadır.” yönündeki hipotezleri desteklemektedir. Öğrencilerin cevaplarına göre 5.sınıfta din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde işlenen “Allah İnancı” ve 5.sınıfta temel dini bilgiler dersinde görülen “İmanın Şartları” üniteleri öğrencilerin soyut bir Allah tasavvuru, yaratılmışlara benzemeyen yaratıcı tasavvuru oluşturmaya katkı sağladığı görülmektedir.

“Allah’ı gökte insanımsı bir figür olarak düşünmekteyim.” ifadesine kızların %89.9’u kesinlikle yanlış cevabını vermiştir, erkeklerde bu oran ise %71.3 şeklindedir. Allah’ı gökte insanımsı bir figür olarak düşündüğünü ifade eden 8 öğrenci vardır, 7’si erkek 1’i kız öğrencidir.

“Allah’ı gökte insanımsı bir figür olarak düşünmekteyim.” ifadesine “Büyük ölçüde doğru” ve “Kesinlikle doğru” cevabı 11 yaş grubunda %1.3, 12 yaş grubunda %3, 13 yaş grubunda %1.8 oranında verilmiştir.

Toplam 6 öğrenci “Allah’ı daha çok gökte insanımsı bir figür olarak düşünmekteyim.” ifadesine “Kesinlikle doğru” cevabını vermiştir. Allah’ı insanımsı bir figür olarak düşünen (11yaş/erkek) bir öğrenci: “Eşi benzeri yoktur, O görünmez.” şeklinde açıklama yapmıştır. Öğrencinin bu açıklaması, “Allah’ı daha çok gökte insanımsı bir figür olarak düşünmekteyim.” ifadesi ile çelişmektedir. Bir başka öğrenci (13yaş/kız): “Bilmiyorum düşüncelerim öyle.” açıklamasını yapmıştır.

“Allah’ı daha çok gökte insanımsı bir figür olarak düşünmekteyim.” ifadesine “Büyük ölçüde doğru” cevabını 2 öğrenci vermiştir. Allah’ı insanımsı bir figür olarak düşünen bir kız öğrenci (12yaş) bunun gerekçesi olarak: “Allah insanlardan daha büyük olduğu için.” cevabını vermiştir.

“Kısmen doğru kısmen yanlış” cevabını veren öğrenci (13yaş/erkek): “Elleri olan bir minareye benzetiyorum.” açıklamasını yapmıştır. Bir başka öğrenci (12yaş/erkek): “Çünkü cennet yedi kat göğün üstünde olduğu için Allah’ı kısmen gökte zannediyorum.” cevabını vermiştir. Başka bir öğrenci (12yaş/kız): “Genelde dua ederken insanımsı bir figür aklıma geliyor.” cevabını verirken, bir diğer öğrenci (12yaş/erkek): “Çünkü Allah her yeredir.” cevabını vermiştir. Başka bir öğrenci

(14yaş/kız): “Bizi yaratan bize benziyor olabilir.” açıklamasını yaparken diğer bir öğrenci (13yaş/erkek): “Küçüklüğümde beri Allah’tan bahsettiklerinde hiç görmediğim için gözümün önünde tüm gezegenleri avuçlarında tutan büyüklükte insanımsı bir figür oluşuyor.” cevabını vermiştir. Bir diğer öğrenci (13yaş/kız): “İnsana benzetmem ama gökte olduğu düşüncesi aklıma gelir.” Başka bir öğrenci (12yaş/kız): “Benim gibi ama boyu çok daha uzun, erkek ve bembeyaz üst giyiyor.” yanıtlarını vermiştir.

“Allah’ı daha çok gökte insanımsı bir figür olarak düşünüyorum.” ifadesine ‘Kısmen doğru kısmen yanlış’ cevabını veren öğrencilerin açıklamalarına göre, öğrencilerin Allah tasavvurunda tam anlamıyla soyut düşünceye geçtikleri söylenemez. Allah’ın elleri olduğunu düşünen O’nu erkeğe, insana benzeten öğrencilerin henüzsoyut düşünme yeteneğine sahip olmadıkları görülmüştür.

Yaş itibari ile 12 yaş ve üzeri çocukların somut düşünceden soyut düşünceye geçtiği kabul edilir. Çalışmada yer verilen 11 yaş, 12 yaş ve 13 yaş öğrencileri içerisinde her bir grupta 2 öğrenci Allah’ı gökte insanımsı bir figür olarak düşünmektedir. Bu durum onların henüz soyut Allah tasavvuruna sahip olmadıklarını gösterir.

Yapılan bir araştırmada da bazı çocukların Allah’ı gökte tasavvur ettiği tespit edilmiştir. Araştırmada çocukların şimdiye kadar düşünebileceği en yüksek yer olarak göğü düşünmeleri sebebiyle Allah’ı gökte tasavvur ettikleri yorumu yapılmıştır.²⁰⁸

Allah kavramının şekillenmesinde yaşı, ailenin, çevrenin ve kültürün etkileri vardır. Çocuğun aile fertlerinin ve yakınlarının Allah hakkında tutum ve davranışları çocuğu etkileyebilir.²⁰⁹ Çocuk tasavvurlarında, kendine telkin edilenlerin etkisindedir, kendisine Allah gökte tanıtılmış ise çocukta soyut dönemde olsa dahi “gökte bir Allah” inancı oluşabilir.

²⁰⁸ Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi**, s. 151.

²⁰⁹ Mehmedoğlu, **Tanrı’yı Tasavvur Etmek**, s. 122.

3.2. Allah'ı Görmek İstediklerinde Gökyüzüne Bakıp Bakmadıkları

Tablo 2: “Allah'ı görmek istediğimde gökyüzüne bakarım, çünkü O oradadır.” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle Yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kısmen doğru kısmen yanlış	Büyük ölçüde doğru	Kesinlikle Doğru	Toplam
11 yaş N %	102 67.1	14 9.2	25 16.4	3 2.0	8 5.3	152 100.0
12 yaş N %	71 54.2	24 18.3	24 18.3	6 4.6	6 4.6	131 100.0
13 yaş N %	63 56.3	18 16.1	23 20.5	2 1.8	6 5.4	112 100.0
Toplam N %	236 59.7	56 14.2	72 18.2	11 2.8	20 5.1	395 100.0

Tablo 2’deki verilere göre “Allah’ı görmek istediğimde gökyüzüne bakarım, çünkü O oradadır.” ifadesine 11 yaş grubu %76.3, 12 yaş grubu %72.5, 13 yaş grubu ise %70.5 oranında “Kesinlikle yanlış” ve “Büyük ölçüde yanlış” cevaplarını vermiştir. “Büyük ölçüde doğru” ve “kesinlikle doğru” cevaplarını 11 yaş grubu %7.3, 12 yaş 9.2, 13 yaş ise 7.9 oranında vermişlerdir.

395 öğrencinin 236’sı belirtilen ifadeye “Kesinlikle yanlış”, 56’sı “Büyük ölçüde yanlış”, 72’si “Kısmen doğru kısmen yanlış”, 11’i “Büyük ölçüde doğru, 20’si de “Kesinlikle doğru” seçeneklerini işaretlemişlerdir. Görülmüştür ki öğrencilerin büyük bir kısmı “Allah’ı görmek istediğim zaman gökyüzüne bakarım Allah ordadır.” ifadesini yanlış bulmaktadır.

Çalışmada “11-13 yaş grubu çocuklarında Allah tasavvurunun somuttan soyuta geçişinin önemli ölçüde tamamlanmıştır.” hipotezini destekleyen cevaplar ortaya çıkmıştır. 395 öğrencinin %73.9’u bu ifadenin yanlış olduğunu

düşünmektedir. Bu da belirtilen yaş gruplarının Allahı soyut olarak tasavvur ettiklerini göstermektedir.

Çalışmamızda bulunan anketin 1. ve 2. ifadeleri birbirlerine yakın ifadelerdir. Tablo 1’de görüldüğü gibi “Allah’ı gökte insanımsı bir figür olarak düşünmekteyim.” ifadesine öğrencilerin çoğunluğu “Kesinlikle yanlış” cevabını verirken Tablo 2’de “Allah’ı görmek istediğimde gökyüzüne bakarım, çünkü O oradadır.” ifadesine öğrencilerin çoğunluğu “Kesinlikle yanlış” cevabını vermiştir. Her iki tablo değerlendirildiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğu Allah’ı insana benzetmemekte ve Allah’ a gökte özel bir mekân atfetmemektedir.

Kız ve erkek öğrencilerin oranlarına bakılacak olursa “Allah’ı görmek istediğim zaman gökyüzüne bakarım, Allah oradadır.” ifadesine kız öğrencilerin %70.9’u “Kesinlikle yanlış” cevabını verirken erkek öğrencilerde bu oran %53 tür. Erkek öğrencilerin %21.1’i “Allah’ı görmek istediğim zaman gökyüzüne bakarım Allah oradadır.” ifadesine “Kısmen doğru kısmen yanlış.” cevabını vermiştir. Genel olarak öğrenciler, Allah’ı gökyüzünde kendine ait bir mekân atfetmediğini düşünmektedir, erkeklerde bu oran kızlara göre daha düşük çıkmıştır.

Öte yandan öğrencilerin çoğunluğu Allah’ı gökte tasavvur etmediklerini açıklamış olsalar da bunun akisini düşünen öğrencilerin oranı da az değildir. Öğrencilerin %7.9’u yani 31 öğrenci Allah’ı gökyüzünde tasavvur ettiğini ifade etmiştir. Allah’ı gökyüzünde tasavvur eden öğrencilerin yaptığı açıklamalarda ise “Büyük ölçüde doğru” cevabını veren bir öğrenci (11/kız): “Çünkü annem hep Tanrı’mız yukarıdadır, der.” açıklamasını yaparken, “Kesinlikle doğru” cevabını veren bir başka öğrenci (11/kız): “Çünkü herkesin dediği gibi Allah yukarıdadır.” ifadesini kullanmıştır. Bu iki öğrencinin açıklamaları başkalarının düşüncelerinin onların Allah tasavvuruna etki ettiğini göstermektedir. Bir başka öğrenci (13/erkek): “Bütün evreni Yaratan’ı bütün evrenin alçağında düşünmek haşa O’nu küçümsemektir. Bu yüzden Yaratan’ı yarattığının en üstünde, gözlerimin gördüğü en yukarıda ararım.” cevabını vermiştir. Öğrencinin bu ifadesi Allah’ın tüm evrenin yaratıcısı olduğunu bildiğini gösterirken aynı zamanda O’na gökyüzünde mekan atfetmiş olduğu görülmektedir. Açıklama yapan üç öğrencinin yorumlarına göre

Allah’a mekan atfetmiş olmaları henüz Allah’ı soyut düşünemediklerini gösterir. Diğer yandan öğrenciler 5.sınıfta din kültürü ve ahlak bilgisi dersi “Allah inancı” ünitesinde Allah’ın her şeyi işittiği, bildiği, gördüğü, kimseye benzemediği, her an insanlarla beraber olduğu yani belli bir mekanın olmadığı bilgilerini edinmiş olmaları varsayılmaktadır. Buna rağmen azımsanamayacak sayıda öğrencinin Allah’a mekan atfetmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu durum öğrencilerin Allah’ın mekandan münezzehe oluşunu tam olarak kavrayamadıklarını göstermektedir.

3.3. Allah’ı Babaya Benzetip Benzetmedikleri

Tablo 3: “Allah’ı babanıza benzetir misiniz?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle benzetmem	Büyük ölçüde benzetmem	Kısmen benzetir, kısmen de benzetmem	Büyük ölçüde benzetirim	Kesinlikle benzetirim	Toplam
11 yaş N %	133 87.5	17 11.2	1 0.7	1 0.7	0 0.0	152 100.0
12 yaş N %	110 84.0	16 12.2	1 0.8	2 1.5	2 1.5	131 100.0
13 yaş N %	105 93.3	7 6.3	0 0.0	0 0.0	0 0.0	112 100.0
Toplam N %	343 88.1	40 10.1	2 0.5	3 0.8	2 0.5	395 100.0

Tablo 3’teki verilere göre “Allah’ı babanıza benzetir misiniz?” sorusuna 11 yaş grubu 98.7, 12 yaş 96.2, 13 yaş grubu ise 99.6 oranında “Kesinlikle benzetmem” ve “Büyük ölçüde benzetmem” cevaplarını vermişlerdir. Kız öğrencilerin %87,8’i erkek öğrencilerin %88.3’ü “Allah’ı babanıza benzetir misiniz?” ifadesine kesinlikle benzetmem cevabını vermiştir. 395 öğrenciden 5’i Allah’ı babasına benzetmekte, 2’si ise kısmen Allah’ı babasına benzetmektedir. Verilen cevaplara göre öğrencilerin büyük çoğunluğu Allah’ı babasına benzetmemektedir. Öğrencilerin Allah’ı babalarına benzetmemeleri Allah tasavvurlarının soyut düzlemde olduğunu göstermektedir.

Tablo 1’de öğrencilerin çoğunluğunun Allah’ı insanımsı bir figür olarak düşünmediği görülmüştü, Tablo 3’te de öğrencilerin büyük çoğunluğunun Allah’ı baba figürüne benzetmedikleri görülmektedir. İki tablo karşılaştırıldığı zaman öğrencilerin insanımsı ve baba figüründe bir Allah tasavvuruna sahip olmadıkları söylenebilir. Bunun dışında Tablo 3’e göre 5 öğrenci Allah’ı babasına benzetmektedir. Allah ile babası arasında benzerlik kuran öğrencilerin açıklamaları şu şekildedir (12/erkek): “Babam beni seviyor”. Başka bir öğrenci (11/kız): “Çünkü O bizi yaratandır. Şöyle de söyleyebiliriz O bizim ahirette de burada da gerçek babamızdır.”, “Kısmen benzetirim kısmen benzetmem”cevabını veren bir öğrenci (13/erkek): “Babam Allah gibi merhametli ve affedicidir.” Bir başka öğrenci (11/erkek): “Çünkü babalar hep doğru yolu gösterir.” Verilen cevaplar değerlendirildiğinde öğrenciler, babalarının kendilerini sevmesi, merhametli oluşu, doğru yolu göstermesi sebebiyle Allah’ı babalarına benzetmektedir. Allah’ın kullarına karşı merhametli olması, kullarını kendi rızası için doğru yola çağırması ile babanın çocuklarına karşı korumacı, merhametli olması ve sevmesi durumları arasında bir benzerlik kurmuşlardır.

Diğer yandan yaşları 4-11 yaş arasındaki çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmada, çocukların anne-babaya ilişkin algılarının Allah algılarıyla ilişkin olduğu tespit edilmiştir. Çocuklar anne-babalarını kendileriyle ilgilenen, merhametli olarak düşündükleri gibi Allah tasavvurlarının da bu yönde olduğu, Allah’ı güçlü, kendileriyle ilgilenen şeklinde tasavvur ettikleri tespit edilmiştir.²¹⁰ Freud da Allah tasavvurunun, çocuğun ilk tasavvurlarından olan babaya ait tasavvurun bir zihinsel yansıması olarak görmektedir.²¹¹ Araştırmamızda öğrencilerin yaptığı açıklamalarda datespit edildiği gibi Allah’ı insanımsı bir figür olarak düşünmeseler bile, zihindeki baba tasavvuru ile Allah tasavvuru benzerlik göstermektedir. Genel olarak Allah ile ilgili tutumların karşı cinsteki ebeveyne olan tutuma yakın olduğu, Allah’ın hem anneye hem de babaya benzer olarak görüldüğü, özellikle tasvir edici ve bilişsel

²¹⁰ Murat Yıldız, **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2007, s. 32.

²¹¹ Yıldız, **a.g.e**, s. 16.

ölçümler kullanıldığında Allah'ı daha çok babaya benzetildiği saptanmıştır.²¹² Araştırmamızda Allah'ı annesine benzeten öğrenci yok iken, baba figürüne benzetenler olmuştur.

Daha önce belirtildiği gibi somut düşünme evresindeki çocuk, Allah'ı somut düşünür; 4 yaş civarında Allah tasavvuru antropomorfik yani insana benzetme şeklinde görülür. Fakat çalışmada, yaş itibarı ile soyut dönemde olan 7 öğrencinin somut bir Allah tasavvuruna sahip olduğunu görülmüştür. Ancak buradan hareketle öğrencilerin somut düşünce evresinde oldukları söylenemez. Öğrencilerinyaptığı açıklamalar değerlendirildiğinde, Allah'ı babalarına benzetmenin fiziki bir benzetmeden çok duygusal bir benzetme olduğu tespit edilmiştir.

²¹² Yıldız, **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, s. 17.

3.4. Allah Hakkında Bilgi Verilmeseydi O'nun Var Olduğu Bilgisine Ulaşıp Ulaşılmaması

Tablo 4: “Allah hakkında kimse bilgi vermeseydi dahi insanlar O'nun varlığını ve tek olduğunu anlayıp kavrayabilirlerdi” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kısmen doğru kısmen yanlış	Büyük ölçüde doğru	Kesinlikle doğru	Toplam
11 Yaş						
N	81	22	22	11	16	152
%	53.3	14.5	14.5	7.2	10.5	100.0
12 Yaş						
N	61	24	27	10	9	131
%	46.6	18.3	20.6	7.6	6.9	100.0
13 Yaş						
N	58	19	13	10	12	112
%	51.8	17.0	11.6	8.9	10.7	100.0
Toplam						
N	200	65	62	31	37	395
%	50.6	16.5	15.7	7.8	9.4	100.0

Tablo 4'teki verilere göre “Allah hakkında kimse bilgi vermeseydi dahi insanlar O'nun varlığını ve tek olduğunu anlayıp kavrayabilirlerdi.” ifadesine 11 yaş grubu %67.8, 12 yaş grubu %64.9, 13 yaş grubu %68.8 oranında “Kesinlikle yanlış” ve “Büyük ölçüde yanlış” cevabını vermiştir. Kız öğrencilerin %52,7'si erkeklerin %49.4'ü “Kesinlikle yanlış” cevabını vermiştir. “Kısmen doğru kısmen yanlış” şikkına 11 yaş grubu %14.5 oranında, 12 yaş grubunda %20.6, 13 yaş grubunda ise %11.6 oranında cevap vermişlerdir. “Büyük ölçüde doğru” ve “Kesinlikle doğru” cevaplarının toplamı ise 11 yaş grubunda %17.7, 12 yaş grubunda %14.5, 13 grubunda ise %19.6 oranındadır.

Tablo 4'teki verilere göre öğrencilerin %67.1'i Allah hakkında kimse bilgi vermeseydi dahi insanların Allah'ın varlığını ve tek olduğunu anlayıp kavrayabileceklerini düşünmemektedir. 11-13 yaş grubu öğrencilerinin çoğu Allah kavramı bilgisinin kendisine ulaşmamış kişilerin O'nun varlığını kavrayabileceğidüşünmemektedir. Bu soru ile öğrencilerin kendi akıl yetenekleriyle Allah fikrine erişip erişmeyecekleri saptanmak istenmiştir, cevaplara göre öğrencilerin çoğunluğu kendi akıllarıyla Allah fikrine ulaşamayacaklarını öngörmüşlerdir.

“Allah hakkında kimse bilgi vermeseydi dahi insanlar O'nun varlığını ve tek olduğunu anlayıp kavrayabilirlerdi.” ifadesine “Büyük ölçüde doğru” cevabını veren öğrenci (13/erkek): “Hz. İbrahim kendi aklı ile Allah'ı bulmuştur biz de aklımızla bulurduk.” ifadesini kullanmıştır. Başka bir öğrenci (11/erkek): “Hz. İbrahim gibi ulaşabilirdi.” cevabını vermiştir.

Belirtilen ifadeye “Kesinlikle doğru” cevabını veren 11 yaşındaki kız öğrencilerin açıklamaları şöyledir: “Hz. İbrahim aya, güneşe ve yıldızlara bakarak bulduysa öyle bulabilirler.”, “Hz. İbrahim de Allah'ı kendi kendine bulmuştu. Biz de bulabiliriz. Mesela iki Tanrı olsaydı biri güneşi doğurmak diğeri batırmak isterdi veya biri yağmuru yağdırıp diğeri karı yağdırmak isterdi.”, “Hz. İbrahim gibi düşünebilirdi ve böylece kavrarlardı.” 12 yaşındaki bir kız öğrencinin açıklaması ise şöyledir: “Etrafımıza baktığımızda insan Allah'ı bulabilir. Her şeyin bir yaratıcısı olduğunu düşünüp Allah'ı bulabilir ama Allah ismini bilemezlerdi.”, 13 yaşındaki kız öğrenci: “Allah bize akıl ve irade vermiştir” ifadesini kullanmıştır.

“Allah hakkında kimse bilgi vermeseydi dahi insanlar O'nun varlığını ve tek olduğunu anlayıp kavrayabilirlerdi.” ifadesine “Kesinlikle doğru” cevabını veren erkek öğrencilerin açıklamaları şu şekildedir: (11/erkek): “Hz. İbrahim'in Allah'ı aradığı gibi.” (12/erkek): “Hz. İbrahim nasıl ulaştıysa biz de öyle ulaşırdık.” (13/erkek): “Mesela Hz. İbrahim gibi.” (13/erkek): “Allah insanlara akıl vermiştir. İnsan Allah'ın verdiği aklı kullanarak O'nu bulabilir. Dünyada O'nun var olduğuna dair birçok kanıt vardır.” (13/erkek): “Hz. İbrahim nasıl bulduysa bizler de bulurduk.” (13/erkek): “İnsanların iradesi olduğu için bulabilirlerdi yani biz nasıl var

olduk derlerdi, onların akılları var, her şeyin bir yaratıcısı vardır.” (13/erkek): “Allah’ı bulabilirdi çünkü her şeyi bir tek yaratıcının yarattığını hiçbir şeyin tesadüf olarak gelmediğini bilirdi.”

Kendilerine Allah hakkında bilgi verilmeseydi dahi Allah’ı arayıp bulabileceklerini düşünen öğrencilerin çoğu açıklamalarında Hz. İbrahim’in Allah’ı arayıp bulmasını örnek göstermiştir. Düşünerek, akıllarını kullanarak Allah’ı bulabileceklerini ifade etmişlerdir. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi “Allah İnancı” ünitesinde insanın akıllı ve inanan varlık olduğu bilgisinin verilmesi, “Sevinç ve Üzüntülerimizi Paylaşalım” ünitesinde Hz. İbrahim’in Allah’a inanç konusunda gösterdiği çabaların anlatılması, temel dini bilgiler dersi “İslama Giriş” ünitesinde islam dininin fitrat dini olması, islam dininin akla önem vermesi, “Allah’a ve Meleklerle İman” ünitesinde Allah’a iman konusunun işlenmesi, “İslamın Temel Kaynakları ve Bilgi” ünitesinde bilginin kaynaklarının akıl, vahiy ve duyular olduğu bilgisinin açıklanması öğrencilerin Allah’ın varlığına akıl yetenekleri ile ulaşabileceklerini düşünmelerini sağlamıştır. Verilen cevaplarda öğrencilerin bu derslerde gördükleri bilgilerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Çalışmamızda “Allah hakkında kimse bilgi vermeseydi dahi insanlar O’nun varlığını ve tek olduğunu anlayıp kavrayabilirlerdi.” ifadesine öğrencilerin çoğunluğu aksi yönde cevap vermiştir. Allah’ın varlığı hakkında kendilerine bilgi verilmemiş olsaydı öğrenciler Allah’ı bulamayacaklarını ön görmüşlerdir. Öğrencilerin bu cevabı din öğretimine olan ihtiyacı da göstermektedir. Din kültürü ve ahlak bilgisi ve temel dini bilgiler derslerinde Allah’a inanç ve iman gibi konuların öğrencilere aktarılması öğrencilerin Allah kavramı hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Kendilere aile, okul ve çevre tarafından Allah hakkında bilgi verilmemesi halinde öğrencilerin kendi akıl yetenekleriyle Allah bilgisine erişemeyecekleri tespit edilmiştir.

3.5. Allah’ın Sadece Kendi Dualarını Kabul Etmesini İsteyip İstememeleri

Tablo 5: “Allah’ın sadece benim dualarımı kabul etmesini isterdim.” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kısmen doğru kısmen yanlış	Büyük ölçüde doğru	Kesinlikle doğru	Toplam
11 yaş N %	109 71.7	23 15.1	18 11.8	0 0.0	2 1.3	152 100
12 yaş N %	96 73.3	15 11.5	11 8.4	6 4.6	3 2.3	131 100
13 yaş N %	81 72.3	22 19.6	5 4.5	1 0.9	3 2.7	112 100
Toplam N %	286 72.4	60 15.2	34 8.6	7 1.8	8 2.0	395 100

Tablo 5’teki verilere göre “Allah’ın sadece benim dualarımı kabul etmesini isterdim” ifadesine 11 yaş grubu %86.2, 12 yaş grubu %84.8, 13 yaş grubu %91.9 oranında “kesinlikle yanlış” ve “büyük ölçüde yanlış” cevabını vermiştir. “Büyük ölçüde doğru” ve “kesinlikle doğru” şikkını 11 yaş grubu %1.3, 12 yaş grubu %6.9, 13 yaş grubu ise %3.6 oranında cevaplandırmıştır. Kız öğrencilerin %78,4’ü erkek öğrencilerin %68,8’i kesinlikle yanlış cevabını vermiştir.

Bu veriler öğrencilerin büyük çoğunluğunun Allah’ın sadece kendi dualarını değil, kendi dışındakilerin de dualarını kabul etmesini istediklerini gösterir. Bu da çalışmada yer alan “11-13 yaş grubu çocuklarında Allah tasavvurunda benmerkezci düşünce kısmen zayıflamış, çocuklar daha sosyal bir düşünce şeklini geliştirmişlerdir.” hipotezi ile örtüşmektedir. Öğrencilerin Allah tasavvurlarında benmerkezci özelliğe sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Yaş gruplarına göre en çok 13 yaş grubunda Allah tasavvurunun benmerkezci yaklaşımdan uzak olduğu gözlemlenmiştir.

Diğer yandan öğrencilerin %3.8'i, Allah'ın sadece kendi dualarını kabul etmesini istediklerini belirtmiştir. Bu da öğrencilerin Allah tasavvurunda benmerkezci özelliğin bulunduğunu gösterir.

Araştırmada konu edilen benmerkezci yaklaşım kişinin çevresini genellikle kendi bakış açısıyla değerlendirmesi, kendi duygu ve düşüncelerini diğer insanların da benimsediğini düşünmesi olarak açıklanabilir.²¹³ Allah tasavvurunda benmerkezci özellik ise kişinin kendibenine dayalı bir tasavvuru oluşturur. Bu tasavvura göre Allah istek ve beklentileri her zaman yerine getirmeye hazırdır. Allah her zaman kişi ile birlikte dir. Benmerkezci bir Allah tasavvuru geliştiren çocuk, Allah'ı kendi korkuları, beklentileri, ümitleriyle her zaman bir arada düşünür.²¹⁴

3.6. Allah'ın Her Şeye Kadir Olması Hakkında Şüphe Edip Etmemeleri

Tablo 6: “Allah'ın her şeye gücünün yetmesi, her şeyi bilmesi, her şeyi yaratması konularında çoğu zaman şüpheye düşüyorum” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle şüpheye düşmem	Bahsedilen konuda genel olarak şüpheye düşmediğimi söyleyebilirim	Kısmen şüphelerim olmakta kısmen de şüpheleri zihnimden silmekteyim	Büyük ölçüde şüpheye düştüğümü söyleyebilirim	Kesinlikle bu konuda şüphe içerisindeyim	Toplam
11 Yaş N %	131 86.2	16 10.5	2 1.3	1 0.7	2 1.3	152 100
12 yaş N %	111 84.7	14 10.7	2 1.5	2 1.5	2 1.5	131 100
13 yaş N %	94 83.9	12 10.7	4 3.6	0 0.0	2 1.8	112 100
Toplam N %	336 85.1	42 10.6	8 2.0	3 0.8	6 1.5	395 100

²¹³ Mehmedoğlu, **Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**, s. 70.

²¹⁴ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 264.

Tablo 6'daki verilere göre "Allah'ın her şeye gücünün yetmesi, her şeyi bilmesi, her şeyi yaratması konularında çoğu zaman şüpheye düşüyorum." ifadesine 11 yaş grubu %86.2, 12 yaş grubu %84.7, 13 yaş grubu %83.9 oranında "Kesinlikle şüpheye düşmem" cevabını vermiştir. Kız öğrencilerin %87.2'si erkek öğrencilerin %83.8'i "Kesinlikle şüpheye düşmem" cevabını vermiştir. Verilere göre "Büyük ölçüde şüpheye düştüğümü söyleyebilirim." ve "Kesinlikle bu konularda şüphe içerisindeyim." şıklarına 11 yaş grubunda %2, 12 yaş grubunda %3, 13 yaş grubunda ise %1.8 oranında cevap verilmiştir. Bu da öğrencilerin büyük çoğunluğunun Allah'ın her şeye gücünün yetmesi, her şeyi bilmesi, her şeyi yaratması konularında şüpheye düşmediklerini gösterir.

Din kültürü ahlak bilgisi dersi "Allah İnancı" ünitesinde, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olması, her şeye gücünün yetmesi, her şeyi bilmesi, görmesi konularının ve temel dibi bilgiler dersi "İslama Göre Yaratılış" ünitesinde tüm evrenin yaratıcısının Allah olduğu, evrendeki uyum, güzellik konularının öğrencilere aktarılmış olması da öğrencilerin Allah tasavvuruna etki etmiştir.

Çalışmada yer alan, "Ergenliğin başlangıç dönemine denk gelen bu yaşlarda çocuklarda, dinî bir şüphe oluşur. Daha çok sorgulama gereği hissederek. Bu yaş döneminde Allah düşüncesinde sorgulanır." hipotezi ile Tablo 6'daki verilerin büyük ölçüde örtüşmediğini görülmektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunda Allah'ın her şeye kâdir olması, Allah'ın bütün varlığın var edicisi olması, ebedî, ezelî ve sonsuz olması hakkında, Allah'a inanç ve ahirete inanç konusunda şüphelerinin bulunmadığı saptanmıştır.

Bunun yanında Tablo 6'daki verilere göre öğrencilerin %2.3'ünde Allah'ın her şeye kadir olup olmaması hakkında şüphelerinin olduğu tespit edilmiştir. Şüphe içinde olduğunu açıklayan bir öğrenci (12/erkek): "Çünkü böyle koskocaman bir evreni yaratmak bir insanın elinde bulunmamaktadır. Ama Allah'ın bunu nasıl yaptığı konusunda çok büyük ölçüde şüphelerim var." yorumunu yapmıştır. Şüphelerinin olduğunu ifade eden diğer öğrenciler şüphe sebeplerine dair açıklama yapmamışlardır.

12 yaş ve üzeri çocuklarda dini şüphe döneminin yaşanacağı belirtilmişti. Çalışmamızda ise sadece 9 öğrencinin Allah’a dair şüphelerinin olduğu görülmektedir. Çalışmamızda hedef kitle 11-13 yaşlarıdır, bu yaş grubu somut düşünme evresinde soyut düşünme evresine geçiş aşamasındadır. 11 ve 12 yaşlarındaki öğrencilerin soyut düşünme yetenekleri tam anlamıyla gelişmediği söylenebilir. 13 yaşlarında ise çocuklarda soyut düşünme özelliği beklenirken bu geçiş henüz tamamlanmamış da olabilir. Aynı zamanda sorgulama, muhakeme ve analiz etme yeteneklerinin de tam olarak gelişmediği söylenebilir dolayısıyla öğrencilerin daha ileriki yaşlarda şüphe edecekleri ve sorgulama yapacakları düşünülmektedir.

3.7. Allah’ın İnsanları ve Tüm Varlığı Ne İçin Yarattığı

Tablo 7: “Allah insanları ve bütün varlığı ne için yaratmıştır? gibi sorular zaman zaman zihnime gelmekte ve bu sorulara cevap bulmakta güçlük çekmekteyim.” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle böyle bir sorgulama yapmıyorum	Büyük ölçüde bu tür sorularla a zihnim meşgul olmuyor	Kısmen bu türden soruları düşünmekte kısmen de bu sorulardan uzaklaşmaktayım	Büyük ölçüde bu türden sorularla zihnim meşgul olmaktadır	Kesinlikle bu türden sorgulamalar yapmaktayım	Toplam
11 yaş N %	79 52	16 10.5	30 19.7	10 6.6	17 11.2	152 100
12 yaş N %	59 45	20 15.3	29 22.1	15 11.5	8 6.1	131 100
13 yaş N %	56 50	14 12.5	31 27.7	3 2.7	8 7.1	112 100
Toplam N %	194 49.1	50 12.7	90 22.8	28 7.1	33 8.4	395 100

Tablo 7’deki verilere göre “Allah insanları ve bütün varlığı ne için yaratmıştır? gibi sorular zaman zaman zihnime gelmekte ve bu sorulara cevap bulmakta güçlük çekmekteyim.” ifadesine 11 yaş grubu öğrencileri %62.5, 12 yaş

grubu %60.3, 13 yaş grubu öğrencileri ise %62.5 oranında “Kesinlikle böyle bir sorgulama yapmıyorum.” ve “Büyük ölçüde bu tür sorularla zihnim meşgul olmuyor.” cevaplarını vermiştir. Kız öğrencilerin %60.1’i erkek öğrencilerin %42.5’i “Kesinlikle böyle bir sorgulama yapmıyorum.” cevabını vermiştir.

“Büyük ölçüde bu türden sorularla zihnim meşgul olmaktadır.” ve “Kesinlikle bu türden sorgulamalar yapmaktayım.” şikkına 11 yaş grubu % 17.8, 12 yaş grubu % 17.6, 13 yaş grubu öğrencileri ise % 9.8 oranında cevap vermiştir. Öğrencilerin sorgulamaya gitme sebeplerini açıklamadıkları görülmüştür.

Öğrencilerin %15.5’i Allah’ın insanları ve bütün varlığı ne için yarattığını sorguladıklarını ifade etmişlerdir. Tablo 6’da ise Allah’ın her şeye kadir olması konusunda şüphe duyan öğrencilerin oranı %2.3 idi. Bu iki oran bağlamında Allah’ın gücü sorgulanmazken, Allah’ın tüm varlığı yaratma sebebi daha çok sorgulanmıştır yorumu yapılabilir. Azımsanamayacak sayıda öğrenci (61), Allah’ın evreni ve tüm alemini yaratma sebebi konusunda sorgulama içindedir. 5.sınıf temel bilgiler dersi “İslama Göre Yaratılış” ünitesinde insanın yaratılış amacının Allah’a kulluk etmek olduğu ve kul olmanın sorumluluklar getirdiği bilgisi yer almaktadır. Bu da bu konunun öğrenciler tarafından çok iyi anlaşılmadığının bir göstergesidir. Diğer yandan Allah’ın gücü, her şeye kadir olması öğrenciler tarafından somut olarak düşünülebilen bir konu iken, insanların yaratılış amacının Allah’a kulluk etmek olması daha çok soyut bir konudur. Henüz somut düşünce evresinde olan 5.sınıf öğrencileri için kulluk bilinci konusu 7.sınıfta yer alması öğrenciler açısından daha anlaşılır olacaktır. Tablo 7’deki verilere göre Allah’ın insanları ve tüm evreni niçin yarattığını sorgulayan öğrencilerin oranı 11 yaş grubunda % 17.8 iken 13 yaş grubunda bu oran % 9.8’dir. Öğrencilerde yaş arttıkça sorgulama oranında azalma olduğu görülmektedir.

3.8. Allah'ın Bütün Varlığın Var Edicisi, Ezeli ve Ebedi, Sonsuz Olup Olmaması

Tablo 8: “Allah’ın bütün varlığın var edicisi, ezeli ve ebedi, sonsuz olduğu konusunda en küçük bir şüphem ya da tereddüdüm yoktur.” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle doğru	Büyük ölçüde doğru	Kısmen doğru kısmen yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kesinlikle Yanlış	Toplam
11 yaş N %	126 82.9	23 15.1	2 1.3	1 0.7	0 0.0	152 100
12 yaş N %	105 80.2	17 13	4 3.1	3 2.3	2 1.5	131 100
13 yaş N %	97 86.6	9 8.0	4 3.6	1 0.9	1 0.9	112 100
Toplam N %	328 83.0	49 12.4	10 2.5	5 1.3	3 0.8	395 100

Tablo 8’deki verilere göre “Allah’ın bütün varlığın var edicisi, ezeli ve ebedi sonsuz olduğu konusunda en küçük bir şüphem ya da tereddüdüm yoktur.” ifadesine 11 yaş grubunda %98, 12 yaş grubunda %93.2, 13 yaş grubunda ise %94.6 oranında “Kesinlikle doğru” ve “Büyük ölçüde doğru” cevapları verildiği görülmüştür. Kız öğrencilerin %89,2’si erkek öğrencilerin %79,4’ü kesinlikle doğru cevabını vermiştir.

Çalışmada yer alan “11-13 yaş grubundaki çocukların Allah’ın zati sıfatlarında, özellikle Allah’ın zorunlu varlık olması konusunda Kur’an-ı Kerim’de bildirilmiş olduğu gibi Allah tasavvuruna sahiptirler.” hipotezini tablodaki veriler desteklemektedir. Ayrıca din kültürü ve ahlak bilgisi ve temel dini bilgiler derslerinde Allah’a iman/inanç konuları Allah’ın zati ve subuti sıfatları çerçevesinde öğrencilere anlatılmaktadır. Böylece öğrencilerin Allah tasavvuru bu sıfatlar çerçevesinde gelişme göstermektedir.

Öte yandan Tablo 6’da da “Allah’ın her şeye gücünün yetmesi, her şeyi bilmesi, her şeyi yaratması konularında çoğu zaman şüpheye düşüyorum.” ifadesine öğrencilerin büyük çoğunluğu (%85.1) “Kesinlikle şüpheye düşmem” cevabını vermiştir.

Diğer yandan Allah’ın bütün varlığın var edicisi, ezeli ve ebedi, sonsuz olması hakkında şüpheye düşen öğrenci sayısı 8’dir. Şüpheye düşen öğrencilerin açıklamaları ise şöyledir: (12/Kız): “Şüphem, bizi O yarattı ama O’nu kim yarattı? Kendiliğimizden var olamayız bence. Peki, O nasıl var oldu?” (13/Erkek): “Bazen düşünüyorum ama sonuca ulaşamıyorum.”, (13/Erkek): “Allah’ı görmediğim için birazcık saçma geliyor.” Öğrencilerin bu açıklamaları kendilerinde dini şüphenin uyandığını göstermektedir.

3.9. Allah’a İnanç Konusunda Şüphe Edip Etmeme

Tablo 9: “Allah’a inançla ilgili olarak en küçük bir şüphem bulunmamaktadır” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle doğru	Büyük ölçüde doğru	Kısmen doğru kısmen yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kesinlikle yanlış	Toplam
11 yaş N %	133 87.5	17 11.2	1 0.7	0 0.0	1 0.7	152 100
12 yaş N %	102 77.9	17 13.0	7 5.3	3 2.3	2 1.5	131 100
13 yaş N %	94 83.3	14 12.5	4 3.6	0 0.0	0 0.0	112 100
Toplam N %	329 83.3	48 12.2	12 3.03	3 0.8	3 0.8	395 100

Tablo 9’daki verilere göre “Allah’a inançla ilgili olarak en küçük bir şüphem bulunmamaktadır.” ifadesine 11 yaş grubu %98.7, 12 yaş grubu %90.9, 13 yaş grubu ise %95.5 oranında “Kesinlikle doğru” ve “Büyük ölçüde doğru” cevaplarını vermişlerdir. Kız öğrencilerin %88.5’i, erkek öğrencilerin %80.2’si “Kesinlikle doğru” cevabını vermiştir.

Tablodaki verilere göre öğrencilerin büyük ölçüde Allah’a inanç konusunda bir şüphe içinde olmadıkları görülmüştür. Çalışmada yer verilen “Bu yaş grubu çocuklarının, Allah tasavvurları ile ilgili bir şüpheleri yoktur.” hipotezini destekleyen bir oran çıkmıştır.

Aynı zamanda tablo 6, tablo 8 incelendiği zaman görülecektir ki Allah tasavvurları ile ilgili şüphe duyan öğrenci sayısı çok azdır. Tablo 6’da, öğrencilerin büyük çoğunluğunun, Allah’ın her şeye gücünün yetmesi, her şeyi bilmesi, her şeyi yaratması konularında şüpheye düşmedikleri görülmüştür. Tablo 8’de ise öğrencilerin, Allah’ın bütün varlığın var edicisi, ezeli ve ebedi sonsuz olduğu konusunda şüphe etmedikleri görülmüştür.

Tablo 9’daki verilere göre Allah inancında şüphesi bulunan öğrenci sayısı 6’dır. Öğrencilerden şüphe sebeplerini açıklamaları istenmiş, fakat öğrenciler açıklama yapmayı tercih etmemişlerdir. Diğer yandan 11 yaş grubu öğrencilerinin %0.7’si, 12 yaş grubu öğrencilerinin %3.8’i Allah’a inanç konusunda şüphe içinde olduklarını ifade etmişlerdir. 13 yaş grubu öğrencilerinden ise bu konuda şüphe içinde olduğunu ifade eden öğrenci olmamıştır. 12 yaş grubu öğrencilerinde Allah’a inançla ilgili şüphe oranlarının diğer yaş gruplarına göre daha fazla olması dikkat çekicidir.

Öte yandan din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde görülen “Allah İnancı”, “Melek ve Ahiret İnancı” üniteleri ve temel dini bilgiler dersinde görülen “İman Esasları” üniteleri Allah’a inanç konusunda öğrencilere Allah’ın varlığı ve birliği hakkında temel bilgilendirme yapan ünitelerdir. Bu ünitelere bakıldığında Allah’a inanç konusunda somut ve geniş bir bilgilendirmenin yeterli düzeyde olmadığı görülecektir. Özellikle 5.sınıf din kültürü ve ahlak bilgisi dersi “Allah İnancı” ünitesi içeriğinin genişletilmesi ve Allah’a inanma sebeplerine daha açık bir şekilde yer verilmesi öğrenciler açısından faydalı olacaktır.

3.10. Ahirete İnançla İlgili Şüphe Edip Etmeme

Tablo 10: “Ahirete inançla ilgili zaman zaman şüphe ve tereddüte düşmekteyim” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle doğru	Büyük ölçüde doğru	Kısmen doğru kısmen yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kesinlikle yanlış	Toplam
11 yaş N %	32 21.1	5 3.3	7 4.6	18 11.8	90 59.2	152 100
12 yaş N %	23 17.6	7 5.3	8 6.1	23 17.6	70 53.4	131 100
13 yaş N %	10 8.9	7 6.3	13 11.6	16 14.3	66 58.9	112 100
Toplam N %	65 16.5	19 4.8	28 7.1	57 14.4	226 57.2	395 100

Tablo 10'daki verilere göre “Ahirete inançla ilgili zaman zaman şüphe ve tereddüte düşmekteyim.” ifadesine 11 yaş grubu %71, 12 yaş grubu %71, 13 yaş grubu ise %73.3 oranında “Büyük ölçüde yanlış” ve “Kesinlikle yanlış” cevaplarını vermiştir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun ahiret inancında şüpheyi düşmedikleri görülmüştür. Yaş oranı arttıkça şüphe duymama oranlarının da arttığı söylenebilir. Aynı zamanda çalışmada yer verilen “11-13 yaş arasındaki çocuklar ahiret inancı ile ilgili zaman zaman şüphe ve tereddütler taşımaktadırlar.” hipotezini destekleyen bir oran çıkmadığı görülmüştür.

Kız öğrencilerin %74,3'ü ve erkek öğrencilerin %47'si şüphe ve tereddüte düşmediklerini ifade etmiştir. Erkeklerde bu oran kızlara göre düşük kalmıştır. Erkek öğrencilerin %22,3'ü “Ahirete inançla ilgili zaman zaman şüphe ve tereddüte düşmekteyim.” ifadesine “Kesinlikle doğru” cevabını vermiştir.

Bu konuda şüpheyi düşen öğrencilerin oranı ise 11 yaş grubu %24.4, 12 yaş grubu %22.9, 13 yaş grubu ise %15.2'dir. Tablodaki verilere göre ahirete inançla ilgili şüpheleri olan öğrencilerin daha çok 11 yaş grubunda olduğu görülmektedir. Bu da yaş faktörünün ahiret inancına etkisini göstermektedir. Yaş ilerledikçe şüphe

oranlarında azalma gözlenmiştir. Tablodaki oranlara göre ahiret kavramının soyut bir kavram olması diğer yaşlara göre 13 yaş grubu öğrencileri tarafından daha iyi anlaşıldığını gösterir. Diğer yandan ahirete inanç konusunda şüpheleri olan öğrencilerin oranı da az değildir, toplamda öğrencilerin %21.3'ü bu konuda şüphe ettiğini ifade etmiştir. Tablo 9'a göre öğrencilerin Allah'a inanç konusunda şüphe etme oranlarının (% 1.6) ahirete inanç konusunda şüphe etme oranına göre daha az olduğu ortaya çıkmıştır. Ahiret ve Allah kavramları soyut kavramlardır fakat öğrencilerin ahirete inanç konusunda daha çok şüphe içinde oldukları tespit edilmiştir. Ahiretle ilgili olan dünya hayatının sona ermesi, tekrar diriliş, hesaba çekilme, cennet ve cehennem gibi kavramlar oldukça soyut konulardır. Henüz soyut düşünmeye geçiş yaşında bulunan 11-13 yaşlarındaki öğrenciler tarafından ahiret kavramı tam olarak anlaşılabilen bir konu olmadığı gözlenmiştir. Allah'ın insanları, evreni ve her şeyi yaratmış olması, Allah'ın her şeye gücünün yetmesi, Allah'ın her şeyi görmesi, bilmesi, duyması gibi kavramlar öğrenciler açısından daha anlaşılır konular arasında olmuştur.

Diğer yandan din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatı incelendiğinde görülecektir ki ahirete inanç konusu 7.sınıf konularındandır. Ahiret kavramının 7.sınıf öğrencilerine sunulmuş olması yerinde olmuştur. 7.sınıf öğrencisi 13 yaşındadır ve artık soyut düşünebilmektedir bu açıdan konunun daha iyi kavranması beklenir. Tablodaki verilere göre ise en az şüphe oranının (%15.2) 13 yaş grubu öğrencilerinde olduğu tespit edilmiştir. Konunun 13 yaş öğrencileri tarafından daha iyi anlaşıldığı ortadadır. Fakat öğrencilerin ahirete inanç konusunda şüphe oranları düşünülecek olursa ahirete inanç konusunun 8.sınıfta tekrar daha ayrıntılı olarak öğrenciye sunulması fayda olacaktır.

3.11. Allah'ın Cezalandırıcı Olup Olmaması

Tablo 11: “Allah hakkında düşündüğüm ilk şey O’nun cezalandırıcı olmasıdır” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle doğru	Büyük ölçüde doğru	Kısmen doğru kısmen yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kesinlikle yanlış	Toplam
11 yaş N %	16 10.5	7 4.6	11 7.2	33 21.7	85 55.9	152 100
12 yaş N %	13 9.9	5 3.8	15 11.5	31 23.7	67 51.1	131 100
13 yaş N %	29 25.9	2 1.8	10 8.9	28 25.0	43 38.4	112 100
Toplam N %	58 14.7	14 3.5	36 9.1	92 23.3	195 49.4	395 100

Tablodaki verilere göre “Allah hakkında düşündüğüm ilk şey, O’nun cezalandırıcı olmasıdır.” ifadesine 11 yaş grubu %77.9, 12 yaş grubu %74.8, 13 yaş grubu %63.4 oranında “Büyük ölçüde yanlış” ve “Kesinlikle yanlış” cevaplarını vermiştir. Allah’ın cezalandırıcı olduğunu düşünen kişilerin oranları ise 11 yaş grubu %15.1, 12 yaş grubu %13.7 ve 13 yaş grubunda ise %27.7 şeklindedir. Kız öğrencilerin %55.4’ü erkek öğrencilerin %45.7’si Allah hakkında düşündükleri ilk şeyin, O’nun cezalandırıcı olmadığı cevabını vermiştir. Buna karşın erkek öğrencilerin %19.4’ü, “Allah hakkında düşündüğüm ilk şey, O’nun cezalandırıcı olmasıdır.” cevabını vermişlerdir. Tablodaki verilere bakıldığında zaman görülüyor ki 395 öğrencinin 287’sinin (%72.7) Allah hakkında düşündüğü ilk şey O’nun cezalandırıcı olmadığıdır.

Tüm yaş grupları içerisinde 13 yaş grubunun verdiği cevaplar, diğer yaşlara oranla farklılık göstermektedir. Allah’ı cezalandırıcı olarak düşünenlerin en fazla olduğu yaş grubu 13 yaş iken, Allah’ı cezalandırıcı olarak düşünmeyenlerin oranları incelendiğinde en az orana sahip yine 13 yaş grubu olmuştur.

Tablodaki verilere göre öğrencilerin büyük bir çoğunluğu %72.7'si, Allah'ı cezalandırıcı olarak düşünmemektedir. Allah'ı cezalandırıcı olarak düşünen kişilerin oranı, %27.3'tür. Allah'ı cezalandırıcı olarak tasavvur eden çocukların bu düşüncelerinde ailelerinin tutumunun etkili olduğu sanılmaktadır. Ailenin çocuklarına karşı şiddete dayalı cezalandırma tutumlarının, çocuklar üzerindeki etkisi, onların Allah tasavvurlarına yansımakta ve daha çok cezalandırıcı bir Allah tasavvuruna sahip olmalarına sebep olmaktadır. Allah hakkında düşündüğü ilk şeyin O'nun cezalandırıcı olduğunu ifade eden öğrencilerden biri (14/kız): "Çünkü ayetlerde hep cezalandırmadan bahsediyor." açıklamasını yapmıştır. Öğrencinin ayetlerde hep cezalandırmadan bahsettiği yorumunu yapması bu yönde edindiği bilgiden kaynaklanmaktadır. Allah'ın kullarına karşı merhametli, bağışlayıcı olduğu yönünde bilgilendirme yapılsaydı öğrencide böyle bir algı oluşmayabilirdi.

Benzer bir araştırmada okul öncesi çocuklara "Allah'tan niçin korkuyorsun?" sorusu sorulmuştur. Çocukların %33.3'ü cehennemine atabileceği, %26.66'sı çarpacağı için, %20'si herkes O'ndan korktuğu için, %20'si de insanları taş yapabileceği için korktuklarını ifade etmişlerdir.²¹⁵ Çocukların bu sebeplerle Allah'tan korkmaları, Allah'ın cezalandırıcı olması, insanları taşla çevirebilmesi ve benzer ifadelerin ailesi veya çevresi tarafından öğretilmiş olacağı düşünülmektedir. Allah hakkında verilen bu bilgiler, çocukta Allah korkusunu oluşturmuştur. Çocukta Allah'a dair tam bir tasavvur oluşmadan ailenin, çevrenin öğretileri çocukların Allah tasavvurunu etkilemektedir.

Din kültürü ve ahlak bilgisi ders müfredatı ve temel dini bilgiler ders müfredatları incelendiğinde görülecektir ki Allah'ın cezalandırıcı olduğu bilgisine rastlanmaz. Din kültürü ve ahlak bilgisi 7.sınıf "Meleklerle ve Ahiret İnanç" ünitesinde Allah'ın adil, merhametli ve affedici olması ile ahiret inancı arasındaki ilişkiye yer verilmiştir. Aynı zamanda hesap, mizan, cennet ve cehennem gibi kavramların bilgisi verilmiştir fakat bu kavramlar verilirken Allah'ın azap edici, cezalandırıcı olması değil merhametli, affedici olması yönü vurgulanarak konunun anlaşılması hedeflenmiştir. Bu da öğrencilerin Allah'a dair algılarında olumlu bir

²¹⁵ Mehmedoğlu, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, s. 54.

tasavvur oluşmasını sağlayacaktır. Tablo 11’deki verilere göre öğrencilerin çoğunluğunda olumlu bir Allah tasavvur olduğu gözlenmiştir, öğrencilerin %72.7’si Allah’ı cezalandırıcı ve azap edici olarak düşünmediğini ifade etmiştir. Öğrencilerin böyle düşünmüş olmalarında yapılan okulda din öğretiminin etkisi de söz konusudur.

3.12. Allah’ın Affedici Olup Olmaması

Tablo 12: “Allah hakkında düşündüğüm ilk şey O’nun affedici, bağışlayıcı olmasıdır” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle doğru	Büyük ölçüde doğru	Kısmen doğru kısmen yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kesinlikle yanlış	Toplam
11 yaş N %	92 60.5	26 17.1	17 11.2	9 5.9	8 5.3	152 100
12 yaş N %	75 57.3	25 19.1	20 15.3	8 6.1	3 2.3	131 100
13 yaş N %	72 64.3	14 12.5	18 16.1	3 2.7	5 4.5	112 100
Toplam N %	239 60.5	65 16.5	55 13.9	20 5.1	16 4.1	395 100

Tablo 12’deki verilere göre 11 yaş grubu %77.6, 12 yaş grubu %76.4, 13 yaş grubu ise %76.8 oranında “Allah hakkında düşündüğüm ilk şey O’nun affedici, bağışlayıcı olmasıdır.” ifadesine “Kesinlikle doğru” ve “Büyük ölçüde doğru” şeklinde cevap vermiştir. Kız öğrencilerin %60.8’i erkek öğrencilerin %60.3’ü “Kesinlikle doğru” cevabını vermiştir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun Allah hakkında düşündüğü ilk şeyin O’nun affedici ve bağışlayıcı olmasıdır. Verilen cevaplara göre yaşlar arasında önemli bir fark görülmemiştir.

Çocuklarda Allah düşüncesi gelişirken çocuğun aile, okul ve çevre tarafından edindiği bilgiler, Allah tasavvurunun oluşmasına katkı sağlar. Olumlu bir Allah tasavvuru bilgisi edinmiş bir çocuk, Allah hakkında da olumlu bir tasavvur geliştirir, olumsuz bir Allah bilgisi edinmiş ise olumsuz bir Allah tasavvuru geliştirir. Tablo

12'deki veriler öğrencilerin çoğunluğunun %77'sinin olumlu Allah tasavvura sahip olduğunu göstermektedir. Diğer yandan olumsuz Allah tasavvuruna sahip olan öğrencilerin oranı da az değildir.

“Kısmen doğru kısmen yanlış” cevabı veren bir öğrenci (13/kız): “Bilmiyorum ama çok bağışlayıcı olsaydı belki cehennemi yaratmazdı.” açıklamasını yapmıştır. Öğrencinin verdiği cevaba göre, Allah'ın cehennemi yaratmasını bir çelişki olarak düşünmüştür.

“Büyük ölçüde doğru.” cevabını veren öğrencilerin cevapları şu şekildedir: (11/kız): “Çünkü Allah büyük günah işleyen kişileri affetmiştir. Bunları bildiğim için Allah'ın affedici, bağışlayıcı olduğunu düşünüyor ve Allah'ı çok seviyorum.”, (12/kız): “Çünkü Allah bizim affedilmemiz için bir sürü tövbe şekilleri vermiştir.”, (13/erkek): “Allah bizi seviyor ve merhamet ediyor, bağışlıyor.” (12/kız): “Aslında aklıma ilk gelen şey O'nun yaratıcı olmasıdır.”

“Kesinlikle doğru” cevabını veren öğrencilerin cevapları şu şekildedir: (13/erkek): “Bir sevabımızı 10 kat yazıyor çeşitli bahanelerle günahlarımızı affetmeye çalışıyor. Asıl cevap bu.”, (11/kız): “Çünkü Allah merhametlidir.”, (12/erkek): “Çünkü Allah iyi birisidir.” (12/erkek): “Allah herkese bir şans verir.”

Verilen cevaplarda öğrencilerin Allah'ı affedici ve bağışlayıcı olarak düşünme sebebi Allah'ın tövbe kapısını açık bırakmasıdır. Belirtmek gerekir ki çocuklara Allah, bağışlayan, merhamet eden bir şekilde tanıtılmış ise çocukların Allah tasavvuru, bu anlatımların etkisinde merhamet eden, bağışlayan ve seven şeklinde gelişmektedir. Okulda din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde “Melek ve Ahiret İnancı” ünitesinde Allah'ın adil, merhametli, affedici olması ile ahiret inancı arasındaki ilişkinin öğrencilere anlatılması, temel dini bilgiler dersinde “İslama Giriş” ünitesinde islam dinin sevgi, kardeşlik, barış dini olması konusunun öğrencilere anlatılmış olması öğrencilerde bağışlayıcı, affedici Allah algısı oluşmasına katkı sağlamıştır.

3.13.İslamî Tanrı Tasavvuru Hakkında

Tablo 13: “Sizce aşağıdaki cümlelerden hangisi İslami Tanrı tasavvurunu en iyi şekilde yansıtmaktadır?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Allah hem evvel, hem ahir, hem zahir hem de batındır.	Allah her şeyi gören, bilen, işiten, düzenleyendir	Allah hem iyiliği hem de isteyen kulları için kötülüğü var eden, iyilikleri mükafatlandıran kötülükleri cezalandırandır.	Allah dünyanın yanı sıra ahiretin sahibi Cennet, Cehennem, Haşir, Sırat gibi unsurların var edicisidir.	Allah akıl ve irade sahiplerini kendi istek ve iradeleri ile hür ve serbest bırakmış, bütün insanlara istisnaları olmak kaydı ile eşit lütufta bulunmuştur.	Toplam
11 yaş N %	41 11,3	128 35,5	56 15,5	106 29,4	29 8,05	360 100
12 yaş N %	37 12,2	111 36,7	46 15,2	63 20,8	45 14,9	302 100
13 yaş N %	30 12,1	92 37,2	42 17	57 23	26 10,5	247 100
Toplam N %	108 11,9	331 36,4	144 15,8	226 24,9	100 11	909 100

Anketin 13. İfadesinde öğrencilerden, İslamî Tanrı tasavvurunu en iyi şekilde ifade eden seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Öğrencilerin tüm cevap şıklarını belirli oranda seçtiklerini görülmektedir. Tüm yaş gruplarında “Allah her şeyi gören, bilen, işiten, düzenleyendir.” ve “Allah dünyanın yanı sıra ahiretin sahibi Cennet, Cehennem, Haşir, Sırat gibi unsurların var edicisidir.” şıkları daha çok seçilen şıklar olmuştur. Denilebilir ki öğrenciler Allah’ı daha çok alîm²¹⁶ (her şeyi bilen), basîr²¹⁷(

²¹⁶ Râd 13/103.

her şeyi gören), semî²¹⁸ (her şeyi işiten), hakîm²¹⁹ (her şeyi yaratıp düzenlerini sağlayan), hâlık²²⁰ (her şeyi takdirine uygun şekilde yaratan), kâdir²²¹ (her şeye gücü yeten, kudret sahibi) isimleriyle tasavvur etmektedir. Bu da din öğretiminin Allah tasavvuruna olan etkisini göstermektedir. Şöyle ki din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde “Allah İnancı” ünitesinde Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğu, her şeye gücünün yetmesi, her şeyi gören, bilen, işiten olduğunun anlatılması öğrencilerin bu yönde bir tasavvur geliştirmesinde etkili olmuştur.

Yapılan bir araştırmada da 10-12 yaş öğrencilerinin Allah tasavvurlarının Kur’an-ı Kerim’de bildirilen sıfatlara yakın ve Kur’an-ı Kerim’de bildirilen soyut Allah tasavvuruna yönelik olduğu saptanmıştır.²²² Yaptığımız çalışmada da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Tablo 6’daki verilere göre öğrencilerin büyük çoğunluğu %95.7’si, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, her şeyi yaratan bir Allah tasavvuruna sahiptir. Tablo 8’de de öğrencilerin büyük çoğunluğunun %95.4’ünün bütün varlığın var edicisi, ezeli ve ebedi olan bir Allah tasavvuruna sahip olduğu görülmüştür. Tablo 13’teki verilere görede öğrencilerin Allah tasavvuru, O’nun isimlerinde bildirilen sıfatlardan oluşmaktadır. Bu da Kur’an’ı Kerim ve hadis-i şeriflerde Allah’ın zatı hakkında verilen bilgilerle öğrencilerdeki Allah tasavvurunun örtüştüğünü göstermektedir.

²¹⁷ Bakara 2/110, Âl-i İmrân 3/156.

²¹⁸ Bakara 2/181, Âl-i İmrân 3/34.

²¹⁹ Bakara 2/228.

²²⁰ En’am 6/102, Haşr 59/24.

²²¹ Bakara 2/148.

²²² Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, s. 168.

3.14. Allah’a İnanç Hakkında

Tablo 14: “Annem, babam, arkadaşlarım Allah’a inanıyorlar ben de onlar inandığı için inanıyorum” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Kesinlikle yanlış	Büyük ölçüde yanlış	Kısmen doğru kısmen yanlış	Büyük ölçüde doğru	Kesinlikle doğru	Toplam
11 yaş N %	112 58,6	36 18,8	21 10,9	11 5,7	11 5,7	191 100
12 yaş N %	93 61,5	28 18,5	15 9,9	7 4,6	8 5,2	151 100
13 yaş N %	81 58	30 21,5	10 7,1	14 10	4 2,8	139 100
Toplam N %	286 59,5	94 19,5	46 9,6	32 6,7	23 4,8	481 481

Anket çalışmasında çocukların Allah inancında, taklidî inancın etkisini belirleyebilmek için “Annem, babam, arkadaşlarım Allah’a inanıyorlar, ben de onlar inandığı için inanıyorum.” ifadesine yer verilmiştir. Tablo 14’teki verilere göre her üç yaş grubunda büyük çoğunluğun “Annem, babam, arkadaşlarım Allah’a inanıyorlar, ben de onlar inandığı için inanıyorum.” ifadesine katılmadıkları görülmektedir. “Annem, babam, arkadaşlarım Allah’a inanıyorlar, ben de onlar inandığı için inanıyorum.” ifadesine 11 yaş grubu öğrencilerinin %77.4’ü, 12 yaş grubu öğrencilerinin %80’i ve 13 yaş grubu öğrencilerinin %79’u “kesinlikle yanlış” ve “büyük ölçüde yanlış” cevabını vermiştir. Bunun aksi yönde görüş bildiren öğrencilerin oranı ise %11.5’tir.

Tablodaki verilere göre öğrencilerin çoğunluğunda taklide dayalı bir Allah inancının söz konusu olmadığı görülmüştür. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi “Allah İnancı” ünitesinde Allah sevgisi esas alınarak, Allah’ın isim ve sıfatları öğrencilere tanıtılmıştır. İnsanın akıllı ve inanan varlık olması özelliği temel alınarak Allah’ın yaratıcı olması vurgulanmıştır. “Peygamberlere ve İlahi Kitaplara İnanç” ünitesinde

Allah'ın insanlara vahiy gönderme sebebi anlatılmış, “Allah’a ve Meleklerle İman” ünitesinde Allah’a imanın insan hayatına yansımaları üzerinde durulmuştur. Böylece belirtilen ünitelerde edinilen bilgiler ile öğrenciler Allah’a inanma sebepleri hakkında fikir sahibi olmuştur.

Diğer yandan tablo 12’deki verilere göre soruya “Kısmen doğru kısmen yanlış” cevabını veren bir öğrenci (13/kız): “Annemiz ve babamız bence bizim aynamız, onlar doğru ya da yanlış şeye inansalar da onlara kısmen inanırım.” Öğrenci bu ifade ile ailesinin yanlış bir kararına dahi inanabileceğinden söz etmekte, taklidî bir inancın kendisinde olduğu görülmektedir. Başka bir öğrenci (11/kız): “Annem, babam Müslüman olmasaydı, ben de bilmeyip Müslüman olmayacaktım. İslam’ın olduğunu bilip bu dine geçmeye kalkışsaydım anne ve babam bana karşı gelebilirlerdi.” İslam’ı bilip geçmeye kalkışmak ifadesi anne babasından ayrı bir dine girebilme ihtimalini gösterir. Bu da çocuğun anne babasının inancını taklit etmeyeceği ihtimalini gösterir.

Yapılan bir araştırmada “*Allah’ın var ve tek olduğuna inanıyor musun?*” sorusu sorulmuştur. Öğrenciler soruya %100 oranında evet cevabı vermiştir. Allah’ın var ve tek olduğu bilgisine nereden ulaşıldığı sorulduğunda, öğrencilerin %40’ı bu bilgiye annesinden, %30’u da öğretmeninden ulaştığı cevabını vermiştir.²²³ Bu bilgiler neticesinde çocukların Allah inancında annesini veya öğretmenini taklit ettiği sonucu çıkarılamaz. Çocuk ailesinden, çevresinden dinî bilgiler alabilir ve bir yönlendirmeye maruz kalabilir.

²²³ Yıldıoğan Çiğdem, “7-12 Yaş Arası Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Kırşehir/Çiçekdağı İlçesi Örneği”, s. 44.

3.15. Allah’a İnanma Sebepleri

Tablo 15: “Aşağıdaki seçeneklerden hangisi Allah’a inanma sebebinizi en iyi açıklar?” İfadesine Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Her şeyin bir yaratıcısı vardır. Şüphesiz ki Allah her şeyin yaratıcısıdır.	Bir Yaratıcı olmasaydı amaçsız yaşıyor olurduk.	Bu dünyada yaşadıklarımızın mükâfatı/cezası olmalı.	Allah bizi O’na kulluk etmemiz için yarattı.	Yaptığımız her şeyden sorumluyuz.	Toplam
11 yaş N %	126 47,7	36 13,6	26 9,8	48 18,2	28 10,6	264 100
12 yaş N %	110 44,5	38 15,3	37 14,9	36 14,5	26 10,5	247 100
13 yaş N %	93 37,6	33 15,7	23 10,9	37 17,6	24 11,4	210 100
Toplam N %	329 45,6	107 14,8	86 11,9	121 16,8	78 10,8	721 100

. Öğrencilerden Allah’a inanma sebebinin en iyi ifade eden seçenekleri işaretlemeleri istenmiştir. Tablo 15’teki verilere göre “Her şeyin bir yaratıcısı vardır. Şüphesiz ki Allah her şeyin yaratıcısıdır.” ve “Allah bizi O’na kulluk etmemiz için yarattı.” şıkları daha çok tercih edilmiştir. Bu da bu yaş grubu öğrencilerinin mutlak yaratıcı fikrine sahip olduklarını ve insanların Allah’a kulluk için yaratıldığını görüşünde olduklarını göstermektedir.

Tablo 14’te “Annem, babam, arkadaşlarım Allah’a inanıyorlar, ben de onlar inandığı için inanıyorum.” ifadesine öğrencilerin çoğunluğu kesinlikle yanlış cevabını vermiştir. Tablo 15’te de Allah’a inanma sebepleri sorulmuştur. En çok tercih edilen cevap şıkkı “Her şeyin bir yaratıcısı vardır. Şüphesiz ki Allah her şeyin yaratıcısıdır.” olmuştur. Bu yaş grubu öğrencilerinin Allah’a inanç noktasında taklîde dayalı bir inanca sahip olmadıkları, aksine bilinçli bir Allah inancına sahip oldukları gözlemlenmiştir.

Diğer yandan en az tercih edilen şık “Yaptığımız her şeyden sorumluyuz” şikkı olmuştur. Yapılan her şeyden sorumlu olunmasının en az tercih edilmesi, Allah’a inanma sebebinini en iyi açıklayan bir şık olarak düşünülmemiş olmasıdır. Aksi halde öğrencilerin yaptıkları her şeyden sorumlu olmadıklarını düşünmeleri değildir. Az tercih edilen diğer şık ise %11.9 oranı ile “Bu dünyada yaşadıklarımızın cezası/mükafatı olmalı” şikkıdır. Öğrencilerin Allah’a ceza korkusu ile ya da mükafat beklentisi ile değil aksine Allah’ın her şeyin yaratıcısı olması ve insanların O’na kulluk için yaratılmış olması sebebiyle inandıklarını göstermektedir.

Öğrencilerin cevaplarına göre din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde görülen “Allah İnancı” ünitesi ve temel dini bilgiler dersinde görülen “İslama Göre Yaratılış” ünitelerinde yer alan konuların öğrencilerin cevaplarında etkili olduğu tespit edilmiştir.

3.16. Allah’ın Sıfatları

Tablo 16: “Allah hakkında daha çok hangi seçeneklerde verilen sıfatlar aklınıza geliyor?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.	Allah her şeyi görür ve duyar.	Allah her şeyin yaratıcısıdır.	Allah’ın her şeye gücü yeter	Allah her dilediğini yapar.	Toplam
11 Yaş N %	163 25,7	130 20,5	124 19,5	130 20,5	87 23,9	634 100
12 Yaş N %	119 26,5	90 20	86 19,1	85 18,9	68 15,1	448 100
13 Yaş N %	122 24,9	93 19	96 19,6	99 20,2	79 16,1	489 100
Toplam N %	404 25,7	313 19,9	306 19,5	314 20	234 14,9	1571 100

Tablo 16’daki verilere göre “11-13 yaşlardaki çocuklarda Allah tasavvuruKur’an-ı Kerim’debildirilen subuti sıfatlarına yakın bir şekildedir.” hipotezini destekleyen bir sonuç çıkmıştır.

Tablodaki verilere göre her cevap seçeneği yakın oranlarda tercih edilse de Allah'ın bilme sıfatını içeren “Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır” daha çok tercih edilen cevap olmuştur.

Öğrencilerin diğer seçeneklere belli oranda verdikleri cevaplar neticesinde denilebilir ki Allah'ın bilmesi, her şeyi görmesi, duyması, her şeyin yaratıcısı olması, her şeye gücünün yetmesi ve her dilediğini yapması öğrencilerin Allah düşüncesinde karşılık bulan ifadelerdir. Allah bu sıfatları ile tasavvur edilmektedir. Öğrencilerin bu yöndeki cevaplarında din kültürü ve ahlak bilgisi dersi “Allah İnancı” ünitesinde yer alan Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu, her şeye gücü yeten, her şeyi gören, her şeyi bilen ve işiten olduğu bilgisinin öğrencilere aktarılmış olması da etkili olmuştur.

Yapılan bir araştırmada, katılımcılar Allah'ın yetkinliğini, merhametini, takdirini, dostluğunu, sevgisini, müdahale ve kontrolünü, koruyuculuğunu, aşırı teklifte bulunmayışını ve yakınlığını; O'nun intikamından ve cezalandırıcılığından daha fazla benimsemiştir. Bu da gösteriyor ki katılımcıların Allah tasavvuru öncelikle Allah'ın varlığı/zatı ve fiilleri çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. İslam inancına göre Allah yetkindir, her şeye kadirdir, mutlak kudret sahibidir, her şeyi bilen, her şeyi gören, yaratan, diriltten, hesaba çekendir.²²⁴

Çalışmamızda öğrencilerin Allah tasavvurunun, İslam inanç esaslarında belirtilen Allah'ın sıfatları ile örtüştüğü görülmüştür. Aynı zamanda okulda yapılan din öğretimi öğrencilerin Allah tasavvurunda etkili olduğu tespit edilmiştir. Tablo 13'te de benzer sonuçlar çıkmıştır, en çok “Allah her şeyi gören, bilen, işiten, düzenleyendir.” ve “Allah dünyanın yanı sıra ahiretin sahibi Cennet, Cehennem, Haşır, Sırat gibi unsurların var edicisidir.” şıkları tercih edilmiştir.

²²⁴ Mehmedoğlu, **Tanrı'yı Tasavvur Etmek**, s. 191.

3.17. Allah’a Karşı Sorumluluk Sahibi Olup Olmadıkları

Tablo 17: “Seçeneklerden hangisi veya hangileri sizce doğrudur?” Sorusuna Verilen Cevapların Dağılımı

Yaşlar	Allah’a topluma ve kendime karşı görev ve sorumluluklarım vardır.	Allah’ın benden yapmamı istediği ibadetler vardır, ibadet etmeliyim.	Allah’ın yapmamdan hoşnut olmayacağı fiiller vardır, bunlardan kaçınmalıyım.	Allah’ın sorumluluk sahibi kimseler olmamızdan hoşlandığını düşünmekteyim.	Allah’ın her yaptığımı gördüğünü düşünüp sorumluluk çerçevesinde hareket etmeliyim.	Toplam
11 Yaş N %	130 24,3	129 24,2	112 21	63 11,8	99 18,5	533 100
12 Yaş N %	103 26,6	95 24,6	74 19,1	47 12,1	67 17,3	386 100
13 Yaş N %	98 25,1	88 22,5	76 19,4	48 12,3	80 20,5	390 100
Toplam N %	331 25,3	312 23,8	262 20	158 12,1	246 18,8	1309 100

Öğrencilere hangi seçeneklerin kendilerine göre doğru olduğu sorulmuş ve birden fazla seçeneği seçme tercihi sunulmuştur. Tablo 17’deki verilere göre öğrencilerin %25.3’ü “Allah’a topluma ve kendime karşı görev ve sorumluluklarım vardır.” cevabını verirken, %23.8’i “Allah’ın benden yapmamı istediği ibadetler vardır, ibadet etmeliyim.” Seçeneklerini tercih ettikleri görülmüştür. Öğrenciler birden fazla şıkkı seçebilecekleri için verilen cevapların oranları birbirine yakın çıkmıştır. “Allah’a topluma ve kendime karşı görev ve sorumluluklarım vardır.” ve “Allah’ın benden yapmamı istediği ibadetler vardır, ibadet etmeliyim.” seçenekleri en çok tercih edilen şıklar olmuştur. En az tercih edilen cevap şıkkı ise %12.1 oranıyla “Allah’ın sorumluluk sahibi kimseler olmamızdan hoşlandığını düşünmekteyim.” olmuştur.

Soruda geçen sorumluluk ifadesi kişinin herhangi bir olayın sonucunu üstlenmesi olarak tanımlanmıştır, İslam dininde ise sorumluluk mesuliyet kavramı ile açıklanmıştır. Dinen sorumluluk ergenliğe girilmesi ile başlar.İslam dininde akıllı ve ergenliğe ulaşmış her Müslüman birey dinî yükümlülükleri yerine getirebilecek nitelikte sayılmıştır.²²⁵

Kişinin bu dönemde kendisine, ailesine, yaşadığı topluma ve en önemlisi Yaraticısına karşı sorumlulukları artar ve bunun bilincinde olan genç ona göre davranış sergiler. Kişinin Allah'ı tanınması, bilmesi, O'nun varlığına, birliğine inanması kulluk görevleri olarak nitelendirilmiştir. Zira Kur'an-ı Kerim'de geçen "ben insanları ve cinleri ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım." ayeti her müslümanın Allah'a karşı sorumluluğunu açıkça belirtmektedir.²²⁶

Araştırmamızda "11-13 yaşları sorumluluk bilincinin daha fazla geliştiği yaşlardır. Bu yaş grubu çocuklarında sorumluluk düşüncesi Allah tasavvuru ile doğrudan irtibatlıdır." hipotezini destekleyen nitelikte cevaplar çıkmıştır. Öğrencilerde sorumluluk bilincinin oluştuğu tespit edilmiştir. Yaş ve cinsiyete göre farklılık görülmemiştir.

Ayrıca temel dini bilgiler dersinde görülen "İslama Göre Sorumluluklarımız" ünitesinde sorumluluk bilinci, Allah'a karşı sorumluluklarımız, kendimize, ailemize, çevremize karşı sorumluluklarımız konularının işlenmiş olması da öğrencilerde sorumluluk bilincinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

²²⁵ Mustafa Önder, " 'Hepiniz Yöneticisiniz' Bağlamında Hz. Peygamber'in Sorumluluk Eğitimi" **EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler**, 2009, C. XIII, Sayı: 40, s. 408

²²⁶ Önder, "a.g.m", s. 423

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanlık tarihine bakıldığında din, ihtiyaç duyulan şeylerin arasında yer almaktadır. İnsanın aciz kaldığı durumlarda, çaresiz olduğu zamanlarda tabiatüstü bir yardımcıya, ilahi kurtarıcıya yönelmesi olağandır. İnsanda bulunan güven arayışı, sığınma isteği, bağlanma ihtiyacı, inanma arzusu aşkın varlığa yönelme sebepleri arasında değerlendirilebilir. İnsan dinî eğilime ve kabiliyete sahip olarak doğar. Bu özelliği ile insan kendi Yaratıcı'sını bilmeye, bağlanmaya uygun bir yapıdadır.

Allah kavramı her zaman merak konusu olmuştur. O'nun nasıl olduğu, hangi özelliklere sahip olduğu insanlar tarafından bilinmek istenmiştir. İnsan mevcut bilgiler ve edindiği dinî tecrübelerle Allah'a dair bir tasavvur oluşturur. Kişinin Allah'a dair düşüncesi bebeklik, çocukluk, ergenlik ve yaşlılık dönemleri açısından değerlendirildiğinde farklılık göstermesi beklenir.

Bu araştırma 11, 12 ve 13 yaşlarında bulunan çocukların Allah tasavvurunu konu edinmiştir. Aynı zaman okulda yapılan din öğretiminin öğrencilerin Allah tasavvuruna olan etkisi ele alınmıştır. Piaget'e göre bu yaşlar somut düşünme evresinden soyut düşünme evresine geçişin yaşandığı yaşlardır. Araştırmada bu yaşlardaki çocukların Allah'ı nasıl veya hangi vasıflarla tasavvur ettiği ele alınmıştır. Yapılan araştırma neticesinde 11, 12 ve 13 yaşlarındaki çocukların Allah'a dair düşünceleri hakkında önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Her yaş döneminin gerek psikolojik gerekse fizyolojik açıdan farklı özelliklere sahip olduğu düşünüldüğünde son çocukluk evresi olarak adlandırılan 10-13 yaş döneminde soyut düşünmenin başladığı ifade edilir. Nitekim araştırma neticesinde, çocuklarda Allah tasavvurunda somuttan soyuta geçişin önemli ölçüde tamamlandığı gözlemlenmiştir. Öğrencilerin Allah'a cinsiyet ve mekân atfeden bir tasavvura sahip olmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin %73.9'u Allah'a mekan atfetmediğini, %84.4'ü Allah'ı insanımsı bir figür olarak düşünmediğini ifade etmiştir. Öğrencilerin somut bir Allah tasavvuruna sahip olmadığı tespit edilmiştir. 11-13 yaş grubu öğrencilerinde, Allah tasavvurunun baba figürünün etkisinde olmadığı gözlemlenmiştir. Öğrencilerin %98.2'si Allah'ı babalarına

benzetmediklerini ifade etmiştir. Bu da öğrencilerdeki Allah tasavvurunun soyut düzlemde olduğunu göstermektedir.

Yapılan çalışmada öğrencilerin Allah'ı affedici ve bağışlayıcı olarak algıladıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerde Kur'an-ı Kerim'de bildirilen soyut Allah tasavvurunun olduğu gözlemlenmiştir. Bu tasavvurun Kur'an-ı Kerim'de bildirilen Allah'ın subuti sıfatlarına yakın olduğu tespit edilmiştir. Allah'ın zati ve subuti sıfatlarında, özellikle Allah'ın zorunlu varlık olması konusunda öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği ölçüde bir tasavvura sahip oldukları gözlenmiştir. Öğrencilerde Allah inancının daha soyut/ruhanî bir hal aldığı ve taklit inancının zayıfladığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda öğrencilerin Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olduğu ortaya çıkmıştır.

Yapılan çalışmada ailede, okulda dolaylı olarak bulunduğu çevrede çocuklara, Allah hakkında bilgi verilmemiş olsaydı; bu yaş grubu öğrencilerinde mutlak bir Allah inancı oluşamayacağı ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin %67,1'i Allah hakkında kimse bilgi vermeseydi dahi insanların Allah'ın varlığını ve tek olduğunu anlayıp kavrayabileceklerini düşünmediklerini ifade etmişlerdir.

Ayrıca din öğretiminin Allah tasavvuruna olumlu yönde etki ettiği tespit edilmiştir. Şöyle ki öğrencilerin Allah algıları ile din kültürü ve ahlak bilgisi ve temel dini bilgiler derslerinde verilen Allah kavramı hakkındaki bilgilerin örtüştüğü ortaya çıkmıştır. Ders müfredatlarında yer alan ünitelerde Allah inancı konusuna yer verilmiş olması, Allah'ın sıfatları ve zati hakkında bilgilerin verilmiş olması, insanın yaratılış amacının anlatılması, ahiret konusunun işlenmesi, Allah'ın merhametli, bağışlayıcı ve affedici olmasının anlatılması öğrencilerde Allah'a dair olumlu bir tasavvurun oluşmasını sağlamıştır.

Yapılan literatür taramasında ergenliğin başlangıç dönemine denk gelen bu yaşlarda, çocuklarda dinî bir şüphenin varlığından ve çocukların dinî konuları sorgulama gereği duyduklarından söz edilir. Araştırmanın hipotezlerinden biri de bu yöndedir; fakat araştırma sonucunda, bu yaş döneminde öğrencilerin Allah tasavvurları ile ilgili bir şüpheleri olmadığı ortaya çıkmıştır. Özellikle Allah'ın her

şeyi bilmesi, her şeye kadir olması, her şeye gücünün yetmesi konularında çocukların şüpheyne düşmedikleri tespit edilmiştir.

Aynı zamanda öğrencilerin Allah'a ve ahirete inanç konusunda da şüphe etmedikleri gözlenmiştir, bunun yanında öğrencilerin yaşları arttıkça şüphe duymama oranlarının da arttığı tespit edilmiştir.

Somut düşünme evresinde olan çocukların Allah tasavvurunda benmerkezci özelliğe rastlanır. Böyle bir tasavvura sahip olan çocuk, Allah'ın sadece kendisi ile beraber olduğunu, sadece kendi isteklerini yerine getirdiğini düşünür. Araştırmada ise öğrencilerin Allah tasavvurunda benmerkezci özelliğın zayıflamış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada öğrencilerin Allah'a dair tasavvurlarında yaş grupları arasında belirgin bir fark görülmediği gibi cinsiyet bakımından da ayırt edici bir sonuç ortaya çıkmamıştır.

Nihayetinde araştırma hipotezlerini büyük ölçüde destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmada ele alınan konuların neticesinde, ulaşılan veriler ile literatür taraması sonucunda elde edilen verilerin benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Bireylerin gelişim dönemleri içerisinde Allah algıları değişkenlik gösterebilir. Bir kişinin çocukluk dönemindeki Allah tasavvuru ile olgunluk dönemindeki Allah tasavvuru muhtemel ki farklıdır. Allah tasavvuru gelişim evrelerinin her biri için incelenmesi gereken bir araştırma konusudur. Öğrencilerin her bir gelişim evresindeki Allah'a dair algılarında muhtemel farklılıkların bilinmesi özellikle din kültürü ve ahlak bilgisi dersine ve diğer din derslerine katkı sağlayacaktır. Şöyle ki belirtilen derslerin müfredatı, derslerde yararlanılan ders kitapları ve dersin işlenişi öğrencilerin Allah tasavvurları göz önünde bulundurularak düzenlenebilir. Böylece din derslerinde olumlu Allah algısı oluşturulabilir. Farklı yaş gruplarındaki bireylerin düşünceleri, hayalleri, tasavvurları eğitimcilere yeni öğretim metotları için ışık olacaktır.

Çalışma yalnızca İstanbul/Esenler ilçesindeki İmam Hatip Ortaokulu öğrencileri ile sınırlı tutulmuştur. Farklı denek grupları ile yapılacak çalışmaların alana katkı sunacağı ve kıyaslama imkânı ortaya çıkararak bilimsel gelişimi destekleyeceği kanaatindeyiz. Bu çalışma, alanında önemli bir boşluğu doldurmuş ve yapılacak benzer çalışmalar için kıymetli veriler ortaya koymuştur.



KAYNAKÇA

- Abdülbakî, Muhammed Fuad: **el-Mu’cemu’l- Mufehres li-elfazi’l- Kur’ani’l Kerim**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Alçelik, Zeynep: “Yaşlılık Döneminde Tanrı Tasavvuru ve Benlik Algısı” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2013.
- Alper, Hülya: **İmam Maturidi’de Akıl-Vahiy İlişkisi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Alper, Hülya: **Bir Kelâm Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı**, Rağbet Yayınları, 2002.
- Altıntaş, Ramazan: **İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003.
- Akyüz, Züleyha: “Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru”, (Basılmamış Yüksek Lisans), **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2010.
- Armaner, Neda: **Din Psikolojisine Giriş**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.
- Argyle, Michael, Benjamin BeitHallahmi: “Yaş ve Din”, Çev. Abdurrahman Kurt, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1992, C.IV, Sayı.4, s. 319-332.
- Ay, Mehmet Emin: **Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım?**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Aydın, Hüseyin: “İbnTeymiye’de Allah Tasavvuru”, **Kelam Araştırmaları** 4, 2006, 39-86.

- Bahadır, Abdülkerim: “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bursa, 1994.
- Bee, Helen, Denise Boyd: **Çocuk Gelişim Psikolojisi**, Çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Bolay, Süleyman Hayri: “Akıl”, **DİA**, C.2, s.238.
- Bilici, Ali Baz: “Çocukta Dînî Duygunun Teşekkülü”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012 C. XIV, Sayı.1, s. 189-219.
- Bilgili, Fatih Menderes: **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bilgin, Beyza: **İslam ve Çocuk**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1997.
- Canan, İbrahim: **Kur’an’da Çocuk**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011.
- Cebelioğlu, Ethem: **Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2005.
- Clark, Walter Houston: “Çocukluk Dönemi Dini I”, Çev. Neda Armaner, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1981, C.XXVI, s.175-185.
- Çağlayan, Harun: “İnsan Onuru Bağlamında Sorumluluk Bilinci”, **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi**, VIII/2 (Güz 2015): s. 97-120.
- Çayır, Celal: “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, **Bilimname: Düşünce Platformu**, 2004, Sayı. 27, s.59-88.

- Demirci, Şükran: “Yetiştirme Yurdu Ergenlerinde Allah Tasavvuru Malatya Örneği”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri, 2009.
- Dimitris, Pnevmatikos: “İlkokul Çağındaki Çocukların Din Kavramındaki Kavramsal Değişimler: Tanrı’nın Yaşadığı Ev Örneği”, Çev. Recep Kaymakcan, Abdülkadir Çekin, **Dini Araştırmalar**, 2005, C. VIII, Sayı. 22, s.313-334.
- Düzgün, Şaban Ali: Allah Tasavvurlarına Dair Tartışmanın Problematiği, **X. Kelam Anabilim Dalı Koordinasyonu Toplantısı ve Tanrı Tasavvurları Ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu**, 2005, s.60-96.
- Dordurgalı, Abdurrahman: **Ailede Din Eğitimi**, Timaş Yay. İstanbul, 2011.
- Gander, Mary J. , Harry W.Gardiner: **Çocuk ve Ergen Gelişimi**, Çev. Ali Dönmez, Nermin Çelen, Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.
- Gazali, Muhammed: **Muhtasar İhyaüUlumid-Din**, Çev. Ali Aslan, Şura Yayınları, İstanbul, 2002.
- Hökelekli, Hayati: **Din Psikolojisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.
- Hökelekli, Hayati: “Fıtrat”, **DİA**, C.13, s.47-48.
- Hume, David: **İnsan Zihni**, Çev. Selmin Evrim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945.
- İsfahani, Ragıp: **Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü**, Çev. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012.

- Karaçoşkun, Mustafa: **Din Psikolojisi**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013.
- Karaköse, Şaban: “Çocukluk Dönemi Din Öğretimi”, **Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu**, İstanbul, 2010, s.21-72.
- Kaya, Mahmut: “**Tasavvur**”, **DİA**, 2011, C.40, s.126.
- Kılıç, Cevdet: Gazzali’de “Tefekkür Ve Hikmet Kavramları” **Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2001, s.120-122.
- Kırca, Celal: “Kur’an’a Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1996, Sayı.9, s. 39-48.
- Koç, Ahmet: “Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, s.17, s. 146-176.
- Koç, Ayşe: “Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı”,(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),**Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2011.
- Köylü, Mustafa: **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, Nobel YayınDağıtım, Ankara, 2010.
- Köylü, Mustafa: “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004, C.XLV, Sayı.2, s.137-154.
- Kur’an-ı Kerim: **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, Ankara, 2007.
- Kutluer, İlhan: “Düşünme”, **DİA**,1994, s.56-57.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi: **Tanrıyı Tasavvur Etmek**, Çamlıca Yayınları,

- İstanbul, 2011.
- Mehmedoğlu, Yurdagül: **Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi Ve Eğitimi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi: **İnanç Psikolojisine Giriş**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2013.
- Mehmet Sait, Reçber: **Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti**, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2004.
- Mutçalı, Serdar: **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Nablusî, Abdulgani: **Gerçek Varlık**, Çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Öcal, Mustafa: Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, 2004, C.13, Sayı.2, s.59-80.
- Önder, Mustafa: “ ‘Hepiniz Yöneticisiniz’ Bağlamında Hz. Peygamber’in Sorumluluk Eğitimi” **EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler**, 2009, C. XIII, Sayı: 40, s. 407-426.
- Özeri, Zeynep Nezahat: “Okul Öncesi Çocuklarda Dinî ve Ahlâkî Değer Eğitimi”, **Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi**, 2009, Sayı.1, s. 92-94.
- Özbaytar, Belma: **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, Baha Matbaası, İstanbul, 1970.

- Sayar, Kemal, Mehmet Dinç: **Psikolojiye Giriş**, Değerler Eğitim Merkezi, İstanbul, 2008.
- Selçuk, Ziya: **Eğitim Psikolojisi**, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2007.
- Selçuk, Mualla: **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.
- Şentürk, Habil: **Din Psikolojisi**, Esra Yayınları, Konya, 1997.
- Şentürk, Habil: “Çocukta Dini Bilginin Uyanışı ve Gelişmesi Açısından Çevre Faktörü”, **Diyanet Dergisi**, 1998, C. XVIV, Sayı.3, s.55-63.
- Taluk, Abdülselem: “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinde Allah Tasavvuru/ İğdır Örneği”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İğdır, 2014.
- Ulutürk, Veli: **Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Anlatıyor**, Nil Yayınları, İzmir, 1994.
- Uludağ, Süleyman: “Kalp”, **DİA**, C. 24 s. 230.
- Vergote, Antonie: “Çocuklukta Din”, Çev. Erdoğan Fırat, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1978, C.XXII, s.315-329.
- Yavuz, Kerim: **Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Yavuz, Kerim: **Günümüzde İncanın Psikolojisi**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 2013.
- Yavuz, Kerim: “Günümüzde Din Eğitimi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, 1988, Sayı.8, s.253-263.

- Yavuzer, Haluk: **Çocuk Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Yıldız, Mualla: “Çocukların Tanrı İmgesinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, 2013, C.VII, Sayı.13, s.45-63.
- Yıldız, Mualla: “İlköğretim Öğrencilerinin (4-7.Sınıflar) Tanrı İmgesi İle İlişkili Bazı Faktörlerin İncelenmesi”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, 2012, C.VI, Sayı.11, s.57-68
- Yıldız, Murat: **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, İzmir İlahiyat Vakfı, İzmir, 2007.
- Yıldıoğan, Çiğdem: “7-12 Yaş Arası Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Kırşehir/Çiçekdağı İlçesi Örneği”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012.
- Yılmaz, Hasan Kamil: “Tefekkür ve Tezekkür”, **Altınoluk Dergisi**, 1998 Şubat Sayı:144 s.5.
- Yörükoğlu, Atalay: **Çocuk Ruh Sağlığı**, Özgür Yayınları, İstanbul, 1998.
- : “Tedebbür”, **DİA**, s.261.

http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_12/06020448_imam_hatip_ortaokulu_hdc_2016.pdf. (01.05.2019)

http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_04/01092806_haftalikderscizelgesi_il_korta.pdf. (10.09.2018)

EKLER

EK-1 ANKET FORMU

Saygıdeğer Öğrencimiz;

Bu anket, “İmam-Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru Esenler Örneği” adlı Yüksek Lisans Tezineveri tabanı oluşturması amacı ile uygulanmaktadır. Sizin vasıtanız ile önemli sonuçlara ulaşacağımız açıktır. Bu açıdananketimize samimiyet ve titizlikle katkı sağlayacağınıza olan inancımız tamdır.

Anket formuna isminizi yazmanıza gerek bulunmamaktadır. Sorular çoktan seçmeli olarak verilmiştir. **Lütfen bütün sorularda, size en yakın gelen seçeneğe ait harfi yuvarlak içerisinde alarak işaretleyiniz.**

İlgi ve değerli katkınız için en içten teşekkürlerimi sunarım.

Semra AYAZ

Akşemsettin A.İ.H.L Meslek Dersleri Öğretmeni ve
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi

1. Cinsiyetiniz?

A) Kız B) Erkek

2. Yaşınız?.....

3. Hangi sınıfta okuyorsunuz? İşaretleyiniz.

A) 5.sınıf B) 6.sınıf C) 7.sınıf

4. “Allah’ı daha çok gökte insanımsı bir figür olarak düşünmekteyim.”

- A) Kesinlikle yanlış
B) Büyük ölçüde yanlış
C) Kısmen doğru kısmen yanlış
D) Büyük ölçüde doğru
E) Kesinlikle doğru

Yukarıdaki soruya A ya da B şıkkı şeklinde cevap verdiyseniz lütfen 5. soruya geçiniz.

Yukarıdaki soruya C şıkkı olarak cevap verdiyseniz, hangi durumlarda insanımsı bir figür olarak düşünmektesiniz? Lütfen bir iki cümleyle izah ediniz.

Cevap:

Şayet yukarıdaki soruya D ve E şıkları olarak cevap verdiyseniz, Tanrı’yı neden insanımsı figür şeklinde düşündüğünüzü bir iki cümle ile aşağıda boş bırakılan yere yazınız.

Cevap:

5. “Allah’ı görmek istediğimde gökyüzüne bakarım, çünkü O oradadır.”

Bu cümle ile ilgili düşüncenize en yakın şıkkı işaretleyiniz.

- A) Kesinlikle yanlış
- B) Büyük ölçüde yanlış,
- C) Kısmen doğru kısmen yanlış,
- D) Büyük ölçüde doğru,
- E) Kesinlikle doğru

Yukarıdaki soruya A, B ya da C şıkkı olarak cevap verdiyseniz lütfen 6. soruya geçiniz.

Şayet yukarıdaki soruya D ve E şıkları olarak cevap verdiyseniz, Tanrı’yı niçin gökyüzünde düşünmektесiniz? Lütfen bir iki cümle ile açıklayınız.

Cevap:

6. Sizce aşağıdaki cümlelerden hangisi İslami Tanrı tasavvurunu en iyi şekilde yansıtmaktadır? Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz.

- A) Allah hem evvel, hem ahir, hem zahir hem de batındır.
- B) Allah her şeyi gören, bilen, işiten, düzenleyendir.
- C) Allah hem iyiliği hem de isteyen kulları için kötülüğü var eden, iyilikleri mükâfatlandıran kötülükleri cezalandırandır.
- D) Allah dünyanın yanı sıra ahiretin sahibi Cennet, Cehennem, Haşır, Sırat gibi unsurların var edicisidir.
- E) Allah akıl ve irade sahiplerini kendi istek ve iradeleri ile hür ve serbest bırakmış, bütün insanlara istisnaları olmak kaydı ile eşit lütufta bulunmuştur.

7. Allah'ı babanıza benzetir misiniz?

- A) Kesinlikle benzetmem.
- B) Büyük ölçüde benzetirim.
- C) Kısmen benzetir, kısmen debenzetmem.
- D) Büyük ölçüde benzetirim.
- E) Kesinlikle benzetirim.

Yukarıdaki soruya A ya da B şıkkı olarak cevap verdiyseniz lütfen 8. soruya geçiniz.

Şayet yukarıdaki soruya C şıkkı olarak cevap verdiyseniz hangi durumlarda Allah'ı babanıza benzetiyorsunuz? Lütfen bir iki cümle ile açıklayınız.

Cevap:

Şayet D veya E şıklarına cevap verdiyseniz neden Allah'ı babanıza benzetirsiniz? Lütfen birkaç cümle ile açıklayınız.

Cevap:

8.“Annem, babam, arkadaşlarım Allah'a inanıyorlar ben de onlar inandığı için inanıyorum.”

Bu cümle ile ilgili düşüncelerinizi işaretleyiniz. Birden fazla şık işaretlenebilir.

- A) Kesinlikle yanlış
- B) Büyük ölçüde yanlış
- C) Kısmen doğru kısmen yanlış
- D) Büyük ölçüde doğru
- E) Kesinlikle doğru

Yukarıdaki soruya A ya da B şıkkı olarak cevap verdiyseniz lütfen 9. soruya geçiniz.

Şayet yukarıdaki soruya C şıkkını işaretleyerek cevap verdi iseniz “doğru” ve “yanlış” olarak gördüğünüz hususları kısaca aktarır mısınız?

Cevap:

Şayet yukarıdaki soruya D ve E şıklarından birisini işaretleyerek cevap verdi iseniz neden “doğru” olarak gördüğünüz konusundaki düşüncelerinizi lütfen bir-iki cümle ile aktarır mısınız?

Cevap:

9. “Allah hakkında kimse bilgi vermeseydi dahi insanlar O’nun varlığını ve tek olduğunu anlayıp kavrayabilirlerdi.”

Bu cümle ile ilgili olarak aşağıdakilerden size en yakın şıkkı işaretleyiniz.

- A) Kesinlikle yanlış
- B) Büyük ölçüde yanlış
- C) Kısmen doğru kısmen yanlış
- D) Büyük ölçüde doğru
- E) Kesinlikle doğru

Yukarıdaki soruya A ya da B şıkkı olarak cevap verdiyseniz lütfen 10. soruya geçiniz.

Şayet C, D ve E şıklarından birini işaretlediyseniz, insanlar Allah’ın varlığı ve birliği düşüncesine ne şekilde ulaşabilirlerdi? Lütfen birkaç cümle ile açıklayınız.

Cevap:

10. “Allah’ın sadece benim dualarımı kabul etmesini isterdim.”

Bu cümle ile ilgili olarak aşağıdakilerden size en yakın şıkkı işaretleyiniz.

- A) Kesinlikle yanlış
- B) Büyük ölçüde yanlış
- C) Kısmen doğru kısmen yanlış
- D) Büyük ölçüde doğru
- E) Kesinlikle doğru

Yukarıdaki soruya A, B ya da C şıkkı olarak cevap verdiyseniz lütfen 11. soruya geçiniz.

Şayet cevabınız D veya E seçeneklerinden biri ise neden sadece sizin dualarınızın kabul edilmesini istemektesiniz?

Cevap:

11. “Allah’ın her şeye gücünün yetmesi, her şeyi bilmesi, her şeyi yaratması konularında çoğu zaman şüpheye düşüyorum.”

Bu cümle ile ilgili olarak aşağıdakilerden size en yakın şıkkı işaretleyiniz.

- A) Kesinlikle şüpheye düşmem.
- B) Bahsedilen konuda genel olarak şüpheye düşmediğimi söyleyebilirim.
- C) Kısmen şüphelerim olmakta, kısmen de bu şüpheleri zihnimden silmekteyim.
- D) Büyük ölçüde şüpheye düştüğümü söyleyebilirim.
- E) Kesinlikle bu konularda şüphe içerisindeyim.

Yukarıdaki soruya A ya da B şıkkı olarak cevap verdiyseniz lütfen 12. soruya geçiniz.

Şayet cevabınız C şıkkı ise hangi durumlarda şüpheye düşüyorsunuz? Lütfen bir iki cümle ile açıklayınız.

Cevap:

Şayet cevabınız D veya E seçeneklerinden biri ise neden şüpheye düştüğünüzü birkaç cümle ile açıklayınız.

Cevap:

12. “Allah insanları ve bütün varlığı ne için yaratmıştır? gibi sorular zaman zaman zihnime gelmekte ve bu sorulara cevap bulmakta güçlük çekmekteyim.”

Bu cümle ile ilgili olarak aşağıdakilerden size en yakın şıkkı işaretleyiniz.

- A) Kesinlikle böyle bir sorgulama yapmıyorum.
- B) Büyük ölçüde bu tür sorularla zihnim meşgul olmuyor.
- C) Kısmen bu türden soruları düşünmekte kısmen de bu sorulardan uzaklaşmaktayım.
- D) Büyük ölçüde bu türden sorularla zihnim meşgul olmaktadır.
- E) Kesinlikle bu türden sorgulamalar yapmaktayım.

13. Aşağıdaki seçeneklerden hangisi Allah’a inanma sebebinizi en iyi açıklar?

Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz.

- A) Her şeyin bir yaratıcısı vardır. Şüphesiz ki Allah her şeyin yaratıcısıdır.
- B) Bir yaratıcı olmasaydı amaçsız yaşıyor olurduk.
- C) Bu dünyada yaşadıklarımızın mükâfatı/cezası olmalı.
- D) Allah bizi O’na kulluk etmemiz için yarattı.
- E) Yaptığımız her şeyden sorumluyuz.

14. Allah hakkında daha çok hangi seçeneklerde verilen sıfatlar aklınıza geliyor?

Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz.

- A) Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.
- B) Allah her şeyi görür ve duyar.
- C) Allah her şeyin yaratıcısıdır.
- D) Allah'ın her şeye gücü yeter.
- E) Allah her dilediğini yapar.

15. “Allah’ın, bütün varlığın var edicisi, ezeli ve ebedi sonsuz olduğu konusunda en küçük bir şüphem ya da tereddüdüm yoktur.”

Bu cümle ile ilgili olarak aşağıdakilerden size en yakın şıkkı işaretleyiniz.

- A) Kesinlikle doğru.
- B) Büyük ölçüde doğru.
- C) Kısmen doğru kısmen yanlış.
- D) Büyük ölçüde yanlış.
- E) Kesinlikle yanlış.

Yukarıdaki soruya A ya da B şıkkı olarak cevap verdiyseniz lütfen 16. soruya geçiniz.

Şayet cevabınız C, D veya E seçeneklerinden birisi ise bu şüphe ve tereddütlerinizden bir kısmını lütfen aşağıda sıralar mısınız?.

Cevap:

16. Aşağıdaki seçeneklerden hangisi veya hangileri sizce doğrudur?

Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz.

- A) Allah’a, topluma ve kendime karşı görev ve sorumluluklarım vardır.
- B) Allah’ın benden yapmamı istediği ibadetler vardır, ibadet etmeliyim.
- C) Allah’ın yapmamdan hoşnut olmayacağı fiiller vardır, bunlardan kaçınmalıyım.
- D) Allah’ın, sorumluluk sahibi kimseler olmamızdan hoşlandığını düşünmekteyim.
- E) Allah’ın her yaptığımızı gördüğünü düşünüp sorumluluk çerçevesinde hareket etmeliyim.

17. “Allah’a inançla ilgili olarak en küçük bir şüphem bulunmamaktadır.”

Bu cümle ile ilgili olarak aşağıdakilerden size en yakın şıkkı işaretleyiniz.

- A) Kesinlikle doğru.
- B) Büyük ölçüde doğru.
- C) Kısmen doğru kısmen yanlış.
- D) Büyük ölçüde yanlış.
- E) Kesinlikle yanlış.

Yukarıdaki soruya A ya da B şıkkı olarak cevap verdiyseniz lütfen 18. soruya geçiniz.

Şayet cevabınız C, D veya E seçeneği ise bu şüphe ve tereddütlerinizden bir kısmını lütfen aşağıda sıralar mısınız?

Cevap:

18. “Ahirete inançla ilgili zaman zaman şüphe ve tereddüte düşmekteyim.”

Bu cümle ile ilgili olarak aşağıdakilerden size en yakın şıkkı işaretleyiniz.

- A) Kesinlikle doğru.
- B) Büyük ölçüde doğru.
- C) Kısmen doğru kısmen yanlış.
- D) Büyük ölçüde yanlış.
- E) Kesinlikle yanlış.

Yukarıdaki soruya A ya da B şıkkı olarak cevap verdiyseniz lütfen 19. soruya geçiniz.

Şayet cevabınız C, D veya E seçeneği ise bu şüphe ve tereddütlerinizden bir kısmını lütfen aşağıda sıralar mısınız?

Cevap:

19. “Allah hakkında düşündüğüm ilk şey O’nun cezalandırıcı olmasıdır.”

Bu cümle ile ilgili olarak aşağıdakilerden size en yakın şıkkı işaretleyiniz.

- A) Kesinlikle doğru.
- B) Büyük ölçüde doğru.
- C) Kısmen doğru kısmen yanlış.
- D) Büyük ölçüde yanlış.
- E) Kesinlikle yanlış.

Yukarıdaki soruya D ya da E şıkkı olarak cevap verdiyseniz lütfen 20. soruya geçiniz.

Şayet cevabınız A, B ve C ise neden Allah hakkında aklınıza ilk gelen şey O'nun cezalandırıcı olmasıdır? Lütfen birkaç cümle ile açıklayınız.

Cevap:

20. “Allah hakkında düşündüğüm ilk şey O'nun affedici, bağışlayıcı olmasıdır.”

Bu cümle ile ilgili olarak aşağıdakilerden size en yakın şıkkı işaretleyiniz.

- A) Kesinlikle doğru.
- B) Büyük ölçüde doğru.
- C) Kısmen doğru kısmen yanlış.
- D) Büyük ölçüde yanlış.
- E) Kesinlikle yanlış.

Şayet cevabınız A, B ve C ise neden Allah hakkında aklınıza ilk gelen şey O'nun affedici ve bağışlayıcı olmasıdır? Lütfen birkaç cümle ile açıklayınız.

Cevap:

Anket sona erdi. Anket soruları dışında daha başka düşüncelerinizi aktarmak isterseniz lütfen boş kısımları kullanınız. Cevaplarınız için teşekkür ederim.